

Szomszédok a kirakatban

A szlovák irodalom recepciója Magyarországon 1990 után

Szomszédok a kirakatban

A szlovák irodalom recepciója
Magyarországon 1990 után

r e c i t i

SZTA Világirodalmi Intézet

Szomszédok a kirakatban

A szlovák irodalom recepciója
Magyarországon 1990 után

Szerkesztette
Balogh Magdolna

r e c i t i
SZTA Világirodalmi Intézet

Budapest–Pozsony
2018

A kötet megjelenését támogatták:

Szlovák Tudományos Akadémia Világirodalmi Intézete, Pozsony
Szlovák Intézet, Budapest

Lektorálta:

Dr. Berkes Tamás, DSc és dr. Kiss Szemán Róbert, PhD

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább!*
2.5 Magyarország Licenc (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
Köteteink a *r e c i t i* honlapjáról letölthetők. Éljen jogaival!

ISBN 978-615-5478-64-2

Kiadja a *r e c i t i*,
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
tartalomszolgáltató portálja ► <http://www.reciti.hu>
és a SZTA Világirodalmi Intézete
Borítóterv: Szilágyi N. Zsuzsa
Tördelte: Hegedüs Béla
X_Y-L^AT_EX, Linux Libertine, Linux Bioninum O

Tartalom

<i>Előszó (Balogh Magdolna)</i>	7
A recepció kulturális kontextusa és intézményi háttere	11
DEÁK RENÁTA	
<i>Jó könyv, jó szomszédság</i>	
<i>Kísérlet a szlovák díszvendégség projektjének bemutatására és összegzésére a 23. Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválon 2016-ban, avagy 33 könyv és 7 folyóirat margójára röviden.</i>	13
HUSHEGYI GÁBOR	
<i>A szlovák kulturális diplomácia dilemmái</i>	
<i>A 23. Nemzetközi Budapesti Könyvfesztivál szlovák díszvendégsége ürügyén</i> .	27
DUSÍK ANIKÓ	
<i>Nyelv és kultúra, identitás és nyitottság – és a kortárs szlovák irodalom</i>	43
BALOGH MAGDOLNA	
<i>Szlovákokról magyaroknak – Kalligram-módra</i>	53
NÉMETH ZOLTÁN	
<i>A transzkulturalizmus és a kortárs szlovák irodalom</i>	
<i>Az expat, a migráns és a disszidens</i>	69
PASZMÁR LÍVIA	
<i>A szlovák fordításirodalom magyar recepciója 1990 és 2015 között</i>	79
Esettanulmányok: fordítás és kritikai befogadás	91
GÖRÖZDI JUDIT	
<i>Pavel Vilikovský magyarul</i>	93
GINTLI TIBOR	
<i>Balla magyarországi recepciójáról és a kafkai hagyományról</i>	105

DECZKI SAROLTA	
<i>Akaratlan áruló</i>	113
DOBRY JUDIT	
<i>Szilánkos világok</i>	
<i>Veronika Šikulová írásművészete három magyar nyelvre fordított prózakötete</i> <i>tükrében</i>	121
PÉNZES TÍMEA	
<i>A Piata loď fordítása során felmerült kérdések</i> <i>(Kitekintéssel Kompaníková műveinek és fordításainak elő- és utóéletére,</i> <i>illetve a Fordítói Szalonban zajló munkára)</i>	133
Summaries	145
A kötet szerzői	151

Előszó

Az MTA BTK Irodalomtudományi Intézete és a Szlovák Tudományos Akadémia Világirodalmi Intézete kétoldalú együttműködés keretében több ciklus óta kutatja a magyar és a szlovák irodalomban zajló folyamatokat, műfaji és narratív jellegzetességeket, meghatározó művelődéstörténeti trendeket, a két irodalom kapcsolatait, kulturális cserefolyamatait, elhelyezkedését a közép-európai kulturális térben. Az utóbbi években a kortárs szlovák irodalom valóságos boom-ját tapasztaljuk: ennek a konjunktúrának a magyar kultúrában észlelhető nyomait, a magyar irodalom folyamataival való összefüggéseit kerestük a két intézmény közös konferenciáján, amelyet a budapesti Szlovák Intézet támogatásával rendeztünk 2017. október 17-én. Vizsgálatunk a rendszerváltás utáni időszak szlovák irodalmának befogadását állította középpontba, kiemelten a 2016-os év termését, amelyben az évi átlagot jelentő 2-4 könyvhöz képest magyarul 33 kötetnyi fordítás és 7 szlovák irodalmi tematikus folyóiratszám jelent meg. Célunk elsősorban tehát a 2016-os Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválra megjelent szlovák művek befogadásának feltérképezése volt.

Kötetünk első szerzője éppen ezért az a Deák Renáta, aki a könyvfesztivál szlovák díszvendégének mindeneként a rendezvény valódi motorja volt. Kiemelkedő kulturális menedzseri képességeit megvillantva e nagyszabású projekt megvalósításának történetét mutatja be az előkészületektől a sok-sok embert és intézményt: kiadót, folyóiratszerkesztőt, médiumot megmozgató szervezőmunkán át a valóban impresszív fesztiválmegjelenésig.

A fesztivál sikerében fontos szerepe volt a budapesti Szlovák Intézetnek, és személy szerint Hushegyi Gábornak, aki intézetigazgatóként a kulturális közvetítés új módszerét vezette be, ami nem mást jelent, mint hogy a befogadó ország (elsősorban humán) értelmiségével, író- és művészkörökkel kialakított kapcsolatrendszerre épített. A 2016-os szlovák díszvendégség sikere nem kis mértékben e megközelítésmódnak volt köszönhető. Kötetünkben közölt tanulmányában Hushegyi Gábor abból indul ki, hogy a 2016-os budapesti szlovák díszvendégség sikere kivételesnek számít a szlovák kultúrdiplomáciában. Épp ezért sokféle szempontot megvizsgálva arra keresi a választ, hogy miben maradt le Szlovákia a többi visegrádi országhoz képest. Elemzései nemcsak a szlovák, hanem a magyar kultúrpolitikusok és a kultúraközvetítés más szakemberei számára is számos megszívlelendő tanulsággal szolgálnak.

Az első rész további írásai – kissé távolodva a könyvfesztivál eseményeitől, ám mégis szoros kapcsolatban velük –, tágabb kultúrtörténeti, irodalom- és eszmetörténeti kontextusban helyezik el a kortárs szlovák irodalmat. Dusík Anikó

érdekes kísérletében Pascale Casanova, George Steiner és Jan Assman elméleti megközelítéseit segítségül hívva arra a kérdésre keres választ, miként jelennek meg a kortárs szlovák szépirodalmi és publicisztikai szövegekben a közös múlt hagyományára épülő kulturális identitás elemei. Következtetése szerint a szlovák „közös múlt“, illetve a közelmúlt szignifikáns, hagyományalakító emlékei között az egyik legellentmondásosabb az 1944-es Szlovák Nemzeti Felkelés megítélése, kevésbé konfliktusosnak mondhatók az 1968-as prágai tavaszt követő „normalizációval“, illetve a mindenkori provincializmussal kapcsolatos emléknymok, vagy a vallási és felekezeti kérdéseknek a kollektív emlékezetben rögzült lenyomata.

Balogh Magdolna tanulmánya a Kalligram kiadó egyedülálló kulturális közvetítő tevékenységét méltatja, elsősorban az e tevékenység mögött kirajzolódó rokonszenves célra, a regionalitás tudatának kialakítására koncentrálva. Olvasata szerint a kiadó – fölöttébb méltánylandó módon – a nacionalizmus ellenszereként igyekezett meghonosítani a regionális szemléletet. A Kalligram kiadványaiból egy értéként tételezett, európai mintákat preferáló Közép-Európa ideális konstrukciója vázolható fel. Ebbe a konstrukcióba illeszthetők a Kalligram magyarra fordított szlovák publicisztikai kiadványai is, amelyek kapcsán a tanulmány a mai Magyarország és Szlovákia helyzetének szignifikáns különbségét emeli ki (az utóbbi javára).

Németh Zoltán az 1989 utáni negatív jelenségekre adott válaszként is értelmezhető transzkulturalitás jelenségét vizsgálja a kortárs szlovák és magyar irodalomban. A mindkét vizsgált irodalomban markánsan jelen levő irányzathoz sorolható művek hősei az otthonukat elhagyó „expatkok”, „migránsok” és „disszidensek”, akiknek alakja és sorsa a kultúrák közötti mozgások, határátlépések számos hűsbavágó kérdését veti fel. E jelenségek a transzkulturális irodalomban bonyolult összefüggésszereket felfedő mintázatokat rajzolnak ki az identitás(ok)/, a nyelv(ek)/, az otthon és a haza, valamint a kulturális keveredés kérdései körül.

Pasmár Livia forrásértékű tanulmánya a szlovák irodalomból született magyar fordításokat vizsgálja történeti metszetben. Összegzéséből kiderül, hogy a vizsgált negyedszázadban több mint ötven szlovák szerző csaknem nyolcvan műve jelent meg magyarul. A tanulmány elemzi a könyvkiadás rendszerváltás utáni átalakulásának folyamatát Szlovákiában, kitérve a két irodalom között működő közvetítés problémáinak immanens irodalmi és külső, szervezeti, intézményi aspektusaira egyaránt.

A kötetünk második részében közölt írások afféle szondákként értelmezhetők: a mai szlovák irodalom néhány meghatározó, és/vagy sikeres szerzőjének illetve műveinek magyar befogadásával foglalkoznak. Görözdí Judit a legismertebb, és magyarra is a legtöbbet fordított kortárs szlovák szerző, Pavel Vilikovský írásművészetének magyar kapcsolódásait keresi, s túllépve a megszokott Esterházy-

párhuzamon, Nadas Péter, illetve Závada Pál bizonyos eljárásainak Vilikovský megoldásaival rokonítható vonásaira mutat rá. Tanulmánya második részében a szlovák sztárszerző műveinek különböző fordítók által készített magyar átültetéseit vizsgálja abból a szempontból, hogy mennyire adekvát a szerzői poétika és nyelv újáteremtése e szövegekben.

Gintli Tibor Balla magyar nyelvű írásai alapján a szerzőt legtöbbször Kafkával rokonító kritikai befogadás felülvizsgálatára tesz kísérletet. Érzékeny elemzéseinek az a konklúziójuk, hogy az emberi lét abszurd értelmetlenségének mint egyszerű hétköznapi ténynek a megjelenítése inkább Bernhard műveivel rokonítja Balla írásait. Sajátos világgépet felmutató művei a hanyatlás nyugodt és reflektált elfogadását jelölik meg az egyetlen lehetséges, autentikus magatartásként.

Deczki Sarolta az utóbbi évtizedek egyik legnagyobb szlovák könyvsikerének számító *Samko Tále: Könyv a temetőről* című művet elemzi. Daniela Kapitáňová tolikocsis hőséneke története azért fontos számunkra, mert e részben a körülmények áldozatának tekinthető, testileg-szellemileg visszamaradott figurában régióink egy közismert típusa, a mindenkori kispolgár szatirikus-groteszk karikatúráját kapjuk, aki szűkebb és tágabb környezetének szólalmait szajkózza, s aki saját sikertelensége, kudarcai, tehetségtelensége kompenzálására válik besúgóvá.

Dobry Judit Veronika Šikulova írásművészetét mutatja be. A kortárs szlovák irodalom egyik jelentős alkotójának regényeit vizsgáló tanulmány az egyedi szövegvilág magyar nyelvre történő átültetésekor felmerülő műhelyproblémákat elemzi (középpontban a többnyelvű kulturális közeg különféle nyelvi regisztereket ötvöző írói megjelenítési módjaival). Eközben arra a kérdésre keresi a választ, vajon megkonstruálható és elmesélhető-e egy többgenerációs család történet hosszabb-rövidebb emlék- és történetfoszlányokból.

Pénzes Timea Monika Kompaníková *Az ötödik hajó* című sikeres, több kiadást megért regényét vizsgálja, amely a magyar olvasók számára is forró témájával, a véletlen családokban felnövő gyerekek és szüleik kapcsolatának bonyodalmaival, s a felnőtté válás konfliktusaival foglalkozik. A tanulmány a műfordítás műhelymunkájába enged bepillantást, középpontban a mű metaforáinak fordítási kérdéseivel. A magyar szöveg a metafora-átültetés lehetőségeire vonatkozó teoretikus munkák ismeretében született, a metafora-fordítás valamennyi lehetséges változatára a mű szövegéből vett példák elemzésével reflektál.

Kötetünk megjelenését az SZTA Világirodalmi Intézete, valamint a budapesti Szlovák Intézet támogatása tette lehetővé, amiért ezúton is szeretnék köszönetet mondani Adam Bžochnak, az SZTA Világirodalmi Intézete igazgatójának, és helyettesének, Görözdí Juditnak, az SZTA Világirodalmi Intézete tudományos főmunkatársának, valamint Ildikó Sipošovánek, a budapesti Szlovák Intézet igazgatónőjének.

A RECEPCIÓ KULTURÁLIS
KONTEXTUSA ÉS INTÉZMÉNYI
HÁTTERE

Kísérlet a szlovák díszvendégség projektjének bemutatására és összegzésére a 23. Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválon 2016-ban, avagy 33 könyv és 7 folyóirat margójára röviden

A szlovák irodalom díszvendégsége a 23. Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválon április 21-24. között 2016-ban utólag sikertörténetnek nevezhető. Az említett évben sosem látott mennyiségben jelentek meg szlovák szerzők művei magyar fordításban. Ez a jelenség rámutat a múlt, jelen és jövő kérdéseire is a szlovák művek megjelenése terén Magyarországon, illetve a szélesebb kulturális együttműködés és a kultúrdiplomácia problémáira és lehetőségeire is. Ehhez próbál ez a szöveg rövid áttekintést nyújtani.

Az, hogy a szépirodalmi fordítók, csakúgy, mint a régió kulturális menedzserai, a szlovák–magyar kulturális kapcsolatok lelkes, de nem egy esetben más szakképesítéssel bíró művelői, akik egyfajta belső elhivatottságból, szenvedélyből foglalkoznak az adott területtel – tünetértékű. Ennek bonyolult, mély okai vannak, és nem csak a szlovák–magyar történelmi kapcsolatokban, de az állami, a tudományos és egyéb intézmények kommunikációjának mostani jellegében és állapotában gyökereznek. A legtöbb esetben inkább kevésbé hatékony vagy formális kapcsolatokról vagy éppen a kommunikáció hiányáról beszélhetünk. Néhány kivétel persze van. Ilyen például a MTA BTK Irodalomtudományi Intézet és a SZTA Világirodalmi Intézetének közös munkája, néhány múzeum közös projektje, galériák együttműködése.

Hosszú évek óta fennálló probléma a szakképzett fordítók, összehasonlító irodalomtörténészek, kultúrmenedzserek képzése is. Bár léteznek/léteztek Szlovákiában (Nyitrán, Eperjesen, Prágában, Besztercebányán, Pozsonyban, sajnos ezeknek zöme már csak múlt időben) és Magyarországon (Budapesten, de Piliscsabán már csak múlt időben) is közép-európai, hungarológiai, szlovakisztikai képzések, főiskolai szakok, a gyakorlatban mégis csupán elvétve találkozhatunk ilyen végzettségű szakemberekkel. Ezen szakok végzős hallgatói általában teljesen más

területeken helyezkednek el. Ennek okát főleg abban látom, hogy elhanyagolható számú szakembert foglalkoztat az a kevés intézmény, amely ezen a területen jól működik. Ez sajnos a közép-európai országok közötti kulturális kapcsolatok hiányának, és annak a következménye, hogy bár gyakran hangoztatják a kölcsönös érdeklődést és nyitottságot, ezen országokban mégsem kap elég teret a reális együttműködés a kultúra és tudomány terén. Szerencsére itt is működnek civil szervezetek, polgári társulások és érdekcsoportok, de ezek egyelőre nehezen tudják teljes egészében helyettesíteni a nagyobb, állami intézmények munkáját.

Könyvkiadás

Mindezek eredményeképpen (hogy a könyvkiadásnál maradjunk), amikor a 2015-ös év elején, hosszas egyeztetések után döntés született Szlovákia díszvendégségéről, a magyar könyvkiadók szinte semmit sem tudtak sem a szlovák irodalmi életről, sem a szerzőkről.

Egyetlen könyvkiadó létezett (és megint részben múlt időt kell használnunk), amelyik számottevően, programszerűen és körültekintően tudott beavatkozni a szlovák–magyar irodalmi kapcsolatokba a 90-es évek elejétől fogva: a Kalligram. A két kultúra határán való létezésnek köszönhetően egyedül a Kalligram szólította meg egyszerre – a munkatársait és a szerzőit tekintve is – mind a szlovák, mind pedig a magyar irodalmi, irodalomtudományi és társadalomtudományi élet legjobb szakembereit. A Kalligram munkája nélkül a szlovák–magyar kulturális kapcsolatok helyzete (természetesen főleg a könyves kultúra/könyvkiadás terén) ma sokkal reménytelenebb lenne.

Kisebb arányban ugyan, de a szlovák irodalom magyar kiadásával foglalkozott a szlovákiai AB ART Kiadó (Leginkább Vályi Horváth Erika műfordító ajánlására jelentek itt meg: Ivana Dobrákovová, Jana Juráňová, Uršula Kovalyk, Irena Brežná...), és a magyarországi Magyar Napló (itt Václav Pankovčín, S. H. Vajanský, Marek Vadas, Stanislav Rakús egy-egy kötete jelent meg Barnabás Barna, Pengő Tóth Annamari, Forgács Ildikó fordításában).

A helyzet 2015-ben

A 2015-ös évben tehát a magyarországi könyvkiadóknak (a Kalligram kivételével) minimális elképzelésük sem volt a szlovák irodalomról. Az egyetlen ismerős név talán Pavel Vilikovskýé volt, akinek a Kalligram jóvoltából több könyve jelent már meg fordításban. Nem hallottak a magyar kiadók az 1996-tól működő SLOLIA alapítványi rendszeréről sem, amely a szlovák irodalom idegen nyelvekre fordítását támogatja. Nem létezett egyetlen információs csatorna, egyetlen intézmény sem, amely ezekről, valamint a figyelemre méltó szlovák szerzőkről tájékoztatott volna.

Még a legnyitottabb, komoly magyar kiadók közül sem mert senki belevágni ismeretlen szlovák szerzők könyveinek kiadásába anyagi támogatás nélkül. Ha már kiadással próbálkoztak, maradtak inkább a cseh és a lengyel szerzőknél – az ismert klasszikusok miatt ugyanis nagyobb olvasói érdeklődésre számíthattak.

Magyarországon 1990 után évente átlagosan 1,5-2 kötetnyi szlovák szépirodalmi mű jelent meg magyarul, azok többsége is a szlovákiai székhelyű magyar kiadóknál (Kalligram, AB ART). Az egyetlen magyarországi könyvkiadó, amely publikált néhány könyvet szlovák szerzőktől, az említett Magyar Napló volt, 2000 után pedig a Napkút (Forgács Ildikó fordításában Dušan Šimko *Gubbio* című regénye jelent itt meg.)

Fordítói lelkesedés

A korántsem ideális helyzet ellenére akadt pár fordító, akiben volt elhivatottság, érdeklődés, lelkesedés, aki nem vesztette el a reményt, hogy a szlovák irodalom kaphat esélyt a magyar irodalmi élet kontextusában. 2014 őszétől a Szlovák Intézetben fordítók egy csoportja (kb. 10–15-en) szemináriumokat rendezett *Fordítói szalon* címmel. Ezt a törekvést a Szlovák Intézet mellett a LIC (Literárne informačné centrum) Pozsonyból is valamelyest támogatta. A résztvevők között voltak: György Norbert, Péntes Tímea, Mészáros Tünde, Forgács Ildikó, Pengő-Tóth Annamária, Dósa Annamária, Vályi-Horváth Erika, Garajszki Margit, Hizsnay Tóth Ildikó, Flóra Peřovská, Dobry Judit és mások. A szemináriumokon a fordítók szlovák és magyar szerzőkkel találkoztak (Peter Šulej, Katarína Kucbelová, Svetlana Žuchová, Varró Dániel, Kiss Noémi, Csordás Gábor és mások), előadásokon vettek részt, konkrét szövegek fordításairól konzultáltak. És ők készítették elő a magyar kiadók számára rendezett első *Szlovák irodalmi börzét* 2015 márciusában a Szlovák Intézet koordinációjával.

Ők voltak azok, akiken később a 2016-os szlovák irodalmi díszvendégség sikere múltott. Rajtuk kívül részt vettek a munkában kitűnő fordításaikkal még Csehy Zoltán, Polgár Anikó, Böszörményi Péter, Balogh Magdolna, Tamara Archlebová, Tóth-Ozsvald Zsuzsa, Tóth László, Bolgár Katalin, Bilász Boglárka, Bába Laura, Jakabffy Imre, Bolemant Lilla, Horváth Réka.

Ugyanakkor a Szlovák Intézet a 2014 őszétől havi rendszerességgel megszervezett Fordítói szalon mellett az *Irodalmi Oázis* nevű eszmecserét is elindította. Az Irodalmi Oázis szinte minden hónapban a szlovák irodalom, az újonnan kiadott kötetek, de még meg nem jelent szlovák művek és ismeretlen szerzők bemutatását tűzte ki célul magyarországi kollégáik segítségével. Fontos volt közvetlenül megszólítani a befogadó irodalmi kontextus szereplőit, hogy a szlovák szerzők művei kapjanak tényleges esélyt a megmutatkozásra, és ne tűnjenek el, mint már nem egyszer, a magyar könyvrengetegben. Így mutatkozott be Budapesten számos szlovákiai író és irodalomtörténész: Jana Juráňová, Uršula Kovalyk, Zuska

Kepplová, Jana Beňová, Mila Haugová, Vífo Staviarsky, Veronika Šikulová, Karol Chmel, Vlado Janček, Michal Hvorecký, Svetlana Žuchová, Peter Balko, Peter Hunčík; de irodalomtörténészek is: Adam Bžoch, Jozef Tancer, Ivana Taranenková, Radoslav Passia, Marta Součková, Görözdi Judit, Németh Zoltán; szlovák műfordítók és szerkesztők: Lucia Satinská, Eva Andrejčáková, Gabriela Magová, Hízsnai Tóth Ildikó, György Norbert; de akár filmrendezők is: Peter Kerekes, Prikler Máttyás, stb. Akik fogadták őket magyar részről: Wessely Anna, Balogh Magdolna, Márton László, Háý János, Závada Pál, Kiss Noémi, Radics Viktória, Varró Dániel, Csordás Gábor, Erdős Virág, Horváth Viktor, Nádasdy Ádám, Németh Gábor, Deczki Sarolta, Karádi Éva és mások. Az Oázisban a résztvevők olyan témákkal foglalkoztak, amelyek mindkét oldalt képesek voltak megszólítani, mint például a többnyelvű városok, az úgynevezett „szlovmagy” nyelv, a nők helyzete a nagyvilágban, multikulturális tradícióink, visegrádi költők és fordítók, a kortárs szlovák irodalom rétegei; de voltak közöttük beszélgetések már nem élő szerzőkről is, pl. Leopold Laholáról és Peter Pišťanekről; valamint a Magyar Lettre Internationale folyóirat szlovák tematikus blokkjainak bemutatói. Olyan törekvés volt ez, amelynek célállomása a Budapesti Nemzetközi Könyvfesztivál szlovák díszvendégsége lett, amit még az elején maguk a szervezők sem sejtettek.

Az Irodalmi Oázisról¹ rendszeresen közölt ismertetést a magyarnarancs.hu, a litera.hu, az irodalmijelen.hu és más online portálok. De a nyomtatott médiában² is megjelentek cikkek róla. Proics Lilla tudósított az egy éves Oázisról a Tiszatáj online oldalán.³

A Lettre és a Karádi-jelenség

A magyar irodalmi közeg meghódítása közel sem egyszerű feladat a szlovák irodalom számára, de a folyóiratok, elsősorban a Magyar Lettre Internationale, Karádi Éva főszerkesztővel, továbbá a Kalligram, az Irodalmi Szemle, Látó, Opus, Élet és Irodalom és a Jelenkor is nagy segítséget nyújtottak ehhez. A Lettre 1991-es indulása óta köztudottan nyitott volt a közép- európai szerzők iránt, közöttük pl. Pavel Vilikovský, Peter Zajac, Martin M. Šimečka és más szlovák szerzők írásait is publikálta. Mégis a 2006-os évben kiadott 63. lapszám jelentette a valódi mérföldkövet a szlovák irodalom számára, a Lettre szlovák irodalomról

¹ Nem egy Oázisról készült videó spot, amelyek hozzáférhetők itt: <https://www.youtube.com/channel/UCyXIRO6ee9uTtOGehqlvXvA>. Hozzáférés: 2018.11.12.

² PÁSZMÁR Livia, „Egy szlovák, egy fordított a Szalonban”, *Irodalmi Szemle*, 2016. márc. 30., hozzáférés: 2018.11.12, <http://irodalmiszemle.sk/2016/03/3728/>.

³ Proics Lilla, „Évfordulós Oázis-est a Szlovák Intézetben”, *Tiszatáj online*, 2015. okt. 16., hozzáférés: 2018.11.12, <http://tiszatajonline.hu/?p=87014>.

átfogó képét nyújtó tematikus blokkjával⁴. A szám bemutatója Pavel Vilikovský és Esterházy Péter közös felolvasóestje és beszélgetése volt 2007 januárjában, amelyet Németh Zoltán irodalomtörténész vezetett a Szlovák Intézetben, a Mona Sentimental szlovák egyesület és a Lettre közös szervezésében. Ez egy ritka és annál jelentősebb esemény volt. De ezen a projekten belül mutatkozott be Budapesten egy beszélgetésen Kali Kertész Bagala és szerzői, Vlado Janček, Pavol Rankov és Balla is, akiknek abban az időben még nem jelent meg magyar nyelvű könyvük.

Hasonlóan ünnepszámba menő alkalmak voltak a budapesti Kalligram-estek és lapszámbemutatók Szigeti László vezetésével, amelyek 1990 után indultak Rudolf Chmel akkori csehszlovák nagykövet és Karol Wlachovský, a csehszlovák kulturális központ igazgatójának megbízatása idején. Itt találkoztak a szlovák és magyar irodalmi és közélet jelentős személyiségei. A Kalligramnak az irodalmi és társadalmi életben játszott fontos szerepe lényegében megalapozta, előre vitte a szlovák díszvendégség ügyét. Maga Szigeti László közvetített egyrészt a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete, másrészt a szlovák kulturális minisztérium és a pozsonyi Irodalmi Információs Központ (LIC) között. A minisztérium végül finanszírozta a díszvendégséget, a LIC pedig az egyik fontos szervezője volt. Az, ami magától értetődőnek tűnhet a könyvfesztivállal kapcsolatban, korántsem volt az. A meghívásról és a meghívás elfogadásáról szóló döntéseket hosszú hónapok mérlegelése és egyeztetése előzte meg.

Az előkészületek

A díszvendégség előkészítésére és megszervezésére a LIC-nek és a Szlovák Intézetnek kicsivel több mint egy év állt a rendelkezésére. Aki ismeri a kiadói munkát, tudja, hogy ez nem sok, főleg a már említett információhiányos helyzetben. A 2015. márciusi Szlovák irodalmi börze volt az első alkalom arra, hogy a magyar szépirodalmi és gyerekkiadók szélesebb körét megszólítsa. A sokéves tapasztalattal és kiterjedt kapcsolatokkal rendelkező Karádi Évával együttműködve sikerült kb. 10 kiadót meghívni, hogy fordítók előadásait hallgassák meg szlovák szerzőkről és részleteket a könyveikből. Fontos volt továbbá, hogy információt kapjanak a SLOLIA működéséről – a támogatási rendszert Miroslava Vallová, a LIC igazgatója ismertette. De ez csak az első lépés volt, amit számos további személyes találkozó és egyeztetés követett a szerzők bemutatása érdekében.

A magyar kiadók érdeklődéssel reagáltak. A megszólítottak nagy többsége több szlovák szerző kiadása mellett döntött.

⁴ *Magyar Lettre Internationale*, 63., 2006, hozzáférés: 2018.11.12, https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarLettre_063_2006-2007/.

A SLOLIA fordítói támogatási alaphoz egymás után érkeztek a kérelmek a magyar kiadóktól, és a kiemelt támogatási forrás miatt mindegyik pozitív választ kapott. „Viszont nem támogathattuk a könyvek kiadását teljes mértékben” – mondta Miroslava Vallová egy interjúban a Pravda napilapnak. „Mert akkor csak kidobott pénz lett volna. A játék kettőn áll. A külföldi kiadó magáénak kell hogy érezze a könyvet, és érdekében kell állnia, hogy a könyv fogyjon a polcokról. Félúton kell találkozunk” – szögezte le.⁵

Antológiák

Az előkészítés során különleges kategóriát képeztek az antológiák. Egy 20. századi szlovák elbeszéléseket tartalmazó antológia megjelenéséről a Noran Libro Kiadó igazgatójával, Körössi P. Józseffel már 2014 óta folytak egyeztetések (*Modern Dekameron: Huszadik századi szlovák novellák*. Szerk.: Marta Součková), de a szlovák díszvendégség tervének elfogadása után ez kiegészült egy kortárs elbeszéléseket tartalmazó kötete tervével is (*Férfi, nő, gyerek: Mai szlovák történetek*. Szerk.: Radoslav PASSIA). A kötetek összeállítói, Marta Součková és Radoslav Passia a Szlovák Intézetben találkoztak. Itt tárgyaltak a kiadóval és vettek részt munkamegbeszéléseken. Az összeállításnál már nem élő szerzők műveiből, illetve azon szerzők írásából válogattak, akiknek a könyvfesztivál alkalmából nem jelent meg önálló kötetük, mégis jelentős szerepük van a szlovák irodalmi kontextusban.

A magyarországi könyvkiadók ugyanis a ma is élő, kortárs szerzők műveinek megjelentetésére helyezték a hangsúlyt, ezen belül is a regényekre. Fontos szempont volt, hogy a szerző részt tudjon venni a kötet bemutatóján, ami a kiadói gyakorlat alapján segíti a könyv népszerűsítését és eladását. A szlovák elbeszélések tehát főként ebben a két antológiában kaptak teret.

Az egyetlen verseskötet, ami a fesztivál alkalmából a L’Harmattan Kiadó jóvoltából jelent meg, szintén egy antológia volt, az ismert műfordító, költő, Tóth László válogatta és fordította, címe *Gyalogösvények a magasba* (Milan Kraus, Ján Ondruš, Štefan Strážay, Mila Haugová, Ivan Štrpka, Karol Chmel, Daniel Hevier, Michal Habaj verseit tartalmazza). A kötet megjelenésével kapcsolatos tárgyalások már a 2015-ös könyvfesztiválon elkezdődtek a fordítóval és a kiadóval.

A Kossuth Kiadó számára Karádi Éva és Hushegyi Gábor állítottak össze egy, a szlovák városokról szóló esszékötetet *Sokszínű városaink (Esszék szlovák szerzőktől szlovákiai városokról)* címmel. Karádi Éva ötlete volt egy olyan kötet, mely azon többkultúrájú városokról szól, amelyek gyökerei a közös történelmünkben vannak. A könyv alapjául az általa ismert, a kilencvenes években az OS folyóiratban

⁵ KVASNICKA Matúš, „Ako sa robí slovenský knižný útok na Budapešť”, *Pravda*, 2016. ápr. 20., hozzáférés: 2018.11.12, <https://kultura.pravda.sk/kniha/clanok/390463-ako-sa-robi-slovensky-knizny-utok-na-budapest/>.

rendszeresen megjelenő írások szolgáltak, melyek szlovák nyelven a Fragment kiadónál jelentek meg. Ehhez a kibővített esszékötethez Szigeti László írt utószót: „Ezek az esszék, interjúk, beszélgetések szerény adalékot jelenthetnek ahhoz, hogy a jövőben a tágabb történelmi köztudat ne etnonacionalista, hanem regi-onális pozícióból tekintsen a nemzetfogalom bonyolultságára” – írja a kötetről.

Fontos momentum volt továbbá a fesztivál alkalmából a Kalligram gondozásában megjelent esszékötet, a Rudolf Chmel által összeállított *A szlovákkérdés ma: Zárt vagy nyitott Szlovákia*, amely a szlovák értelmiség gondolkodásáról nyújt átfogó képet, nem csak a jelenkori társadalmi problémákról. Ezekben talált inspirációt egy esszéjéhez Markó Béla, amit az ÉS oldalain közölt a romániai magyar és a magyarországi magyar helyzettel kapcsolatban. Itt írja: „Le kellene mondani a nemzeti egyformaság sorvasztó koncepciójáról, és helyettesíteni kellene a sokféleség elfogadásával, mert így lehetnénk valóban erősek ebben a szétszakítottságban”⁶.

A következő antológia, amely a *Szlováknak lenni csodás* címet kapta, a Tiszatáj folyóirat szomszédos népek kortárs irodalmával foglalkozó antológiásorozatának első kötet A regényrészleteket, novellákat, verseket egyaránt tartalmazó antológiát Németh Zoltán állította össze.

Röviden még néhány megjelent könyvről

A Kalligram kiadóban több regény látott napvilágot, mint ahogy első látásra tűnhet. Balla *Az apa nevében* című kötetében ugyanis 3 kisregény jelent meg egyben Dobry Judit fordításában. *Az Apa nevében*, a *Cvergli* és *A nagy szerelem*. 2012-ben az *Apa nevében* című kisregény nyerte el Szlovákiában az Anasoft Litera irodalmi díjat. Németh Gábor a könyvfesztiválon tartott nagyszerű könyvbemutatón többek között így jellemezte: „Ballát olvasni olyan, mintha az ember fölülne a hullámvasútra, és életkori sajátosságainak megfelelően viselkedne. Sose tudod, mi jön, sikoltozol és üvöltesz, hol félelmedben, hol örömdobban.”⁷ A szövegében Vító Staviarskyt is megemlíti, akivel találkozott már személyesen is egy beszélgetés alkalmával egy Irodalmi Oázis esten.

Monika Kompaníková *Az ötödik hajó* című regénye, amelyből azóta sikeres film is készült, a berlini filmszemlén Kristály Medve díjat kapott, Péntes Tímea fordításában jelent meg a Kalligramnál, és a fesztiválon Tóth Krisztina méltatta.

Ezen kívül a Kalligramban jelent meg még Peter Juščák regénye, *...és ne feledd a hattýukat*, amelyről Szilágyi Ákos tartott bemutató előadást. Juščákkal lehetne

⁶ MARKÓ Béla, „Árapály a Kárpát-medencében”, *Élet és irodalom*, 2016. máj. 6., hozzáférés: 2018.11.12, <http://www.es.hu/cikk/2016-05-06/marko-bela/arapaly-a-karpat-medenc-eben.html>.

⁷ NÉMETH Gábor, „Ballát olvasni milyen”, *Litera*, 2016. ápr. 24., hozzáférés: 2018.11.12 <http://www.litera.hu/hirek/nemeth-gabor-ballat-olvasni-milyen>.

társítani még egynéhány történelmi témát feldolgozó regényt. Ilyen részben Jana Juráňová *Rendezetlen ügy* (OZ Phoenix, Vályi Horváth Erika fordítása) című és Anton Baláz: *A feledés földje* (Napkút kiadó, ford. Tamara Archlebová és Olga Gály Lőrinczová) című kötete. Ezek a 20. század rémséges csapdáit állítják a magyar olvasó elé szlovák aspektusból. A 2. világháború, a holokauszt, a vasfüggöny mögött játszó sorsok és sorstalanság könyvei.

Az említett évben a Kalligram folytatta a Vilikovský-sorozat magyar nyelvű kiadását az *Első és az utolsó szerelem* című kötettel, amelyet Závada Pál mutatott be a könyvfesztiválon.⁸

A L'Harmattan Kiadó Tóth László említett költészeti antológiája mellett három kortárs női szerző regényének publikálását vállalta. Zuska Kepplová *Hotel Sza_adság (2 in 1)* két könyvet tartalmaz: a *Bukta gót betűkkel* és a *57 km Taskenttől* című szlovákul különálló kötetekben megjelent szövegeit. Kepplová szövegei azon könyvek közé sorolhatók, amelyeket Ivana Taranenková és Radoslav Passia⁹ szlovák irodalomtörténészek expat irodalomnak neveznek. Továbbá ebben a kiadóban jelent meg Jana Beňová¹⁰ lirizáló analitikus prózája és Veronika Šikulová¹¹ úgynevezett identitás-, vagy életrajzi regénye. Az utóbbi szerzőnőnek azóta még egy, összesen már a harmadik könyve is megjelent a kiadó gondozásában.¹²

Bár Dušan Mitana¹³, Jaroslav Rumpli¹⁴, Ondrej Štefánik¹⁵ regényei különböző kiindulópontokból, sajátos stílusban íródtak, a szlovák irodalomkritika mindhárom szerzőt egyként „a valóság ironikus modifikálójának” tartja, akiket a szélsőséges individualizmus, a távolságtartás és az abszurditás egyaránt jellemez.

A Noran Kiadó az említett novellaantológiák mellett Vífo Staviarsky¹⁶ regényét jelentette meg. A Kossuth Kiadó pedig a Sokszinű városaink¹⁷ mellett Peter Pišťanek irodalmi szakácskönyvét¹⁸. Ezt Péterfy Gergely mutatta be, akitől sokan kértek a bemutató után autogramot abban a hiszemben, hogy magától a könyv szerzőjétől kapják.

⁸ VILIKOVSKÝ, Pavel, *Első és utolsó szerelem*, ford. GARAJSZKI Margit (Budapest: Kalligram, 2016).

⁹ NÉMETH Zoltán, „Bevezetés a szépirodalomba”, *Látó*, 2016, 4, 87.

¹⁰ BEŇOVÁ, Jana, *Cafe Hyéna*, ford. MÉSZÁROS Tünde (Budapest: L'Harmattan, 2016).

¹¹ ŠIKULOVÁ, Veronika, *Hiányos fiasítás*, ford. MÉSZÁROS Tünde (Budapest: L'Harmattan, 2016).

¹² ŠIKULOVÁ, Veronika, *Tulipánból paprika*, ford. MÉSZÁROS Tünde (Budapest: L'Harmattan, 2017).

¹³ MITANA, Dušan, *Jelenés*, ford. JAKABFFY Imre (Budapest: Gondolat Kiadói Kör, 2016).

¹⁴ RUMPLI, Jaroslav, *Gabonakörök*, ford. GYÖRGY Norbert, (Budapest: Typotex Kiadó, 2016).

¹⁵ ŠTEFÁNIK, Ondrej, *Az ujjatlan város*, ford. MÉSZÁROS Tünde (Budapest: Typotex Kiadó, 2016).

¹⁶ STAVIARSKY, Vífo, *Fekete csukák, fehér fűzővel*, ford. GYÖRGY Norbert, (Budapest: Noran Libro, 2016).

¹⁷ KARÁDI Éva és HUSHEGYI Gábor, *Sokszinű városaink*, utószó SZIGETI László (Budapest: Kossuth Kiadó, 2016).

¹⁸ PIŠŤANEK, Peter, *Egy szlovák vendéglős kedvenc receptjei*, ford. BILÁSZ Bolgárka (Budapest: Kossuth Kiadó, 2016).

Első ízben jelentetett meg szlovák szerzőtől könyvet a Magvető Kiadó is. Nagyon jó választásnak bizonyult Daniela Kapitaňová *Samko Tále Könyv a temetőről* című kötete Mészáros Tünde kiváló fordításában.

Maroš Krajňak¹⁹ *Carpathia* című regénye a marosvásárhelyi Lector Kiadó gondozásában jelent meg. Több közép-európai szerző világával is rokonítható a könyv, mind a regionális kánon, mind a prózapoétika tekintetében – Száz Pál a könyvről szóló átfogó gondolatmenetében Andrzej Stasiuk útirajzeit, Bodor Ádám *Verhovina madarai* és a *Sinistra körzet* című szövegeit említi lehetséges párhuzamként.²⁰

A szlovák női szerzők sorát Jana Bodnárová²¹ *Insomnia* című prózagyűjteményével lehet folytatni, amely az álmantlanság és egzisztenciális félelem könyvének is nevezhető.

Uršula Kovalyk a szlovák női irodalom kihagyhatatlan képviselője radikális, ironikus és önironikus képet alkot a világról szövegeiben. A 2016-ban publikált *A hűtlen nők utálják a tojást*²² című novelláskötet után 2018-ban jelenik meg a második könyve magyarul *Műlovarnő*²³ címmel.

Alexandara Salmelának több könyve is megjelent a fesztiválra 2016-ban. Salmela egy különleges jelenség. Finnországban élő szlovák szülők gyermeke, aki a finn irodalmi kontextusban már szép sikereket ért el. A *27, avagy a halál teszi a művészt*²⁴ című könyve bestsellerré vált Finnországban, és több irodalmi díjat is kapott, Szlovákiában is jelölték az Anasoft Litera díjra. Két további magyarul megjelent könyve gyerekönyv, és szintén a Scolarban jelentek meg.

A felsorolt kötetek és regények jól demonstrálják azt a szlovák irodalmi felendülést, ami az utóbbi évtizedben Szlovákiában tapasztalható, és ami nem kis részben az Anasoft Litera nevű, nagy népszerűségnek örvendő irodalmi díjnak és fesztiválnak köszönhető. Érdeme, hogy kétségtelenül sikerült a szlovák olvasók érdeklődését felkeltenie a hazai írók és szövegeik iránt.

¹⁹ KRAJŇAK, Maroš, *Carpathia*, ford. BÖSZÖRMÉNYI Péter (Marosvásárhely: Lector Kiadó, 2016).

²⁰ SZÁZ Pál, „A táj imagináriuma (Maroš Krajňak *Carpathia* című könyvéről)”, *Irodalmi Szemle*, 2016, 10

hozzáférés: 2018.11.12, <http://irodalmiszemle.sk/2016/10/szaz-pal-a-taj-imaginariuma-maros-krajnak-carpathia-cimu-konyverol/>.

²¹ BODNÁROVÁ, Jana, *Insomnia*, ford. TÓTH-OZSVALD Zsuzsa (Budapest: Gondolat Kiadó Kör, 2016).

²² KOVALYK, Uršula, *A hűtlen nők nem tojnak tojást*, ford. BOLEMANT Lilla (Pozsony: OZ Phoenix, 2016).

²³ KOVALYK, Uršula, *A műlovarnő*, ford. VÁLYI-HORVÁTH Erika (Pozsony: Anima Társaság, 2018).

²⁴ SALMELA, Alexandra, *27, avagy a halál tesz a művészt*, ford. BÁBA Laura (Budapest: Scolar, 2016).

Szlovák gyerekkönyvek

Alexandra Salmela a *Zsiráf mama és más agyament felnőttek*²⁵ című humoros mesekönyve mellett társszerzője egy hasonlóan szórakoztató, mégis komoly motívummal is dolgozó mesefüzérnek, a *Mimi és Liza*²⁶ történeteknek, amelyek egy vak kislányon és kis barátnőjén keresztül vezetnek be játékosan egy sokszínű, gazdag világba. Szlovákiában nagy sikerű animációs filmek is készültek a meséből.

További három szlovák szerzőnő gyerekkönyve mutatkozott be a fesztiválon. Jana Juráňová²⁷, Monika Kompaníková²⁸ és a műfordító, író Garajszki Margit²⁹.

Folyóiratok

A folyóiratok egészen különleges kategóriáját képezték a fesztivál alkalmából megjelent kiadványoknak a magyar irodalmi közegbe való betörés/bekerülés stratégiájának szempontjából. Más jellegűek, könnyebben hozzáférhetőek, különféle szerzők írásait, a szövegek szélesebb skáláját tartalmazzák több műfajban. Ahogy már említettem, a szlovák szerzők írásai magyar nyelven rendszeresen megjelentek a Kalligram és az Irodalmi Szemle³⁰ című folyóiratokban, Magyarországon pedig a Lettre-ben és elvétve a Magyar Naplóban. Arra az intenzitásra, amit a hat egyszerre megjelenő folyóirat és az egy tematikus melléklet megjelenése jelentett, eddig nem volt példa. Az is tünetértékű egyébként, hogy a Szlovákiában megjelenő magyar irodalmi folyóiratok (Kalligram, Irodalmi Szemle, Opus) maguk is elboldogultak a szövegek kiválasztásával, Karádi Évának a Lettre-ben³¹ szintén pontos elképzelése volt arról, milyen szövegeket szeretne megjelentetni. Míg a Látó³² és a Jelenkor³³ inkább tanácsot kért ebben. Az ÉS szlovák irodalmi

²⁵ SALMELA, Alexandra, *Zsiráf mama és más agyament felnőttek*, ford. POLGÁR Anikó, illusztr. Martina MATLOVIČOVÁ (Budapest: Scolar, 2016).

²⁶ SALMELA, Alexandra, Katarína KERÉKESOVÁ és Katarína MOLÁKOVÁ, *Mimi és Liza*, ford. POLGÁR Anikó (Budapest: Scolar, 2016).

²⁷ JURÁŇOVÁ, Jana, *Boszimesék Újbanyavárról*, ford. BOLGÁR Katalin, illusztr. Zuzana HOMOLOVÁ diákjai (Pozsony: OZ Phoenix, 2016).

²⁸ KOMPANÍKOVÁ, Monika, *Mélytengeri mesék*, ford. PÉNZES Tímea, illusztr. Veronika HOLECOVÁ, Martina ROZINAJOVÁ (Budapest: Naphegy Kiadó, 2016).

²⁹ GARAJSZKI, Margit, *Bobula*, ford. GARAJSZKI Margit (Budapest: Terra Cognita, 2016).

³⁰ *Irodalmi Szemle, Kortárs Szlovák*, 2016. márc., hozzáférés: 2018.11.12, http://irodalmiszemle.sk/wp-content/uploads/2016/02/isz_2016_03.pdf.

³¹ *Magyar Lettre Internationale*, 2016. 100, hozzáférés: 2018.11.12, https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarLettre_100_2016/.

³² *Látó: Szlovák Látó*, 2016. ápr., Marosvásárhely, hozzáférés: 2018.11.12, <http://www.lato.ro/publication.php/2016-%C3%A1prilis-Szlov%C3%A1k%C3%A1t%C3%B3/128/>.

³³ *Jelenkor*, 2016. ápr., hozzáférés: 2018.11.12, <http://www.jelenkor.net/archivum/kereses/page:2>

melléklete is a LIC pénzügyi támogatásával, a Szlovák Intézet munkatársainak és az ÉS szerkesztőségének közös válogatása alapján született meg.

A folyóiratokban több tanulmány (Ivana Taranenková, Radoslav Passia, Vladimír Barborík, Jan Gavura, Németh Zoltán, Lubomír Machala, Lubomír Machala, Mária Majerčáková tollából), interjúk (Vífo Staviarskyval, Görözdi Judittal, Peter Macsovszkyval, Michal Habajjal, Peter Juščákkal), esszék (Rudolf Chmel, Peter Kerekes, Peter Hunčík, Daniela Kapitáňová, Tóth László, Miroslav Marcelli, Tóth László tollából) és recenziók (Balogh Magdolna, Derek Rebro, Demény Péter, Codău Annária, N. Tóth Anikó, Haklik Norbert, Láng Zsolt, Szászi Zoltán, Pász-már Livia tollából) jelentek meg. Ezek tették teljesebbé a képet, nyújtottak kulcsot a szlovák kortárs irodalom befogadásához.

A Lettre, a Jelenkor, az Élet és Irodalom, a Kalligram és a Látó folyóiratokban megjelent versek teret adtak a szlovák költészet nagyobb léptékű bemutatására is: Erich Jakub Groch, Ľuboš Bendzák, Eva Luka, Michal Habaj, Daniel Hevier, Karol Chmel, Katarína Kuchelová, Derek Rebro, Milan Kraus, Radoslav Tomáš, Joe Palaščák, Elena Hidvéghyová-Yung, Diana Tuyet-Lan Nguyen költeményei kerültek a magyar olvasók elé.

Az Irodalmi Szemle óriási munkát végzett. Nem csak fordításokat közölt, de rendszeresen jelentetett meg beszélgetéseket, recenziókat is a kortárs szlovák irodalomról. És nem csak a magyarra fordított könyvekről, de olyanokról is, melyek még nem láttak napvilágot magyar nyelven (pl. Márius Kopcsay, Michal Habaj, Peter Balko írásairól).

Magyar kiadók

A nagy áttörés abban nyilvánul meg, hogy ilyen mértékben magyarországi kiadó (több mint 10) még sosem kapcsolódott be a szlovák irodalom publikálásába. A Magvető, a Noran Libro, a Kossuth, a Gondolat, a Typotex, a Scolar, a Naphegy először fogtak bele szlovák mű fordításába. Ezekhez csatlakozott a marosvásárhelyi Lector Kiadó is. A L'Harmattanál már korábban megjelent Veronika Šikulová egy könyve.

Külön említeném a OSZÖK (Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézete, Békéscsaba) kiadóját, amely fontos történelmi munkákkal gazdagította a könyvkínálatot³⁴.

Ezek mellett a szlovákiai magyar kiadók sem maradtak ki. A Kalligram mellett a OZ Phoenix.

³⁴ Az OSZÖK (Békéscsaba, 2016) kiadójában jelent meg: MICHELA Miroslav, *Trianon Labirintusaiban*, ford. AVAR Hajnalka (Békéscsaba: Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézete, 2016); KOWALSKÁ Eva, *Magyarországi rapszódia avagy Hajnóczy József tragikus története*, ford. HORVÁTH Réka (Békéscsaba: Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézete, 2016).

Magyar írók

A magyar irodalmi közeg befogadónak mutatkozott. Ezt az is mutatja, hogy a szlovák díszvendégség standját a magyar írók nevében ünnepélyesen Závada Pál nyitotta meg, és a könyvbemutatókon az egyes szlovák írókat és műveiket olyan neves magyar írók mutatták be és méltatták, mint Parti Nagy Lajos, Tóth Krisztina, Németh Gábor, Márton László, Kiss Noémi, Láng Zsolt, Jánossy Lajos, Csehy Zoltán, Szilágyi Ákos, Péterfy Gergely, Karafiáth Orsolya és mások. Sosem látott létszámú közönség kísérte figyelemmel ezeket a bemutatókat. Nem hiányzott Esterházy Péter sem, aki a jelenlétével érzékeltette ennek az eseménynek a fontosságát, ami élő találkozájává vált a szlovák és a magyar irodalmi és szélesebben vett kulturális, társadalmi élet képviselőinek.

Online folyóiratok, napilapok, hetilapok

A Prae³⁵ a Librarius³⁶ a Litera és a SzlávTextus³⁷ nagy segítséget jelentett az egész PR-munkában. Ezek az online felületek rendszeresen tájékoztattak a szlovák irodalmi estekről, recenziókat jelentettek meg, tudósításokat közöltek könyvbemutatókról, beszélgetésekről. A nyomtatott médiából nem csak a Népszabadság, a Magyar Narancs, a Magyar Nemzet és az ÉS archívumában található nagy számban recenziók szlovák szerzők könyveiről.

A Litera online irodalmi portál volt a legközelebbi médiapartnere a szlovák díszvendégségnek. Tematikus blokkokat, dossziékat készített szlovák írókról, megszólított szlovákiai magyar irodalomtörténészeket, írókat, költőket, műfordítókat. Itt

³⁵ PETHŐ Attila, „Szomszédok vagyunk, de kevésé ismerjük egymást”, *Prae*, 2016. ápr. 13., hozzáférés: 2018.11.12, <http://www.prae.hu/article/9116-szomszedok-vagyunk-de-kevesse-ismerjuk-egymast/> MTI/Prae, „Exkluzí szlovák antológia Tóth László szerkesztésében”, *Prae*, 2014. ápr. 22., hozzáférés: 2018.11.12, <http://www.prae.hu/article/9148-exkluziv-szlovak-antologia-toth-laszlo-szerkeszteseben/>. MTI/Prae, „Megnyílt a 23. Budapesti Nemzetközi Könyvfesztivál”, *Prae*, 2016. ápr. 21., hozzáférés: 2018.11.12, <http://www.prae.hu/article/9145-23-konyvfesztival/>.

³⁶ PÉNZES Tímea, „Az örület határait súroljuk tisztára”, *Librarius*, 2017. márc. 14., hozzáférés: 2018.11.12, <https://librarius.hu/2017/03/14/az-orulet-hatarait-suroljuk-tisztara/>. PÉNZES Tímea, „A gyerekek elablása a megmentésüket jelentette”, *Librarius*, 2016. máj. 14., hozzáférés: 2018.11.12, <https://librarius.hu/2016/05/14/a-gyerekek-elablasa-a-megmentesuket-jele-ntette/>. GROZDITS Hahó, „Gabonakörök: Újszülött heréin burjánzó rákos daganat”, *Librarius*, 2016. máj. 04., hozzáférés: 2018.11.12, <https://librarius.hu/2016/05/04/gabonakorok-jarosla-v-rumpli-typotex/>.

³⁷ BODA Bianka, „Néha megtörténik, hogy az egyes szereplők elkezdnek az agyamra menni» – Interjú Ondrej Štefaníkkal”, *Szlávtextus*, 2017. júl. 06., hozzáférés: 2018.11.12, http://szlavlavtextus.blog.hu/2016/07/06/_neha_megtortenik_hogy_az_egyes_szereplo_k_elkezdenek_az_agyamra_menni_interju_ondrej_tefanikkal. BODA Bianka, „Nem fontos, hogy mindig mindent tudjunk» – Interjú Jaroslav Rumlíval”, *Szlávtextus*, 2016. máj. 11., hozzáférés: http://szlavlavtextus.blog.hu/2016/05/11/_nem_fontos_hogy_mindig_mindent_tudjunk_interju_jaroslav_rumplival.

mondhatta el véleményét a kortárs szlovák irodalomról Németh Zoltán, Görözdí Judit, Grendel Lajos, Csehy Zoltán, Száz Pál, Péntes Tímea, Mizsér Attila, Tózsér Árpád, Szalay Zoltán. A Litera interjúkat is publikált szlovák irodalomtörténetekkel, szlovák írókkal és részleteket közölt a műveikből³⁸.

Kiállítások

Röviden említenék két kiállítást is, amelyek kapcsolódnak a Könyvfesztiválhoz. Az egyik az OIK szervezésében készült. A könyvtár a saját állományából válogatott a szlovák irodalom magyar fordításaiból, illetve szlovák irodalom magyar fordításaiból. Ezeket a köteteket állították ki saját kiállítóterükben.

A másik kiállítást az Országos Széchényi Könyvtár, a pozsonyi Univerzitiná knižnica (Egyetemi könyvtár) és a LIC szervezésében *Dunán innen, Dunán túl* címmel Hizsnyai Tóth Ildikó műfordító – ebben az esetben mint kurátor – hozott létre a szlovák díszvendégség alatt és alkalmából. A témája a szlovák-magyar és magyar-szlovák párbeszéd a fordításirodalomban.

Végezetül...

A szlovák díszvendégség 2016-ban lezajlott, a könyvek maradnak. A 2016-os díszvendégség után a 2017-es, V4-es, visegrádi országok díszvendégsége is hozott öt új szlovák könyvet magyar fordításban Svetlana Žuchová³⁹, Ivana Dobráková⁴⁰, Veronika Šikulová⁴¹, Adam Bžoch⁴², Maroš Krajňák⁴³ már ismert és új szlovák szerzőktől.

A 2018-as, 25. Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválra készülnek el Jana Bodnárová, Irena Brežná, Uršula Kovalyk, Kalinová/Juráňová könyveinek magyar kiadásai a Gondolat, az Anima Társaság és a Magvető kiadóban.

A Szlovák Intézet a díszvendégség ideje alatt egyéb tevékenysége mellett intenzív közvetítő munkát is végzett. A rendezvények visszhangja, a mai napig megjelenő recenziók, készülő könyvek adnak reményt, hogy lesz szlovák irodalom magyarul a 2016-os díszvendégség után is. A SLOLIA támogatási lehetősége mellett született egy másik is: a Fond pre umenie Művészeti Alap (illetve a Kisebbségi Kulturális Alap), ahová a műfordítók folyamodhatnak ösztöndíjért, a kiadók pedig támogatásért.

³⁸ „Szlovák díszvendégség, Szlovák dosszié”, *Litera*, 2016. márc. 25., hozzáférés: 2018.11.12, <http://www.litera.hu/dosszie/szlovak-diszvendegseg>.

³⁹ ŽUCHOVÁ, Svetlana, *Jelenetek M. életéből*, ford. PÉNTES Tímea (Budapest: Noran Libro, 2017).

⁴⁰ DOBRÁKOVÁ, Ivana, *TOXO*, ford. GYÖRGY Norbert (Budapest: Noran Libro, 2017).

⁴¹ ŠIKULOVÁ, Veronika, *Tulipánból paprika*, ford. MÉSZÁROS Tünde (Budapest: L'Harmattan, 2017).

⁴² BŽOCH, Adam, *Pszichoanalízis a periférián*, ford. BALOGH Magdolna (Budapest: Typotex, 2016).

⁴³ KRAJŇÁK, Maroš, *Entropia*, ford. BÖSZÖRMÉNYI Péter (Marosvásárhely: Lector Kiadó, 2017).

Tehát talán mégis javultak a körülmények, és a tapasztalatokból kiindulva nem lehet panasz a magyar kiadóknak vagy az irodalmi élet szereplőinek nyitottságára sem.

De hogy sikerül-e a munkát folytatni, vagy visszasüppedünk az érdektelenségbe, amire Vörös István⁴⁴ figyelmeztet a cseh irodalom magyarországi fogadtatásával kapcsolatában a *SzlávTextus*-nak adott interjújában, az majd az elkövetkező évek során derül ki. Mert – ahogy írja – „...kölcsonösen túl jól elvagyunk egymás értékei nélkül. Ez a túl jól persze csak látszat, súlyos vitaminhiány lép fel, és ennek következtében idült betegségek. Környezetismeret elégtelen, valósághiány, szomszédgyűlöletbe átcsapó öngyűlölet, butaságból sarjadó önáltatás, nacionalizmus, embertelenség a szövődmények”.

⁴⁴ HANZELIK Gábor, „Cseh irodalom Hrabalon túl – Interjú Vörös Istvánnal”, *SzlávTextus*, 2016. ápr. 07., hozzáférés: 2018.11.12, http://szlavtextus.blog.hu/2016/04/07/cseh_irodalom_hrabalon_tul_interju_voros_istvannal.

A szlovák kulturális diplomácia dilemmái

A 23. Nemzetközi Budapesti Könyvfesztivál szlovák díszvendégsége ürügyén

Gyenge oldalunk a szlovák kultúra bemutatása idehaza és külföldön, amit úgy jellemezhetünk, hogy elégtelen, kaotikus és minden közös alapot nélkülöz.¹

Csehszlovákia kettéválása mind Csehország, mind Szlovákia számára új korszak kezdetét jelentette a külpolitika területén, a közös államiság és örökség ellenére újra kellett fogalmazni a kulturális diplomácia küldetését és stratégiáját. Az elmúlt negyedszázad legjelentősebb külföldi szlovák kulturális és művészeti prezentációjára Magyarországon került sor, mégpedig 2016-ban, amikor a Szlovák Köztársaság volt a 23. Budapesti Nemzetközi Könyvfesztivál díszvendége. A magyar írott és elektronikus sajtó, pártállástól függetlenül közel 300 visszhangban méltatta a szlovákiai irodalom, tudomány megjelenését ezen a nemzetközi rendezvényen. Szlovákiáról 1993-as megalakulása óta sohasem volt ilyen pozitív médiakép Magyarországon. Két év távlatából is modellértékű ez a szlovákiai díszvendégség mind a kulturális, mind a külügyi tárca számára, ezzel is bizonyítva a társadalmi/nyilvános² és kulturális diplomáciában rejlő hatékonyságot. A siker elengedhetetlen része volt az az anyagi támogatás, amit a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma nyújtott az Irodalmi Információs Központon (LIC) keresztül, valamint a budapesti Szlovák Intézet tudatos tevékenysége, amely messze meghaladta a hagyományos kulturális diplomácia kereteit. Ez utóbbi a társadalmi diplomácia eszköztárának felvállalását jelentette, azaz a szlovák irodalom és társadalomtudomány bemutatásába bekapcsolódott magyar értelmiség, tudósok és írók váltak Szlovákia leghatékonyabb támogatóivá. Mivel a szlovákiai társadalmi

¹ Stratégia rozvoja kultúry Slovenskej republiky na roky 2014–2020. Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky, Bratislava, 2014, 9.

² SZÖRÉNYI András, „A társadalmi diplomácia (public diplomacy) újraértelmezése a 21. században”, *Külügyi Szemle* 9, 4. sz. (2010): 137–157. Szörényi javasolja a társadalmi diplomácia fogalom használatát a nyilvános diplomácia fogalmával szemben.

és kulturális diplomáciában rendhagyó teljesítményről van szó, ezért érdemes a továbbiakban közelebbről megismerni azt a kulturális, politikai és intézményi keretet, amiben ez a teljesítmény megszületett. Azért is érdemes tovább gondolni annak feltételeit, hogy több ehhez mérhető rendezvény valósulhasson meg.

A volt Csehszlovák Szövetségi Köztársaság kettéválása csaknem azonos rajtvonalat jelentett mindkét új ország – Csehország és Szlovákia – számára, huszonöt év elteltével viszont hatalmas különbségeket láthatunk. Alapjaiban véve elkülönült egymástól a két ország társadalmi és kulturális diplomáciája: ma 23 Cseh Centrum működik a világ 20 országában, Európán kívül Izraelben, Japánban, Dél-Koreában és az Egyesült Államokban is.³ Ez összehasonlítható a Visegrádi Csoport többi államának kulturális diplomáciájával, Magyarországnak 24 helyszínen a világ 23 országában működik Balassi Intézete, többek közt Delhiben, Kairóban, New Yorkban és Pekingben,⁴ Lengyelországnak pedig 24 Lengyel Intézete van 22 országban, többek közt New Yorkban, Pekingben, Tel Avivban és Tokióban is.⁵ Szlovákia ezzel szemben mindössze nyolc Szlovák Intézetet működtet, kizárólag az öreg kontinensen. Ám nemcsak ez a számbeli különbség szembetűnő, jelentős stratégiai és koncepcionális eltérések is vannak. A kulturális diplomácia tevékenysége immár három éve nemzetközi szinten objektíve mérhető, mégpedig a Portland USC Center on Public Diplomacy The Soft Power 30-as elemzésének köszönhetően, ahol Lengyelország, Csehország és az utóbbi két évben Magyarország is felkerült a 30 legsikeresebb ország listájára, Szlovákiáról viszont említést sem tesznek.⁶

Miben maradt le Szlovákia? A könyvfesztivál díszvendégsége miért számít inkább kivételnek a szlovák kulturális diplomáciában? Ezekre a kérdésekre nagyon összetett a válasz és mindenképpen fontos megvizsgálni a következő szempontokat: a társadalmi és kulturális diplomácia szemlélete, a kulturális diplomácia hagyománya, a kultúra általános megbecsülése és presztízse az országban; a kulturális diplomáciát támogató vagy hátrányosan érintő politikai döntések; a Szlovák Intézetek külföldi hálózatának fejlesztése vagy stagnálása, valamint szakmai és társadalmi presztízse, a kulturális diplomácia intézményi és személyi feltételei.

³ <http://www.czechcentres.cz/o-nas/sit-cc/>.

⁴ <http://www.balassiintezet.hu/hu/>.

⁵ http://www.msz.gov.pl/pl/p/msz_pl/polityka_zagraniczna/dyplomacja_publiczna/instituty_polskie/instituty_polskie.

⁶ <https://softpower30.com/wp-content/uploads/2017/07/The-Soft-Power30-Report2017-Web-1.pdf>.

A kultúra, a társadalmi és kulturális diplomácia presztízse Szlovákiában

Az önálló államiság kezdetétől hiányzik egy egységes stratégia, amely mentén megvalósulhatna a szlovákiai kultúra, művészet, tudomány külföldi bemutatása. Erre hívja fel a figyelmet Milan Kurucz kulturális diplomata⁷ valamint a kulturális minisztérium 2007-ben a szlovák kormány elé terjesztett elemzése is. Ez utóbbi komoly szembenézés az elszalasztott másfél évtizeddel, erős bírálatokat fogalmaz meg a külügyi és kulturális tárca közötti hiányos együttműködésről. Emlékeztet arra, hogy az eddigi kormányok egységesen hangsúlyozták a szlovák kultúra külföldi bemutatásának stratégiai jelentőségét, ám ez mindmáig a deklaráció szintjén maradt. A minisztérium SWOT-elemzésből kiderül, hogy a hiányosságok sora végtelen, s azok közül is a legfontosabbak:

1. a személyi, pénzügyi és törvényi háttér hiánya a minisztérium prioritásainak megvalósítására a külföldi prezentáció területén
2. a koordináció és a komplex tevékenység tervezésének hiánya az állami reprezentáció szintjén
3. valós eszközök hiánya a Szlovák Intézetek módszertani irányítására
4. a kulturális tárca pénzügyi eszközeinek általános hiánya
5. a kulturális diplomácia marginalizálása a külpolitika diplomáciai és gazdasági feladataival szemben
6. a prezentációs tevékenység jelentőségének lebecsülése
7. aránytalanság és kiegyensúlyozatlanság a szlovák kultúra külföldi bemutatásában, a fiatal szerzők, a művészet modern formáinak elégtelen propagálása, a hagyományos formák preferálása, pl. a folklóron keresztül, stb.⁸

A kulturális tárca vezetése tudatosította, hogy a téma és a feladat felelősége egyedül ráhárul az 575/2001 számú illetékességi törvény értelmében, ám olyan összetett, több ágazatot, közigazgatási szintet is érintő feladatról van szó, amihez viszont nem társul megfelelő költségvetési és jogi keret. A szigorú költségvetési szabályok pl. lehetetlenné teszik nagyobb méretű külföldi prezentációk több évet igénylő előkészítését és lebonyolítását.⁹ A koncepció fontos eleme, hogy a kulturális prezentációt nem csak a bilaterális és multilaterális diplomácia, a központi közigazgatás intézménye szemszögéből értelmezi, hanem a megyei közigazgatás

⁷ Milan KURUCZ, „Kultúrna dimenzia diplomacie”, in *Zborník z vedeckej konferencie Zahraničná politika a diplomacia Slovenske j republiky v kontexte európskej integrácie*, zost. Boris MATTOŠ, 62–71 (Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, 2007), 69.

⁸ Návrh Koncepcie zabezpečenia prezentácie slovenského umenia a kultúry v zahraničí. Uznese-
nie vlády SR č. 665/2007 z 8. 8. 2007, Bratislava, 7–8.

⁹ Uo., 3.

alá tartozó intézményeket és a nem kormányzati szervezeteket is jelentős tényezőként sorolja fel.¹⁰ Az akkori elképzelés szerint társadalmi és szakmai vitát kellett volna kezdeményezni e kérdésről, annak érdekében, hogy:

1. hangsúlyozzák a kultúra fontos szerepét a külpolitikában
2. támogassák a Szlovák Intézetek megmaradását, fejlesztését és modern intézményekké való átalakulását
3. kidolgozzák a szlovák kultúra külföldi prezentálásának rövidtávú akciótervét, stb.¹¹

A kormányhatározat egyetlen eredménye, hogy 2009-ben a kulturális és külügyminiszter együttműködési szerződést írt alá.¹² A formális dokumentum nem oldotta meg a kulturális tárca által megnevezett problémákat. Ehhez a témához tér vissza az SZK Kulturális Minisztériuma stratégiája a 2014 – 2020 közötti időszakra, amikor feladatként tűzi ki a szlovák kultúra külföldi bemutatása stratégiájának kidolgozást.¹³ Ezt a feladatot kiemelten kezelte a kulturális tárca 2015-2017-re szóló akcióterve is, ám ebben az esetben egy szűkebb szegmensről volt szó Szlovákia első EU-elnöksége alkalmából.¹⁴

Az országos kulturális stratégia dokumentuma két és fél évtizeddel a rendszerváltozás után kellemetlen tényekkel szembesít: elsősorban a kultúra iránti közömbösséggel és annak nem létező társadalmi presztízsével. A kultúra, a kulturális intézményrendszer, a független és kortárs kultúra gyenge oldalait tíz pontban foglalta össze:

1. a kultúra nem létező társadalmi megbecsülése
2. a kultúra elégtelen finanszírozása
3. a fejlődés diszkontinuitása és a terület számára hiányzó egységes stratégia
4. a kultúra iránt megnyilvánuló mérsékelt érdeklődés
5. a kultúra témájának hiánya az oktatás rendszerében
6. szisztematikus kutatások hiánya a kultúra területén
7. a kulturális intézményrendszer alacsony hatékonyságú irányítása és a hiányzó humánerőforrás
8. a szlovák kultúra hazai és külföldi bemutatásának hiányzó stratégiája

¹⁰ Uo., 2.

¹¹ Uo., 9.

¹² Dohoda medzi Ministerstvom zahraničných vecí Slovenskej republiky a Ministerstvom kultúry Slovenskej republiky o spolupráci pri zabezpečovaní úloh kultúrnej diplomacie a prezentácie slovenského umenia a kultúry v zahraničí. Bratislava, 2009.

¹³ Stratégia rozvoja kultúry Slovenskej republiky na roky 2014–2020. Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky, Bratislava, 2014, 34.

¹⁴ Stratégia rozvoja kultúry Slovenskej republiky na roky 2014–2020. Akčný plán na roky 2015–2017. Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky, Bratislava, december 2014, 23.

9. a kulturális ipar területén kimutatható lemaradás
10. a kortárs alkotók szisztematikus támogatásának hiánya.¹⁵

Ez a negatív értékelés egy számsorral is szemléltethető, Szlovákia kultúrára szánt költségvetése 2006-ban a nemzeti össztermék 0,47%, 2007-ben 0,40%, 2008-ban 0,43%, 2009-ben 0,51%, 2010-ben 0,47% és 2011-ben 0,39% volt.¹⁶ Érdeemes egybevetni a 2011. év szlovákiai 0,39%-os adatot öt további EU-s tagállamával, Ausztriában a költségvetés 0,82%-át, a Cseh Köztársaságban 0,74%-át, Magyarországon 0,54%-át, Lengyelországban 0,59%-át, Észtországban 1,80%-át költötték kultúrára.¹⁷ A Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma első lépésként 2020-ig az állami költségvetés 1%-át akarja megszerezni a kultúra finanszírozására.¹⁸

A kulturális tárca kritikus elemzésének áttekintése után kimondottan pozitív fejlemény, hogy az elmúlt tíz esztendőben több tanulmány is született a társadalmi és a kulturális diplomáciáról, a kulturális diplomácia hagyományos és új stratégiájáról. E témák kutatói elsősorban a pozsonyi Közgazdasági Egyetem (Boris Mottoš) és a besztercebányai Bél Mátyás Egyetem (Erik Pajtinka) új tudósgenerációja, akik a politológia és nemzetközi kapcsolatok területén foglalkoznak a társadalmi és kulturális diplomácia, az országgép és branding elméleti kérdéseivel. Ide sorolható még Jozef Bátor, a pozsonyi Comenius Egyetem oktatója, aki szerint a „nyilvános diplomácia hazai és külföldi dimenziója kölcsönösen erősíti egymást, s lényegében az állami és nem állami szereplők aktivitásainak összességéről van szó, amelyek hozzájárulnak az ország hitelességéhez és vonzóképességéhez valamint annak megtartásához”.¹⁹ Boris Mottoš²⁰ és Erik Pajtinka²¹ is rámutat, hogy milyen értelmezési zavar uralkodik a fogalmak terén, s figyelmeztetnek arra, hogy nem lehet azonosítani a kulturális és a társadalmi/nyilvános diplomáciát. További közös nevezőjük, hogy nem keresték az angol public diplomacy árnyaltabb szlovák fordítását, nem is elmelkédtek azon, hogy a *verejná diplomacia*, azaz magyarul a nyilvános diplomácia, teljes mértékben megfelel-e jelentésének, s nem alkalmasabb-e pl. a *spoločenská diplomacia*, azaz a társadalmi diplomácia válto-

¹⁵ Uo., 10.

¹⁶ Stratégia rozvoja kultúry Slovenskej republiky na roky 2014–2020. Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky, Bratislava, 2014, 6.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo., 25.

¹⁹ Jozef BÁTORA, „Verejná diplomacia: akým štátom je SR?“, in *Bruselenie valaškami: Naša zahraničná politika po novom*, zost. Tomáš VALÁŠEK, Milan NIČ, Balázs JARÁBIK a Jozef BÁTORA, 172–174 (Bratislava: Kalligram, 2010) 173.

²⁰ Boris MOTTOŠ, „Kultúrna dimenzia diplomacie ako nástroj zahraničnej politiky štátu na príklade Rakúskej republiky“, in *Ekonomické a právne otázky medzinárodných vzťahov: Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov*, zost. Jana DRUTAROVSKÁ, 377–383 (Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, 2013), 378.

²¹ Erik PAJTINKA, „Verejná diplomacia“, in *Diplomatická služba členského štátu EU v procese európskej integrácie*, zost. Boris MOTTOŠ, 185–200 (Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, 2008), 196–198.

zat, mint ahogy azt Szörényi András tette magyar részről 2010-ben.²² Értelmezési keretük egyébként megegyezik a magyar és cseh tudósokéval, leggyakrabban Joseph Nye, Mark Leonard és M.C. Cummings szerepel a hivatkozásokban, de komoly teret szentelnek a British Council, a Goethe Intézet és az Osztrák Kulturális Fórum működésének, stb. Elméleti ismereteiket azonban nem alkalmazzák a szlovák kulturális diplomácia valós állapotának elemzésére és megnevezésére, erre eddig egyedül Milan Kurucz tett kísérletet, még a budapesti Szlovák Intézet igazgatójaként.²³

A fentebb felvázolt helyzetnek két sarkalatos okát lehet megfogalmazni, az egyiket tényként rögzítve, a másikat valamivel bővebben tárgyalva. Az első *a kulturális diplomácia hagyományának hiánya Szlovákiában*, a második ok *a szlovák külügyminisztérium zárt rendszerében keresendő*, ugyanis a kulturális diplomácia koncepciói, stratégiai anyagai, ellentétben a kulturális tárcáéval, nem nyilvánosak, így azokat nehéz elemezni, csak a szlovák kormány üléseire benyújtott külügyi dokumentumok segítenek a helyzet megértésében. Csupán a szlovákiai külképviseletek hálózatáról szóló éves jelentések alapján lehet következtetni a döntéshozók stratégiájára, ami meghatározza az ország kulturális diplomáciáját.

Eliška Tomalová, a prágai Nemzetközi Kapcsolatok Intézete munkatársa is nagy hangsúlyt fektet a fogalmak tisztázására, mint a külpolitika kulturális dimenziója, a kulturális külpolitika és a társadalmi/nyilvános diplomácia.²⁴ Joseph Nye „soft power” és Mark Leonard „public diplomacy” elméletére építve fogalmazza meg a társadalmi/nyilvános diplomácia három dimenzióját, ezek a politikai/katonai, a gazdasági és kulturális/társadalmi dimenziók, tehát a kulturális diplomáciát a társadalmi/nyilvános diplomácia keretébe helyezi.²⁵ Kulcsfontosságú a szlovákiai külpolitikáról és kulturális diplomáciáról való gondolkodás szempontjából, hogy Tomalová megkülönbözteti a *hagyományos kulturális diplomáciát*, amelynek célja és feladata a bilaterális és multilaterális egyezmények teljesítése, célközönsége pedig a befogadó ország hivatalos szférája és diplomáciai testülete, *attól a kulturális diplomáciától, amelynek célközönsége a tágran értelmezett társadalmi nyilvánosság, az adott ország értelmisége, akik mediátorként, jelentős véleményformálóként közvetíthetik országunk pozitív képét*. Ez utóbbi egyértelműen már a társadalmi/nyilvános diplomácia eszköztárából merít.²⁶

Alapvető fontosságú ez a megkülönböztetés, mert a kulturális diplomácia stratégiájában megfogalmazott célok eléréséhez egy-egy ország területén megfelelő eszközöket is kell rendelni. Tehát a hagyományos kulturális diplomácia a két

²² SZÖRÉNYI, „A társadalmi diplomácia...”, 153–154.

²³ M. KURUCZ, „Kultúrna dimenzia...”, 67–70.

²⁴ Eliška TOMALOVÁ, *Kulturní diplomacie: Francouzská zkušenost* (Praha: Ústav mezinárodních vztahu, 2008), 13. A cseh szerző is a public diplomacy szó szerinti fordítását a veřejná diplomacie-t, azaz a nyilvános diplomáciát alkalmazza.

²⁵ Uo., 13–15.

²⁶ Uo., 18–19.

ország állami struktúrái között közvetít, két- és sokoldalú egyezmények teljesítését szorgalmazza, célközönsége elsődlegesen a fogadó ország hivatalos intézményrendszere és az ott akkreditált diplomáciai testület. Kapcsolata a nem állami szektorral ritka, alkalmi vagy csak közvetve valósul meg nagyobb állami rendezvényeken. Ennek felel meg a kulturális tanácsos, attasé, az a kulturális diplomata, aki egy személyben, a nagykövetség keretében látja el ezt a feladatot.

A másik alternatíva a társadalmi és kulturális diplomácia azon változata, amely saját térrel rendelkezik, a nagy bilaterális és multilaterális kapcsolatok mellett tágabb szegmensekkel, a nem kormányzati szervezetekkel, értelmiségiekkel kommunikál, informális kapcsolatokat létesít kulturális, művészeti és tudományos intézményekkel, szervezetekkel, alapítványokkal, stb. A rendelkezésre álló térben rendszeres és koncepcióval alátámasztott tevékenységet folytat a két ország és kultúra közötti dialógus megteremtése, elmélyítése érdekében. Ez a hosszú távú tevékenység nyitja meg az utat a kedvező országkép kialakításának, a hivatalos és nem hivatalos együttműködések előtt a teljes kulturális szférában. Ez utóbbi koncepció csakis olyan kulturális diplomata esetében valósítható meg, aki az adott országban kapcsolatokkal, ismertséggel és elismeréssel bír. Ehhez kell hogy társuljon a hosszú távú tevékenységhez nélkülözhetetlen anyagi háttér és humán erőforrás, tehát ehhez a feladathoz biztosítani kell a háttérintézményt.

Az, hogy egy ország külpolitikája a kulturális diplomácia melyik alternatíváját választja, mindennél egyértelműbben fejezi ki azt, hogy egy-egy országban milyen ambícióval jelenik meg, ill. hogy milyen mértékű fontosságot tulajdonít saját országa jelenlétének. Vagy megelégszik a nagykövetségi beosztottal, akit még intézetigazgatónak is nevezhetnek, s ekkor használatos a „virtuális intézet” megjelölés, vagy céltudatos, tervezett, közép- és hosszú távú stratégiát érvényesít a fogadó országban a párbeszéd elmélyítése érdekében.

A Szlovák Intézetek hálózata, működésének stratégiája az elmúlt negyedszázadban

Az önálló szlovák külpolitika első évtizedének stratégiai prioritása volt a Szlovák Intézetek megszervezése az Európai Unió kulcsfontosságú országaiban. A szlovák kulturális diplomácia az ország 1993-ban bekövetkezett függetlenedése óta a külügyminisztérium hatáskörébe tartozik, ezen feladatok kivitelezője a Szlovák Intézetek hálózata, irányító szerve a minisztérium Kulturális diplomácia osztálya, amelynek élén igazgató áll.²⁷ A Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság kettéválá-

²⁷ Összehasonlításként: Magyarországon a kulturális és tudományos diplomácia élén államtitkár áll, a Balassi Intézet hálózatát és a kulturális diplomáciát pedig helyettes államtitkár irányítja. Ez is jelzi, hogy a kulturális diplomáciának mindössze marginális, megtúrt pozíciója van Szlovákiában.

sa után az első Szlovák Intézet Budapesten kezdett működni (1993. január 1.), majd Varsóban (1993. október 13.), Prágában (1994. január 1.), Bécsben (1994. július 1.), Berlinben (1996. november 1.), Moszkvában (1998. március 31.), Rómában (2000. január 1.) és a sorrendben nyolcadik helyszínen, Párizsban (2001. január 1.) nyílt meg.

Az egyik első stratégiai dokumentumot 1999-ben²⁸ dolgozták ki, az abban foglaltakat teljesítve nyitották meg a római és párizsi intézetet, így Berlinnel és Béccsel együtt négyre emelkedett a Szlovák Intézetek száma az EU tagállamai-ban. Ugyanebben az időben költségvetési megszorítások miatt felfüggesztették a szófiai és bukaresti intézet működését²⁹, ez a lépés közel két évtized távlatából véglegesnek tűnik, két helyszínt eltűnt a szlovák kulturális diplomácia térképéről. További fejlesztések is megjelentek a minisztériumi dokumentumokban, első-sorban az EU-ban való jelenlét vált hangsúlyossá, csaknem az összes koncepció megemlítette London és Brüsszel fontosságát. Középtávon pedig egy New York-i/washingtoni jelenléte határozta meg célként.³⁰ Már a 2004-es külügyi értékelésben megfogalmazódott az intézetek hálózatának bővítése, mégpedig Delhiben, Kijevben és Belgrádban.³¹ Egy évvel később a kormányülésre benyújtott jelentés már nem is tagadta, hogy „a Szlovák Intézetek hálózata elégtelen, és földrajzi megoszlása sem megfelelő. A jelenlegi helyzetet a Szlovákia külföldi bemutatására előirányzott pénzügyi keret szűkösége határozza meg, ami az elmúlt tíz esztendőben nem változott.”³² Ugyanakkor döntés született arról, hogy a 2001-ben létrehozott párizsi intézet fejlődjön, s a „virtuális” működési formából térjen át a klasszikus intézményi standardra. Ugyanebben a dokumentumban fogalmazódott meg először a Brüsszeli Szlovák Ház gondolata, ahol a kulturális diplomácia mellett helyet kapott volna az idegenforgalom, a gazdasági diplomácia és a szlovákiai megyék képviselője is. Ezt a csapásirányt fogalmazta meg a korszak második stratégiája 2005-ben³³ immár egy EU tagállam pozíciójából. A 2008-as gazdasági és pénzügyi válság azonban mélyen rányomta bélyegét a szlovák kulturális diplomáciára, a külügyi tárca éves költségvetése végérvényesen az állami éves költségvetés 1%-a alá esett: 2008: 0,93%, 2009: 0,93%, 2010: 0,66%,

²⁸ Návrh koncepcie rozvoja slovenských inštitútov v zahraničí 1999. Ministerstvo zahraničných vecí Slovenskej republiky, Bratislava, apríl 1999.

²⁹ Správa o stave siete zastupiteľských úradov SR v zahraničí v r. 2003 a východiská pre jej ďalší rozvoj. 22.

³⁰ Uo.

³¹ Správa o stave siete zastupiteľských úradov SR v zahraničí v r. 2004 a východiská pre jej ďalší rozvoj. 15.

³² Správa o stave siete zastupiteľských úradov SR v zahraničí v r. 2005 a východiská pre jej ďalší rozvoj. 11.

³³ Správa o súčasnom stave a perspektívach rozvoja siete slovenských inštitútov v zahraničí 2005, Ministerstvo zahraničných vecí Slovenskej republiky, Bratislava, 2005. ,

2011: 0,66%, 2012: 0,71%.³⁴, 2013: 0,69%³⁵. Éppen ebből az okból kifolyólag, az éves jelentésből hiányzik az intézetek bővítése, főképpen a meglévő források hatékonyabb felhasználására, a feladatok összevonásától remélt szinergia növelésére fókuszáltak a minisztériumi vezetők. Ennek mentén született meg ugyancsak 2013-ban a jelenleg is érvényben lévő *A Szlovák Intézetek koncepciója a Szlovák Köztársaság külföldi bemutatásának kontextusában* című minisztériumi stratégia.³⁶ Ennek kulcsfogalma *az ország egységes külföldi bemutatása, a kulturális attasék, kulturális diplomaták prioritásként kezelése* (azaz a korábban virtuális intézetként aposztrofált Szlovák Intézet modellje). Bár a koncepció ismételtelen nélkülözhetetlen tényezőként említi a kulturális diplomáciát és a Szlovák Intézeteket, ezzel egy sorban említi a humán és pénzügyi források hatékonyabb felhasználását, az aktivitások komplex koordinálását a külföldi prezentációban. Célkitűzésként fogalmazta meg Szlovákia, mint dinamikusan fejlődő, kulturális értékekben gazdag ország bemutatását, összhangban az innovatív vállalkozói közeg, a beruházások és turisztikai forgalom szempontjából attraktív ország képével, Szlovákia EU-ban és a NATO-ban vállalt szövetségi kötelezettségeivel, az egyértelmű és kiszámítható külpolitika kereteivel.³⁷

E koncepció és stratégia megszületésének közvetlen előzménye volt a berlini klasszikus intézmény megszüntetése 2012-ben, ami egyet jelentett a kulturális diplomácia nagykövetség struktúrájába való bevonásával. Ezt a trendet támasztotta alá a két évvel későbbi külügyi jelentés, amely sürgette a brüsszeli, londoni és washingtoni kulturális diplomaták/attasék kiküldetését.³⁸ De egy szűkösnek nevezhető évtized elteltével ismét napirendre került, legalábbis megfontolásra érdemes ajánlatok formájában, az intézeti hálózat bővítése is, azaz Szófia és Bukarest reaktiválása, a határon túli szlovákokra való tekintettel pedig egy Balkán-territóriumú Szlovák Intézet létrehozása Szerbia és Horvátország számára, ugyanakkor járható útként fogalmazódott meg a távolabbi országok területén a V4-es formátumban működő kulturális diplomácia támogatása is.³⁹

Egyértelmű, hogy a szlovák kulturális diplomáciát elsősorban anyagi, pénzügyi megfontolások határozzák meg, kevésbé az olyan stratégiai gondolkodás, amely megnevezné:

³⁴ Správa o stave siete zastupiteľských úradov SR v zahraničí v r. 2012 a východiská pre jej ďalší rozvoj. 3.

³⁵ Správa o stave siete zastupiteľských úradov SR v zahraničí v r. 2013 a východiská pre jej ďalší rozvoj. 3.

³⁶ Koncepcia slovenských inštitútov v kontexte prezentácie Slovenskej republiky v zahraničí. Ministerstvo zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky, Bratislava, 2013.

³⁷ Správa o stave siete zastupiteľských úradov SR v zahraničí v r. 2013 a východiská pre jej ďalší rozvoj. 10.

³⁸ Správa o stave siete zastupiteľských úradov SR v zahraničí v r. 2015 a východiská pre jej ďalší rozvoj. 15.

³⁹ Uo.

1. a közép- és hosszú távú kulturális külpolitikai célokat,
2. a geográfiai és bilaterális prioritásokat,
3. a szomszédságpolitika sajátosságait,
4. és az azok eléréséhez nélkülözhetetlen eszközöket és mechanizmusokat.

A hagyományok, az elméleti ismeretek gyakorlati alkalmazása, a kulturális diplomácia valós helyzetének feltérképezése és egy közép- és hosszú távú stratégia hiányában inkább az éppen aktuális minisztériumi személyes hierarchia ötletei vagy partikuláris érdekei érvényesülnek 1-1 új intézet létrehozásakor.

A Szlovák Intézetek szakmai megítélése, presztízse és személyi kérdések

A szlovákiai akadémiai kutatók alig vagy csak kevésbé reflektálnak a kulturális diplomácia valós helyzetére, inkább a kulturális élet szereplői, értelmiségiek szólnak meg egy-egy esetben, ám ezek csaknem kizárólag negatív visszajelzések a Szlovák Intézetek működéséről, a szlovák kulturális diplomáciáról.⁴⁰ Színdarab is készült az intézetek hálózatáról, mégpedig komédia Michal Hvorecký tollából, bemutatója Bécsben volt 2009-ben.⁴¹ A Szlovák Intézetek hálózatát sok bírálat érte a művészek, tudósok körében. Leggyakrabban a szakmaiság, a helyi nyelv megfelelő szintű ismerete, a kultúra, művészet és tudomány területén való jártasság, a helyi partnerekkel kialakított aktív kapcsolat hiánya hangzott el. Ebből is egyértelmű, hogy kevés kivételtől eltekintve, a szlovákiai szakmai, művészeti körök nem úgy tekintenek a Szlovák Intézetekre, mint a szlovákiai kultúra és művészet elsőrendű külföldi partnereire.

A bírált hiányosságok az intézetigazgató személyére fordítják a figyelmet, aki a jelenlegi törvényi keretek között köztisztviselői státusban diplomataként képviseli Szlovákiát külföldön. Kinevezése pályázat útján történik, ami a külügyminisztérium kompetenciája. Magától értetődő, hogy a kiválasztott személy, mind a szlovákiai, mind a külföldi szakmai elvárásoknak csak akkor tud eleget tenni, ha a pályázati rendszer kritériumai, a megszokottak mellett, figyelembe veszik a következő tényezőket is:

⁴⁰ A berlini Szlovák Intézet bírálója az ismert szlovák regényíró Michal Hvorecký, lásd: Čo sa Slovenský inštitút naučí od Goetheho? <https://hvorecky.sk/2011/07/07/co-sa-slovensky-institut-nauci-od-goetheho/>; Zaniknú Slovenské inštitúty? <https://hvorecky.sk/tag/slovensky-institut/>.

⁴¹ HVORECKÝ, Michal: Slovenský inštitút. Jedna komédia. RozRazil – Edícia Súčasná slovenská hra sv. 3., Větrné mlýny, Brno 2013, 60. <https://hvorecky.sk/2009/03/13/slovensky-institut-jedna-komedia/>.

1. szakirányú egyetemi szintű felsőfokú végzettség
2. a kultúra, művészet, tudomány, felsőoktatás területén szerzett releváns tapasztalatok
3. a fogadó ország nyelvének tárgyalási szintű ismerete
4. a fogadó ország történelmének, kultúrtörténetének és belpolitikájának alapos ismerete
5. a bilaterális kapcsolatok ismerete
6. a bilaterális kapcsolatok elmélyítéséhez való hozzájárulás (pl. vegyesbizottságok)
7. a bilaterális kulturális kapcsolatok és azok történetének ismerete
8. a bilaterális kulturális diplomácia elmélyítéséhez való hozzájárulás
9. a szlovákiai kultúra, művészet és tudomány területén való jártasság
10. a kultúra, művészet és tudomány területén kifejtett jelentős tevékenység
11. kiterjedt művészeti és kulturális kapcsolatrendszer a fogadó országban
12. művészeti/tudományos/publikációs tevékenység ezen területeken mind Szlovákiában, mind a fogadó országban
13. a diplomáciai protokoll ismerete
14. vezetői tapasztalatok és készségek,
15. szervezői tapasztalatok és képességek
16. kommunikációs és preztnációs tapasztalatok és készségek
17. az intézetigazgató munkáját meghatározó törvények, rendeletek, határozatok ismerete, stb.

A kiválasztás legfontosabb elve az átláthatóság és a nyilvánosság kellene hogy legyen, tehát, hogy ne belső, zárt külügyminisztériumi pályázatok döntsenek az igazgató személyéről, hanem *nyílt pályázatok*, amelyekre a kultúra, művészet, tudomány képviselői is jelentkezhetnek, akiknek kiváló és sikeres bilaterális együttműködésben volt részük szakmai életük során. Az, hogy ez lehetséges, több ország gyakorlata is bizonyítja, s hogy ne menjünk messzire, érdemes a cseh példára hivatkozni, ahol a Cseh Centrumok igazgatóit nyílt pályázaton választják ki, kinevezésüket pedig Cseh Centrumok főigazgatójától vehetik át.⁴² Ez mindenképpen hozzájárulna a Szlovák Intézetek kedvezőbb társadalmi megítéléséhez, javítana az intézetigazgató kiválasztásáról általánosan kialakult véleményen, hogy az elsősorban egy szűk kör privilégiuma. Egyértelművé kell tenni, hogy az intézetigazgatói megbízatás komoly szakdiplomáciai tevékenység, váratlan helyzetekben kell helytállni, tevékenységüket nem mindig végezhetik kedvező környezetben. Erre utal Milan Kurucz, amikor az országkép kapcsán rámutat arra,

⁴² Rozhodnutí ministra zahraničních věcí č.11/2017 ze dne 8. prosince 2017 o Změně zřizovací listiny příspěvkové organizace Česká centra. Praha 2017, 4.; Rozhodnutí ministra zahraničních věcí č.12/2017 ze dne 8. prosince 2017 kterým se vydává statut Českých center. Praha 2017, 4

hogy azt a bel- és külpolitika együttesen formálja, és a „kulturális diplomácia csak a többi tényezővel együttesen lehet sikeres”.⁴³ Igaz, hogy az államok közötti viszony összetett, nem mindig felhőtlen, s a kulturális diplomácia képes a legnagyobb mértékben oldani a feszültséget. Ám ez csak hosszú távon, átgondolt stratégiával érhető el, ugyanakkor „a politikai tényezők jelentősen megnehezíthetik a kulturális diplomácia működését”, rendkívüli esetekben oly mértékben, hogy „a kulturális aktivitások is negatív szerepet tölthetnek be, ahelyett, hogy a két ország közötti kapcsolatokat és bizalmat erősítsék”.⁴⁴

Szlovákia önálló külpolitikájának negyedszázada végén nyolc Szlovák Intézet és három kulturális tanácsos/attasé, mindösszesen 11 kulturális diplomata látja el ezt az országimázs szempontjából kulcsfontosságú kulturális diplomáciai feladatot. Semmi sem utal arra, hogy a külügyminisztérium radikálisan változtatna eddigi stratégiáján, azaz, a politikai és gazdasági célok továbbra is nagyobb prioritást élveznek, mint a kulturális diplomácia. Az alapvető problémák áttekintése után a kép távolról sem pozitív, mintegy igazolja a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma elemzését, amely szerint koncepciótlan, eszköztelen és pénztelen a szlovákiai kultúra külföldi prezentációja. A közeljövő feladata a kulturális diplomácia megnyitása a társadalom felé, átláthatóbbá tétele, belső átvilágítása és a következmények levonása. Elkerülhetetlen a szakavatott rövid- és hosszú távú stratégia kidolgozása, valamint egy társadalmi és politikai, szakpolitikai vita arról, hogy melyik tárcához tartozzon a Szlovák Intézetek hálózata, vagy esetleg más megoldás szülessen. Ennek lefolytatása után szakmai alapokra kell helyezni a kulturális diplomácia, valamint a Szlovák Intézetek irányítását. Csak így érhető el, hogy ne 2-3 évtized elteltével legyen ismét olyan sikeres szlovákiai kulturális jelenlét, mint a 23. Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválon 2016-ban.

Felhasznált irodalom

- BÁTORA, Jozef. „Verejná diplomacia: akým štátom je SR?”. In *Bruselenie valaškami: Naša zahraničná politika po novom*, zostavili Tomáš VALÁŠEK, Milan NIČ, Balázs JARÁBIK a Jozef BÁTORA, 172–174. Bratislava: Kalligram, 2010.
- Koncepcia slovenských inštitútov v kontexte prezentácie Slovenskej republiky v zahraničí. Ministerstvo zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky, Bratislava, 2013, 12.
- KUDLAČÁKOVÁ, Veronika. *Vybrané kapitoly z kultúrnej diplomacie*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2015.

⁴³ M. KURUCZ, „Kultúrna dimenzia...”, 65.

⁴⁴ Uo., 66.

- KURUCZ, Milan. „Kultúrna dimenzia diplomacie”. In *Zborník vedeckej konferencie Zahranická politika a diplomacia Slovenskej republiky v kontexte európskej integrácie*, zostavil Boris MATTOŠ, 62–71. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, 2007. https://fmv.euba.sk/www_write/files/dokumenty/veda-vyskum/konferencie/zborniky/Zbornik_2007_Zahranicna_politika_a_diplomacia_SR.pdf.
- MATTOŠ, Boris. „Kultúrna dimenzia diplomacie ako nástroj zahraničnej politiky štátu na príklade Rakúskej republiky”. In *Ekonomické, politické a právne otázky medzinárodných vzťahov: Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov*, zostavila Jana DRUTAROVSKÁ, 377–383. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, 2013. ftp://193.87.31.84/0174961/ZBORNIK_FINAL_12_MVKD_2013.pdf
- Návrh koncepcie rozvoja slovenských inštitútov v zahraničí 1999. Ministerstvo zahraničných vecí Slovenskej republiky, Bratislava, apríl 1999.
- NYE, S. Joseph. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs, 2004.
- PAJTINKA, Erik. „Verejná diplomacia”. In *Diplomatická služba členského štátu EU v procese európskej integrácie*, zostavil Boris MATTOŠ, 185–200. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm 2008. https://fmv.euba.sk/www_write/files/dokumenty/veda-vyskum/konferencie/zborniky/Zbornik_2008_Diplomaticka_sluzba_clenskeho_statu_EU.pdf.
- PAJTINKA, Erik. „Cultural diplomacy in theory and practice of contemporary international relations”. *Politické vedy/Political Sciences* 17, 4 (2014): 95–108. <http://www.politickevedy.fpvmv.umb.sk/archiv-vydani/2014/4-2014/>.
- PAJTINKA, Erik. „Cultural diplomacy and its organizational and institutional models in selected states”. *Medzinárodné vzťahy/Journal of International Relations* 13, 2 (2015): 111–122. <http://fmv.euba.sk/RePEc/brv/journal/MV2015-2.pdf>.
- Správa o súčasnom stave a perspektívach rozvoja siete slovenských inštitútov v zahraničí 2005, Ministerstvo zahraničných vecí Slovenskej republiky, Bratislava, 2005.
- SZILÁGYI István. „Nemzeti identitás, nemzetfelfogás és kulturális diplomácia a huszonegyedik században”. *Magyar Tudomány* 171, 2. sz. (2010): 198–207. http://epa.oszk.hu/00600/00691/00074/pdf/mtud_2010_02_198-207.pdf.
- SZÖRÉNYI András. „A társadalmi diplomácia (public diplomacy) újraértelmezése a 21. században”. *Külügyi Szemle* 9, 4. sz. (2010): 137–157. http://kki.hu/assets/upload/Kulugyi_Szemle_2010_04_A_tersadalmi_diplomacia_.pdf.

- TOMALOVÁ, Eliška. *Kulturní diplomacie: Francouzská zkušenost*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2008. <https://books.google.sk/books?id=-bmCcBwAAQBAJ&pg=PA19&lpg=PA19&dq=joseph+nye+m%C4%9Bkk%C3%A1+moc&source=bl&ots=0gGc1tHkHp&sig=Yn2OqCcGV0XlaxjfmwIct8gliI0&hl=sk&sa=X#v=onepage&q=joseph%20nye%20m%C4%9Bkk%C3%A1%20moc&f=false>.

Internet

- Balassi Intézet
[urlhttp://www.balassiintezet.hu/hu/](http://www.balassiintezet.hu/hu/)
- Cseh Centrum
<http://www.czechcentres.cz/o-nas/sit-cc/>
- Cseh Köztársaság Külügyminisztériuma
Rozhodnutí ministra zahraničních věcí č.11/2017 ze dne 8. prosince 2017 o Změne zřizovací listiny příspěvkové organizace Česká centra. http://www.czechcentres.cz/_sys_/FileStorage/download/34/33864/rm-c11-2017--o-zmene-zrizovaci-listiny-cc.pdf
- Rozhodnutí ministra zahraničních věcí č.12/2017 ze dne 8. prosince 2017 kterým se vydává STATUT ČESKÝCH CENTER. http://www.czechcentres.cz/_sys_/FileStorage/download/34/33863/rm-c12-2017-statut-cc.pdf
- Lengyel Köztársaság Külügyminisztériuma
http://www.msz.gov.pl/pl/p/msz_pl/polityka_zagraniczna/dyplomacja_publiczna/instituty_polskie/instituty_polskie

Szlovák Köztársaság Kormány

- Návrh Konceptie zabezpečenia prezentácie slovenského umenia a kultúry v zahraničí. Uznesenie vlády SR č. 665/2007 z 8. 8. 2007, <http://www.rokovania.sk/Rokovanie.aspx/BodRokovaniaDetail?idMaterial=11383>
- Správa o stave siete zastupiteľských úradov SR v zahraničí v r. 2003 a východiská pre jej ďalší rozvoj. www.rokovania.sk/File.aspx/Index/Mater-Dokum-55361
- Správa o stave siete zastupiteľských úradov SR v zahraničí v r. 2004 a východiská pre jej ďalší rozvoj. www.rokovania.sk/File.aspx/Index/Mater-Dokum-100089
- Správa o stave siete zastupiteľských úradov SR v zahraničí v r. 2005 a východiská pre jej ďalší rozvoj. www.rokovania.sk/File.aspx/Index/Mater-Dokum-55361

- Správa o stave siete zastupiteľských úradov SR v zahraničí v r. 2012 a východiská pre jej ďalší rozvoj. www.rokovania.sk/Rokovanie.aspx/BodRokovaniaDetail?idMaterial=21605
- Správa o stave siete zastupiteľských úradov SR v zahraničí v r. 2013 a východiská pre jej ďalší rozvoj. www.rokovania.sk/Rokovanie.aspx/BodRokovaniaDetail?idMaterial=23131
- Správa o stave siete zastupiteľských úradov SR v zahraničí v r. 2015 a východiská pre jej ďalší rozvoj. www.rokovania.sk/File.aspx/Index/Mater-Dokum-195466
- Správa o vecnom a finančnom zabezpečení siete zastupiteľských úradov Slovenskej republiky v zahraničí. 2001, www.rokovanie.sk/File.aspx/Index/Mater-Dokum-51223

Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma

- Stratégia rozvoja kultúry Slovenskej republiky na roky 2014 – 2020. Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky, Bratislava, 2014, 38. [http://www.strategiakultury.sk/sites/default/files/STRATEGIA_ROZVOJA_KULTURY_SR_NA_ROMY_2014-2020.pdf?](http://www.strategiakultury.sk/sites/default/files/STRATEGIA_ROZVOJA_KULTURY_SR_NA_ROMY_2014-2020.pdf)
- Stratégia rozvoja kultúry Slovenskej republiky na roky 2014 – 2020. Akčný plán na roky 2015-2017. Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky, Bratislava, december 2014, 43. <http://www.culture.gov.sk/ministerstvo/dokumenty/strategie-materialy-ministerstva-129.html>

Szlovák Köztársaság Kül- és Európai Ügyek Minisztériuma

- Dohoda medzi Ministerstvom zahraničných vecí Slovenskej republiky a Ministerstvom kultúry Slovenskej republiky o spolupráci pri zabezpečovaní úloh kultúrnej diplomacie a prezentácie slovenského umenia a kultúry v zahraničí. Bratislava 2009, 5. https://www.mzv.sk/documents/10182/12405/dohoda_o_spolupraci_MZV_a_MK.pdf/0a2df399-8493-4ebb-a743-cfcadc661135
- The Soft Power 30. A Global Ranking of Soft Power 2017. Portland USC Center on Public Diplomacy. Creator: Jonathan McClory. <https://softpower30.com/wp-content/uploads/2017/07/The-Soft-Power-30-Report-2017-Web-1.pdf>

Nyelv és kultúra, identitás és nyitottság

– és a kortárs szlovák irodalom

A 19. század szlovák-magyar/magyar-szlovák (irodalmi) kapcsolataival foglalkozó kutató esetében nyilván nem meglepő, ha a 20–21. századba tett kitérőjét is Herderhez visszanyúlva kezdi, aki a nyelv-nemzet-irodalom hármasságának meghirdetésével¹ egy máig megkerülhetetlen konstrukciót mutatott fel. Herder megidézésével azonban a 19. századi nemzetkonceptiók, politikai meggyőződések, programok és konfliktusok a 20–21. századra is rávetülő árnyéka is megjelenik. A miénk és az övék – a nyelvek másságából, különbözőségéből eredeztetett – oppozíciója, ennek valamennyi következményével együtt, jelen van azokban a szövegekben is, amelyeket irodalomnak nevezünk, és amelyek a nemzetinek nevezett paradigmán belül játszanak nem megkerülhető szerepet identitásaink tartalmainak létrehozásában (például az iskolák, a tananyag mindenkori közvetítő szerepének köszönhetően).

A 20. század és a 21. század elejének e téren is inspiratív kutatásai azonban, a „nemzeti” erejének kényszerítő hatása alól felszabadulva, vagy legalábbis ezt megkísérelve, törekednek arra, hogy beidegződéseink újraprogramozására késztesse. Mint például George Steiner *Bábel után* című (hermeneutikai) munkája, amely a nyelvhez mint olyanhoz való visszatérés szükségszerűségére hívta fel a figyelmet (vitát nyitva a „dekonstrukciós kritikai iskola” képviselőivel (is), akik Steiner szerint a művet „csak holmi ’pre-szöveg’-nek” tekintik²). A „saját” nyelv ugyanakkor Steiner szerint is az identitás megőrzésének záloga (az egyén és a csoport számára), ezzel egyidejűleg viszont a kétértelműséget, a poliszemiát,

¹ „Der Genius der Sprache ist also auch der Genius von der Litteratur einer Nation. – Johann Gottfried von HERDER, *Ueber die neuere Deutsche Litteratur*, Bd. 1. (Riga, 1767), 20, hozzáférés: 2017.09.05. http://www.deutschestextarchiv.de/herder_litteratur01_1767.

² George STEINER, *Előszó a második kiadáshoz*, in George STEINER, *Bábel után 1–2*, ford. BART István, XI–XIX (Budapest: Corvina, 2005), 1/XVIII. (Steiner műve 1975-ben jelent meg először, az idézett előszó viszont 1991 júliusában íródott, így reflektálja, láthatóvá teszi Steinernek a kortárs elméletek, iskolák hálójában képviselt pozícióját is.)

a kölcsönös meg nem értést, sőt a hazugságot is olyan, a nyelv „génuszában” gyökerező jelenségeknek tartja, amelyeket nem tekinthetünk patologikusnak.³

Pascale Casanova az először 1999-ben megjelent *Az irodalom világköztársasága (La République mondiale des Lettres)* című munkájában az irodalom geopolitikai eszközjellegéből (is) kiindulva (Herderhez és Goethehez is visszanyúlva) vizsgálja az irodalom „politizálódásának” és „depolitizálódásának” (a „nemzeti érdekek” kiszolgáltatásának és az ezzel szemben haladó emancipálódásnak) a folyamatait⁴. A francia irodalom 18. századi monopolhelyzetét megingató német nyelvi törekvések radikálisan átalakították az irodalom közegét. Casanova arra keresi a választ, milyen mechanizmusok játszanak/játszottak szerepet a(z) általam most leegyszerűsítve) világirodalomnak nevezett szövegtér struktúrájának, legitimációs folyamatainak, hierarchiájának alakításában a 20. században. Az irodalom centruma/centrumai és a perifériák közötti viszony (tágabb értelemben az irodalom terének egésze) alakulása szempontjából kiemelt szerephez jut, hogy a konkrét, nemzetiként megnevezett irodalom nyitott avagy zárt-e. Az önnönmaguk definiálására fókuszáló irodalmak saját normáik „ad infinitum” reprodukálásának kényszébe rögzülten a kívülállók számára nehezen hozzáférhetőek, és „nemzeti” jellegük dominanciája a saját körükön kívül eső szövegek megismerése iránti igényt is relativizálja.⁵

Bár a kérdés megközelítésének módozataiban különböznek, nemcsak Steiner, hanem Casanova számára is kulcsfontosságúak az irodalmi szöveg fordításának kérdései. „A fordítás azzal kárpótolja az eredetit, hogy folytonossággal és megmaradással kecsgetti, olyan földrajzi és kulturális élettérrel ajándékozza meg, amely máskülönben zárva maradna előtte.”⁶ – mondja Steiner. A fordítást az irodalmi központ és a periféria viszonyában is láttató Casanova számára a fordítások alapvetően két feladatot látnak el. Egyrészt (a centrum felől szemlélve) az „új irodalom” terjedését (a szöveg univerzum egységesítését) szolgálják, másrészt (a periféria perspektívájából) a „kis nyelvek”, „kis irodalmak” képviselőinek az ismertté válás lehetőségét kínálják fel, az univerzális norma alakításában, meghatározásában való részvétel lehetőségét.⁷ Az iránytól függetlenül mindkét esetben legitimációs folyamatról van szó, miközben az irodalmi szöveg legitimációjának leginkább megtapasztalható (legáltalánosabb) jegye/jele a kánonba való beépülés.

Jan Assmann-nak a kultúra és emlékezet viszonyát vizsgáló megközelítésében a kánon egy olyan egyedül igazként megtestesülő hagyomány (és norma), melynek megismerésével az „én” kapcsolódik egy/a csoporthoz, s amely a kollektív (kultu-

³ George STEINER, *Po Babelu– Otázky jazyka a překladau*, trans. Šárka GRAUOVÁ (Praha: Triáda, 2010), 211–212.

⁴ Vö. Pascale CASANOVA, *Světová republika literatury*, trans. Čestmír PELIKÁN (Praha: Nakladatelství Karolinum, 2012), 53–64.

⁵ Uo., 136–137.

⁶ STEINER, *Babel után*, 2/93.

⁷ CASANOVA, *Světová...*, 168–172.

rális) identitás túlélési stratégiája is egyben.⁸ Ez a kollektív identitás ugyanakkor egy olyan szimbolikus alakzat, metafora, társadalmi konstrukció, amely csupán a vele azonosuló individuumok („én”-ek) közössége által létezik, és amelynek fenntartásában a csoportegység, a csoport öndefiniálása eszközöként a „közös múlt”-ra való hivatkozás megkerülhetetlenné lesz⁹. Ebben az értelemben a felejtés (az elfelejtés) a kollektív (kulturális) identitás felszámolását eredményezi.

A kollektív (kulturális) identitás fenntartásában, megőrzésében és átadásában így az emlékezés kulcsfontosságúvá lesz. De mi az, amit nem szabad elfelejtenünk? Mi az, amit meg kell őriznie az emlékezetnek? Milyen emlékek jelentik/hordozzák a közös múltat, és milyen képet lát és láttat a jelen? A rekonstruálás és konstruálás szimbiotikus folyamatai megragadásának egyetlen kísérlete sem kerülheti meg az esetlegesség csapdáját, ennek ellenére kevés ennél vibrálóbb, az egyes tudományterületek szűken értelmezett keretein túlnövő közös témája van a jelen társadalomtudományainak.

A 2016. évi Budapesti Nemzetközi Könyvfesztivál díszvendége Szlovákia volt. Pontosabban: a kortárs szlovák irodalom alkotói és alkotásai (valamint az ő árnyékukban álló, mégis nélkülözhetetlen értelmezők: a fordítók). A szlovák és magyar irodalom (kultúra) találkozásának ebben a konkrét metszéspontjában feltűnő szövegek szerepe azért is specifikus, mert a csoportos megjelenés a szövegeknek a közös nyelvben létező hagyomány közvetítőiként való vizsgálatát is felkínálja. „A nemzeti irodalmakról manapság nyelvi alapon szokás gondolkodni, amely nyelv az irodalmi hagyományoknak és folytonosságnak is feltétele.” – írja a Magyar Lettre a fesztivál szlovák vendégeire fókuszáló írásainak egyikében Görözdi Judit¹⁰.

A fesztiválon bemutatott szlovák művek szerzői nem képviselnek egy konkrét generációt, egy iskolát, egy trendet, egy kiadót sem¹¹. Közös pontjuk a nyelv, amelyen belül (azt feltételezzük, hogy) egyidejűleg valósul meg a hagyomány és a folytonosság fenntartása, a volt és a van elemeinek állandó interakciójában. Vajon tettenérhetőek-e ezekben a széttartó szövegekben egy közös identitás elemei? Van-e olyan eleme a hagyománynak, a nyelvben újraszülető „közös múltnak”, amely mindenhol megjelenik?

A szlovák „közös múlt”, a hagyomány és folytonosság identitásképző/identitásalakító szerepének mélyebb megértését szolgálhatja a Kalligram szintén erre az alkalomra megjelent „szöveggyűjteménye”, amely a rendszerváltás óta eltelt időszak szlovák közéleti írásai (közéletének témáiba) nyújt betekintést. A Ru-

⁸ Jan ASSMANN, *Kultura a paměť*, trans. Martin POKORNÝ (Praha: Prostor, 2001), 110–112.

⁹ Uo., 117.

¹⁰ GÖRÖZDI Judit, „Két kultúrában – vice versa”, *Magyar Lettre International*, 100. sz. (2016): 30–33, 30.

¹¹ Tény azonban, hogy a későbbiekben tárgyalt 5 prózai szöveg közül 4 Koloman Kertész Bagala kiadásában jelent meg először, az egyetlen kivétel Sikulová regénye, a *Medzerový plod*, amelyet a Slovart jelentetett meg.

dolf Chmel nevével jelzett válogatás *A szlovákkérdés ma* címen került a magyar olvasóhoz. A címválasztás azért is különösen érdekes, mert ugyanez a kiadó 2007-ben már megjelentetett egy antológiát/szöveggyűjteményt (akkor Szigeti László jegyezte) *Slovenská otázka dnes* (azaz *A szlovákkérdés ma*) címen. Ez a válogatás az ugyancsak a Kalligram által kiadott *OS* (Fórum Občianskej spoločnosti, 1997–2011) című folyóirat első 10 évének legjellemzőbb szövegeit tartalmazza.

A megszülető feltételezés ellenére a magyar nyelvű válogatás első látásra (átlapozásra) nem tűnik a korábban megjelent szlovák nyelvű kötet/kiadvány fordításának, vagy esetleg csupán a szlovák kiadás éve óta eltelt időszak szövegeire, közéletének változásaira, új szereplőire reflektáló bővítésének. Egyfajta – kissé vaskos – kézikönyv ez az antológia, amelyről Rudolf Chmel – egy a Népszabadságnak adott 2016-os interjújában – a következőket mondta: „Az antológia szerzői a rendszerváltást követő szlovák szellemi élet egyik nem elhanyagolható vonulatát képezik. A begubózott és a nyitott Szlovákia két koncepciójának küzdelmét dokumentálja ez a kötet, amely sajnos máshol is időszerűnek tetszhet.”¹²

Eva Krekovičová, aki nemcsak a magyar válogatás egyik írásának szerzője, hanem – kutatásai kapcsán – a kollektív emlékezet, kollektív identitás (a mentális képek, sztereotípiák, nemzeti mítoszok) kérdéseivel is behatóan foglalkozott/foglalkozik, a fentiekben idézettekhez köthetően egy 2005-ös, az identitás kérdéseit körbejáró munkájában azt konstatálja, hogy a polarizáltság a szlovák társadalom egy mélyre nyúló jelensége, s ezzel párhuzamosan felhívja a figyelmet a regionális, mikroregionális kötődések identitásalakító szerepének súlyára, illetve a „polgárral” mint „idegennel” szemben megjelenő fenntartások – és távol-ságtartás – hagyományára is figyelmeztet .¹³

Ebben a megközelítésben *A szlovákkérdés ma* (mint a magyar olvasónak felkínált keret, illetve háttér, amely információkat közöl arról a közegről, amelyben a Könyvfesztiválon – 2016-ban és 2017-ben is, mikor a V4-eket látta vendégül – bemutatott kortárs szlovák irodalmi alkotások létrejöttek), egy olyan identitás (kollektív/kulturális) kivételése, amely egyben polgári és demokrata is.

Ugyanakkor azonban ennek a polgárnak és demokratának is van egy a nyelven belülre, és egy, a nyelv határain túlra tekintő arca. Mert ahogy az a 2007-es szlovák és a 2016-os magyar válogatás kissé alaposabb összevetéséből kiderül, a 2016-os magyar nyelvű válogatás 48 írása közül 13 már olvasható volt a 60 szöveget tartalmazó 2007-es *Slovenská otázka dnes*, azaz *A szlovákkérdés ma* című antológiában is. A két válogatás metszetében lévő 13 (valójában 14)¹⁴ közös szöveg alkotja

¹² SZILVÁSSY József, „Esztétikai okból civil”, *Népszabadság* 74, 95. sz. (2016. április 23.), 5.

¹³ Eva KREKOVIČOVÁ, *Mentálne obrazy, stereotypy a mýty vo folklóre a v politike* (Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2005), 116; 110; 74.

¹⁴ Grendel Lajos *A magyar mint szlovák állampolgár (Maďar ako slovenský občan)* című, ugyancsak mindkét válogatásban szereplő írásának a metszet elemeként való vizsgálata a megadott szempontok alapján nem releváns.

azt a biztos alapot, amelyhez viszonyítva majd kitekintünk 5 – tulajdonképpen véletlenszerűen kiválasztott –, a Könyvfesztiválon is bemutatott szlovák műre, a „csoportidentitás” (kollektív identitás, nemzeti identitás), a szlovák „közös múlt” – a magyar és a szlovák nyelven olvasók számára így egyaránt megtapasztalható – nyomait keresve.

A következő 13 szövegről van szó:¹⁵

1. Eduard Bárány: *Állam(nem)építés/(Ne)budovanie štátu* (1997);
2. Ľubomír Ďurovič: *A mi (szlovák) identitásunk...?/Tá naša (slovenská) identita...?* (1997);
3. Vladimír Krivý: *Milyen értékeket vallanak a szlovákok?/Aké hodnoty vyznávajú Slováci* (1997);
4. Peter Zajac: *A szlovák értelmiségi a huszadik században. Esettanulmányok/Slovenský intelektuál dvadsiateho storočia. Prípadová štúdia* (1997);
5. Ladislav Ballek: *Ismert úton/Po známej ceste* (1998);
6. Dušan Škvarna: *A különbségek polaritásától a kiegyezésig?/Od polarity odlišností k vyrovnaniu?* (1998);
7. Eva Krekovičová: *Folklor és politika (Az etnocentrizmus és Szlovákia)/Folklor a politika. Etnocentrizmus a Slovensko* (1998);
8. František Novosád: *A repolitizálás viszontagságai/Peripetie repolitizácie* (1998);
9. Bohumila Ferenčuhová: *Megbékél Szlovákia a maga nacionalizmusával?/Zmieri sa Slovensko so svojím nacionalizmom?* (1998);
10. Ivan Kamenec: *A jubileumról kicsit másként, avagy a polgár a szlovák nemzeti felkelésben/O jubileu trochu inak alebo Občan v Slovenskom národnom povstaní* (1999);
11. Milan Zemko: *Nyakig merülünk a múltba (és egy fejjel talán még lejjebb)/Vázíme v minulosti až po krk (a možno aj vyše hlavy)* (2000);
12. Martin M. Šimečka: *A reálszocializmus tanulságai (Így éltünk itt azelőtt, hogyan élünk ezután?)/Poučenie z reálneho socializmu. Tak sme tu žili a ako si budeme žiť?* (2001);
13. Pavol Lukáč: *Szlovákia történelmi és politikai identitása EU-integrációjának küszöbén. Néhány megjegyzés arról, hogy a szlovák elit felkészült-e az Unióba való belépésre/Historická a politická identita Slovenska na prahu jeho integrácie do EÚ. Niekoľko poznámok o pripravenosti slovenskej elity na vstup do Únie* (2003).

¹⁵ SZIGETI László, ed., *Slovenská otázka dnes: Výber textov z časopisu OS 1997–2006* (Bratislava: Kalligram, 2007); *A szlovákkérdés ma*, Rudolf CHMEL, szerk., előszó, ford. BEKE Zsolt et al. (Pozsony: Kalligram, 2016).

A szlovák „közös múlt” szignifikáns, hagyományalakító emlékei, illetve a (kortárs) közelmúltnak a hagyományba való belépés potenciáljával rendelkező emlékei/emlékképei kapcsán a fenti szövegek közül František Novosád írása szolgálhat a témába való bevezetesként. A szlovák nemzetkép körvonalainak elmosódottsága, a „nemzeti” és a „polgári” értékrendű identitások közötti – máig megosztó jellegű – konfliktus, és a konfliktusok megoldása helyett azok konzerválása, valamint mindezek egyik vetületeként a kultúra egységesítő szerepének instabilitása jelenti a szerző számára azt a keretet, amely egyrészt magyarázata a szlovák társadalomban a kilencvenes években zajló folyamatoknak, másrészt a szlovák társadalom (és kultúra) megoldásra váró „kortárs” feladata.¹⁶

A szlovák „közös múlt” személyekhez, helyekhez, eseményekhez kapcsolt emlékképekként való bemutatása teszi figyelemreméltóvá Ľubomír Ďurovič és Bohumila Ferencuhová írásait. Az identitás alakításában szerephez jutó hagyomány objektivitásra törő (kontemplatív, nem begubózó) olvasatát kínálják. Rastislav és Svätopluk Morva Fejedelemsége, a Natio Hungarica osztatlansága, 1848 (a politikai identitás meghatározásának első kísérlete), a Szlovák Nemzet Memoranduma 1861-ben (a nyelvi és kulturális autonómia kérdése), a cseh-szlovák együttműködés és a közös állam gondolata (a cseh T. G. Masaryk és a szlovák ún. hlaszisták – M.R. Štefánik, Vavro Šrobár, Ivan Krasko), Trianon megidézése Ďurovičnál,¹⁷ illetve a nemzeti és a nacionalista fogalmának határozott, elméleti alapokra támaszkodó elkülönítése Ferencuhovánál¹⁸ a folytonosságában megújuló, ugyanakkor hordalékaitól megszabaduló/megszabadítható hagyomány (emlékképek) közvetítésének kísérlete.

Ferencuhová a szláv kölcsönösséget hirdető és a szlovák irodalmi nyelv kodifikálását megvalósító Štúrról felvázolt képe mindemellett egy olyan, az eddigiek során még nem említett aspektusra – a kereszténységhez való kötődés kérdésére – is ráirányítja a figyelmet, amelyet a hagyomány (általában) megkérdőjelezhetetlen nemzeti identításelemként kezel. Ennek mélyén ugyanakkor az evangélikusok és a katolikusok a múltban nem mindig konfliktusmentes együttműködése generál feszültséget. (Ennek példái a szlovák irodalmi nyelv körüli csaták a 19. század első felében, amikor a katolikusok – Anton Bernolákkal az élükön – a nyugatszlovák nyelvjárást, míg az evangélikusok – Štúr, Hurban Hodža – a középszlovákot preferálták alapként.)

A közös szlovák múlt/hagyomány/emlékezet az 1989 utáni időszak legellenértéesebb megítéléseinek kitett emlékképe azonban a Szlovák Nemzeti Felkelés. A németek oldalán álló önálló szlovák állammal, annak vezetésével szemben

¹⁶ Vö. František NOVOSÁD, „Peripetie repolitizácie”, in *Slovenská otázka dnes...*, 140–150 (Bratislava: Kalligram, 2007), 145–146; 150.

¹⁷ Ľubomír ĎUROVIČ, „Tá naša (slovenská) identita...?”, in *Slovenská otázka dnes...*, 32–40.

¹⁸ Bohumila FERENCUHOVÁ, „Zmieri sa Slovensko so svojím nacionalizmom?”, in *Slovenská otázka dnes...*, 171–187 (Bratislava: Kalligram, 2007), 171–172.

1944 augusztusában meghirdetett ellenállás emlékére augusztus 29. (csakúgy, mint 1989 előtt) Szlovákiában jelenleg is állami ünnep. Ivan Kamenec, valamint Peter Zajac írásai a(z) antifasiszta és demokratikus¹⁹⁾ felkelés emlékéhez kapcsolódó székszis, érdektelenség, sőt elutasítás, az „új megvilágításba helyezés”²⁰⁾ kényszerének okait teszik értelmezhetővé, illetve Zajac a két világháború között urbánussá váló, a városban otthonára találó szlovák értelmiségnek a szlovák állam 1939-es megalakulásával fellépő polarizációját is vizsgálja. A rendszerrel együttműködő szlovák írók/értelmiségiek (Tido J. Gašpar, Milo Urban) megítélésében az önreflexió a kulcs Zajac számára, és ennek alapján vázolja fel az 1948 és 1989 közötti időszak 3 jellemzőnek tartott értelmiségi magatartásformáját is (Mináč, aki az önreflexióra képtelen, Novomeský, akinek már nincs elég ereje ehhez, és Tatarka, aki vállalja a következményeket).²¹⁾

Kortárs, generációs emlékként jelenik meg *A szlovákkérdés ma* itt kiemelt írásaiban az 1968-as prágai tavaszt (Dubček) követő ún. normalizáció (Husák), 1989 novembere (a bársonyos forradalom), az új politikai és gazdasági elit megjelenése, 1993 (a Szlovák Köztársaság megalakulása/Csehszlovákia széthullása), s mindezek sajátos velejárájaként a közelmúlt (a normalizáció reálszocializmusa) iránti nosztalgia.²²⁾

De vajon mi jön át mindebből a kizárólag személyes olvasói preferenciák által kiválasztott 5 – most már magyar nyelven is hozzáférhető – szépirodalmi szövegben? Hogyan jelennek meg bennük – megjelennek-e egyáltalán – egy közös identitás, közös múlt, kollektív emlékezet, hagyomány a fentebb megnevezett 13 szövegre is visszavezethető elemei (kódjai)?

Dušan Mitana *Zjavenie/Jelenés*, Balla *V mene otca/Az apa nevében*²³⁾, Veronika Šikulová *Medzerový plod/Hiányos fiasítás*, Daniela Kapitáňová (Samko Tále) *Kniha o cintoríne/Könyv a temetőről*, Peter Pišťanek *Recepty z rodinného archívu/Egy szlovák vendéglős kedvenc receptjei*. Ez a válogatás csak annyiban tekinthető „reprezentatívnak”, amennyiben mindegyik könyvről, illetve szerzőről állítható, hogy a kortárs szlovák prózán belül jelenleg stabil a pozíciója, vannak kritikussai és olvasói. Mitana és Pišťanek a kultikus, Balla, a depresszióért kiosztásra váró Nobel-díj egyik várományosa²⁴⁾, Šikulová az újjászülető hagyomány, Kapitáňová a meghökkentő outsider. Mitana *Jelenésének Illése és Jónása* (némileg az öregedő

¹⁹⁾ Vö. KREKOVIČOVÁ, *Mentálne obrazy, stereotypy a mýty vo folklóre a v politike*, 105.

²⁰⁾ Ivan KAMENEC, „O jubileu trochu inak alebo Občan v Slovenskom národnom povstaní”, in *Slovenská otázka dnes...*, 199–204, 199.

²¹⁾ Peter ZAJAC, „Slovenský intelektuál dvadsiateho storočia: Prípady štúdia”, in *Slovenská otázka dnes...*, 78–94, 89–92.

²²⁾ Vö. Martin M. ŠIMEČKA, „Poučenie z reálneho socializmu. Tak sme si tu žili a ako si budeme žiť?”, in *Slovenská otázka dnes...*, 263–272, 272.

²³⁾ Az azonos címet viselő magyar válogatás a címadó kisregény mellett további két szöveget is tartalmaz. Megállapításaim csupán a címadó szövegre vonatkoznak.

²⁴⁾ Andy TURAN, „S.O.S. alebo správa osamelého srdca”, *Romboid* 40, 10. sz. (2005): 36–41, 36.

Tolsztojt idézően) a hitbe és a lázadásba kapaszkodva keresi a helyét, Pišťanek a nagypapa receptjeit ürügyként is használva azt is megírja, hogyan lesz egy közép-európaiból szlovák²⁵, Balla ezzel szemben a mindenkori másodrendűek kirekesztettségéről beszél, és arról, hogy nincs nemzet, csak megszokás,²⁶ Veronika Šikulová (az ugyancsak író apát is megidézte) a folytonosság buktatóiról és csapdáiról, Daniela Kapitáňová pedig arról, hogy ha perszonalifikálhatnánk a nemzeti identitást, akkor személyiségének terhére csak egy idióta viselné el.

Ballát és Pišťaneket a provincializmus konstatálása köti össze,²⁷ Pišťaneket és Kapitáňovát a jellegzetes szlovák szimbólumok felértékelődő jelenléte²⁸, Kapitáňovát és Mitánát a normalizáció magatartásformáinak (és besúgóinak) megidézése,²⁹ Mitánát és Šikulovát a hit (kereszténység) szerepének evidenciája³⁰, valamint Mitánát, Kapitáňovát és (a legfőképp) Šikulovát a Szlovák Nemzeti Felkelés említése. Kapitáňovánál a korlátolt Samko Tále „mit nem szeretett az apám” (egyebek mellett) a cseheket, magyarokat, oroszokat, zsidókat, kommunistákat, cigányokat, az úttörőket, a nőszövetséget, a Csemadokot és a szakszervezeteket is tartalmazó listájának egyik tételeként,³¹ Mitánánál pedig az egyik Dušan (aki Jonáš/Jónás) apjának majdnem valósággá lett tervére és annak következményeire emlékezve/emlékeztetve: az apa osztagát, amely csatlakozni akart a felkeléshez, még azt megelőzően lefegyverezték, majd ezt követően egy koncentrációs táborba került³². A leghangsúlyosabb talán mégis Veronika Šikulovánál, ahol az elbeszélő a soha meg nem ismert, fess, jó táncos (anyai) nagypapa emlékét abba az egy –

²⁵ „Ako dieťa som vôbec nevedel, že sme Slováci.” – Peter PIŠŤANEK, *Recepty z rodinného archívu* (Levice: K.K. Bagala L.C.A., 2003), 49.

²⁶ BALLA, *V mene otca* (Levice: K. K. Bagala, 2011), 21; 15–16.

²⁷ Uo., 21. („pre nich sa nič nezmení, ostanú druhoradými obyvateľmi pohraničnej oblasti druhoradej krajiny.”); PIŠŤANEK, *Recepty z rodinného archívu*, 9. (a nagyapáról: „pikolík z provinčného Pressburgu”)

²⁸ PIŠŤANEK, *Recepty z rodinného archívu*, 50. („Jánošík”, „Tatry”, „valaška”); Daniela KAPITÁŇOVÁ e Samko TÁLE, *Kniha o cintoríne* (Levice: K.K. Bagala L.C.A., 2005), 31. („Lebo byť z Komárna je smiešne, ale byť z Detvy je vážna vec.”)

²⁹ KAPITÁŇOVÁ–TÁLE, *Kniha o cintoríne*, 31. („Ja som to povedal RSDr. Gunárovi Karolovi, že môj otec počúva Slobodnú Európu, aby potom nebolo na mňa zle, že som to nepovedal.”); Dušan MITANA, *Zjavenie* (Bratislava–Levice: K.K. Bagala L.C.A., 2005), 36. („Sranda, ktorá sa zapísala do histórie pod heslom „augustové udalosti 1968”, netrvala ani do Vianoc – potom sa zmenila na obľudných dvadsať rokov umierania zaživa; v historických análoch to možno nájsť aj pod kryptogramom normalizácia.”)

³⁰ MITANA, *Zjavenie*, 140. („A čo si vlastne teraz? / Ako – čo som? Predsa kresťan. / Ale údom akej cirkvi si. Si evanjelik, katolík, luterán, baptista, metodista...? / To ani neviem. Som prosto kresťan. Evanjelik s evanjelikmi, katolík s katolíkmi, baptista s baptistami...”) ; Veronika ŠIKULOVÁ, *Medzerový plod* (Bratislava: Slovart, 2014), 120. („Všetky stromy sú moje. Aj tu, aj za plotom. Aj vtáky, aj kvety, aj mačky, čo sem chodia. – Kto ti to povedal? – Pán farár, a jemu Boh.”)

³¹ KAPITÁŇOVÁ–TÁLE, *Kniha o cintoríne*, 31.

³² MITANA, *Zjavenie*, 11.

újra és újra megismételt – információba sűríti, hogy elesett a Szlovák Nemzeti Felkelésben.³³

Hivatkozások:

- ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť*. Translation POKORNÝ, Martin. Prostor, 2001.
- BALLA. *V mene otca*. Levice: K. K. Bagala, 2011.
- CASANOVA, Pascale. *Světová republika literatury*. Translation PELIKÁN, Čestmír. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2012.
- CHMEL, Rudolf, összeállította, az előszót írta. *A szlovákkérdés ma*. Fordította BEKE Zsolt et al. Pozsony: Kalligram, 2016.
- GÖRÖZDI Judit. „Két kultúrában – vice versa”. *Magyar Lettre International*, 100. sz. (2016): 30–33.
- HERDER, Johann Gottfried von. *Ueber die neuere Deutsche Litteratur*. Bd. 1. Riga, 1767. Hozzáférés: 2017.09.05. http://www.deutschestextarchiv.de/herder_litteratur01_1767.
- KAPITÁŇOVÁ, Daniela e TÁLE, Samko. *Kniha o cintoríne*. Levice: K.K. Bagala L.C.A., 2005.
- KREKOVIČOVÁ, Eva. *Mentálne obrazy, stereotypy a mýty vo folklóre a v politike*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2005.
- MITANA, Dušan. *Zjavenie*. Bratislava–Levice: K.K. Bagala L.C.A., 2005.
- PIŠŤANEK, Peter. *Recepty z rodinného archívu*. Levice: K.K. Bagala L.C.A., 2003.
- ŠIKULOVÁ, Veronika. *Medzerový plod*. Bratislava: Slovart, 2014.
- STEINER, George. *Bábel után 1–2*. Fordította BART István. Budapest: Corvina, 2005.
- STEINER, George. *Po Babelu– Otázky jazyka a prekladu*. Translation GRAUOVÁ, Šárka. Triáda, 2010.
- SZIGETI László, ed. *Slovenská otázka dnes: Výber textov z časopisu OS 1997–2006*. Bratislava: Kalligram, 2007.
- SZILVÁSSY József. „Eszétikai okból civil”. *Népszabadság* 2016. április 23., 5.
- TURAN, Andy. „S.O.S. alebo správa osamelého srdca”. *Romboid* 40, 10. sz. (2005): 36–41.

³³ ŠIKULOVÁ, *Medzerový plod*, 45; 68; 94. („Nemala starého otca, padol v Slovenskom národnom povstaní!”)

Szlovákokról magyaroknak – Kalligram-módra

A brand sikertörténete

Amit Szigeti László negyedszázad alatt a Kalligramban és a Kalligram révén létrehozott, az egész régióban egyedülálló sikertörténet. Hogy ez a sikertörténet hogyan is alakult, arra az a Németh Zoltán adta meg a releváns magyarázatot, aki a hálózatépítésben, és a hálózatépítés során létrehozott „brand” kialakításában látja a Kalligram működésének és sikerének kulcsát:

1991 óta tehát a Kalligram mint kiadó, mint folyóirat, mint szellemi műhely fokozatosan olyan szuperorganizmussá vált a benne jelen lévő, általa (is) reprezentálódó szerzőkön, munkatársakon, szerkesztőkön, műfordítókon, illetve az általuk képviselt egyéb intézményi elemeken keresztül, amely befolyásolni képes a közép-európai, főként magyar (magyarországi magyar, szlovákiai magyar, erdélyi magyar) és szlovák irodalmi közeget. Ennek a folyamatnak és állapotnak köszönhetően a Kalligram egyfajta védjeggyé vált az általa reprezentálódó szerzők szellemi nyitottsága, toleranciája, provokatív hangja okán, illetve a progresszív irodalmi, kulturális és politikai folyamatok generálójának szerepébe került. Olyan szellemi műhellyé vált, amely kihasználva a kultúraköziség állapotát a kisebbségi lét alárendeltségi pozícióit centrális helyzetévé vált képes transzformálni. A határhelyzetek, határfeszültségek, kulturális különbözőségek így vitaképes pozícióba kerültek, s az európai szellemiség, a tudás, a progresszivitás és az értékközpontúság generálójává váltak. Mindez a könyv médiumán keresztül valósult meg, s elképzelhetetlen lett volna a benne részt vevő elemek hálózatként való működése nélkül.¹

A Kalligram hálózata embereken, személyeken keresztül jött létre, személyeket kapcsolott össze. Elsősorban a szűkebb közép-európai térségből, magyar, szlovák,

¹ NÉMETH Zoltán, „A Kalligram-sztori: Hálózatelmélet, regionalitás, kánon”, in *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások*, szerk. BIRÓ Annamária és BOKA László (Nagyvárad–Budapest: Partium Kiadó–reciti, 2014), 347.

szlovákiai magyar, cseh és lengyel értelmiségieket: írókat, politológusokat, történészeket, filozófusokat, szociológusokat, irodalomtörténészeket. Ez a „kalligramos” értelmiség különböző korú és hátterű egyéneket fogott egybe, az évek során pedig változott is az összetétele: az újabb és újabb kiadványok, periodikák újabb és újabb csoportokat vonzottak a kiadó köréhez: az 1992 óta megjelenő Kalligram folyóirathoz a magyar és szlovákiai magyar író-és irodalmár közeg fiatalabb nemzedéke/i kapcsolódtak, a Rudolf Chmel kezdeményezésére elindított, és az ő főszerkesztőségével 1997 és 2011 között megjelenő OS társadalomtudományi folyóirat pedig a szlovák bölcsészek és társadalomtudósok újabb köreit vonzotta be.

Ennek a „kalligramos” értelmiségnek a magját eredetileg az a – minden bizonnyal kisebbséget alkotó, de a rendszerváltás éveiben egy ideig meghatározó szerepet játszó – liberális, demokratikus érzelmű, européer szlovák elit alkotta, amely a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban szocializálódott. Kezdeményezője, aktív részvevője volt a rendszer megreformálására irányuló ’68-as reformkísérletnek (többen állásuk elvesztésével fizettek ezért). Ennek az elitnek oroszlánrészé volt a 89-es fordulat (hatalomváltás) szellemi előkészítésében, aktív szerepet játszott a bársonyos forradalomban, majd a Cseh-Szlovák Köztársaság és az 1993-ban megalakuló Szlovák Köztársaság politikai intézményrendszerének megteremtésében és működtetésében is. Csak néhányat említve a Kalligram szerzői köréhez csatlakozók közül: Rudolf Chmel, Miroslav Kusý, Fedor Gál, Peter Zajac, Martin Bútora, Milan és Martin M. Šimečka, akik mind Szigeti László (akinek szocializációja sok tekintetben hasonló volt az előbb említettekéhez) kiemelkedő szervezőkészsége révén kerültek a kiadóhoz.

Más kérdés, hogy 1989 közjátékát követően a „forradalom felfalta gyermekeit”: a politikai szerepvállalás a legtöbb említett értelmiségi számára csak átmenet volt (kivéve Rudolf Chmelt, aki több kormányban töltött be felelős posztot és ma is aktív politikus: a jelenlegi szlovák kormány kisebbségügyi és emberi jogi miniszterhelyettese). Ezeknek a szlovák „’89-esek”-nek megvannak a régióbeli megfelelői a hasonlóan szocializálódott cseh, lengyel és magyar értelmisége körében: elég, ha példaként csak Václav Havel, Petr Pithart, Adam Michnik, Göncz Árpád vagy Konrád György nevét említjük.

A Kalligram huszonöt év alatt a kulturális cserefolyamatoknak egy egészen sajátos formáját teremtette meg. Ehhez paradox módon a térségben létező szocialista rendszerek általános csődje teremtett lehetőséget: az 1990 körül bekövetkezett rendszerváltás(ok) nyomán a szocialista könyvkiadói struktúra és vele az állami egyezmények szabályozta kulturális csere intézményrendszere is összeomlott. A kialakult üres térben jelent meg a Kalligram 1991-ben.

Szigeti Lászlóék kezdettől fogva olyan könyvkiadásban gondolkodtak, amelyben a közép-európai az „európai” szinonímája volt, ez látszott a szépirodalmi termésből is: jelentős közép-európai költői életművek kerültek egymás mellé:

Zbigniew Herbert, Vladimír Holan (2006) vagy Karel Hynek Mácha kötetei Seamus Heaney (2010), Konsztantinosz Kavafisz, Fernando Pessoa, Gottfried Benn (2012) vagy éppen Martialis vagy Petrarca mellé.

A Kalligram nagy súlyt fektetett bölcsészeti-és társadalomtudományi művek publikálására: negyedszázados fennállása alatt összesen kb. huszonöt (!) – tehát évente átlagosan egy-egy újabb – sorozatot indított el magyarul, illetve szlovákul. A szlovák szépirodalom klasszikusait kiadó sorozatának fontos újdonsága/újítása volt, hogy az egyes életművek hatástörténetét is feldolgozta.

Hasonló elkötelezettséggel jelentette meg a kiadó fontos huszadik századi klasszikusok életművét: csak a magyar nyelvűek között szemezgetve (a teljesség igénye nélkül): Krúdy, Kosztolányi, Mészöly életművét, ezenkívül a Tegnap és Ma sorozatban jelentős kortárs írókról szóló kismonográfiákat, Komoróczy Gézának a magyar zsidóság történetét tárgyaló monográfiáját és a hozzá kapcsolódó szöveggyűjteményt, majd a zsidósággal foglalkozó magyar viták anyagait, illetve a Csallóközi Kiskönyvtár sorozatában a szlovákiai magyarság történetének különféle részterületeit érintő köteteket.

Ez a tág horizontú kiadói terv gyümölcsöző változásokat hozott a magyar és a szlovák kultúra közötti közvetítésben is: ha csak annyi történt volna, hogy a kiadó magyar irodalmat ad ki szlovákul, és szlovák irodalmat jelentet meg magyarul (ahogyan ezt a klasszikus és a kortárs magyar és szlovák irodalom anyagából reprezentatív módon válogatva valóban meg is tette), már önmagában ezzel új szintre emelte a két kultúra kapcsolatát.

Közép-Európa mint kulturális entitás megalapozása a Kalligram programjában

A kiadó azonban nem elégedett meg a magyar és a szlovák kultúra egymás felé nyitásával, hanem tágabb, közép-európai kontextusban mutatta be azt a teret, amelyben a magyar és a szlovák irodalom és kultúra mellett helyet kapott nemcsak a másik két „visegrádi”, a cseh és a lengyel, hanem a román és az egykori jugoszláv államszövetség kulturális, irodalmi termése is. Jelenségek, folyamatok tágabb, transznacionális, regionális érvényére hívta fel a figyelmet a kiadó Dominó Könyvek címmel megjelent tíz kötete 1993–1994-ben. Hasonló módon, a nemzeti irodalom határán túl is figyelemre érdemes szépirodalmi műveket mutatott be a visegrádi országok kultúrájából egymásnak fordításokban a Visegrád Könyvek 1995–1996-ban kiadott sorozatában (ezek párhuzamosan jelentek meg valamennyi visegrádi országban). Óriási jelentőségű program ez, amelynek a hatása talán nem látszik (vagy nem látszik eléggé) napjainkban, de hosszabb idő távlatából mindenképpen revelatív, szemléletformáló hatása lehet, tekintetbe véve azt a sajnálatos tény, hogy ma, 2018-ban éppoly keveset tudunk

a szomszédos országok kultúrájáról, mint a nyolcvanas évekbeli Közép-Európa-
reneszánsz idején.

Nemzeti és társadalmi kérdések regionális kontextusban

A szlovák kultúra önszempléteiből korábban a regionális aspektus úgyszólván teljességgel hiányzott, talán az egyetlen Milan Hodžát (1878–1944) kivéve a szlovák eszmetörténetben, politikatörténetben nincs is olyan alak, aki a szlovákság sorsáról a nemzetinél nagyobb szabású, regionális keretben gondolkodott volna.

A kilencvenes évek regionális öntudata a liberális szlovák értelmiség tudatos értékválasztása nyomán alakult ki. Azok, akik nemcsak idejétmúltak, hanem a huszadik század vége felé kontraproduktívnak is látták a mindinkább előretörő agresszív nacionalizmust, ebben a transznacionális kontextusban találtak alkalmas kiindulópontot a társadalom demokratikus átalakítását célzó törekvésekhez.

A regionalitás éppen a Kalligram kiadó működésének köszönhetően nyert polgárjogot a szlovák értelmiség gondolkodásában. A regionális szemlélet előnyeinek tudatosításában kulcsszerepe van annak a Rudolf Chmelnek, aki egymaga több intézmény feladatkörét látta-látja el hosszú évtizedek óta: a magyar-szlovák kulturális és irodalmi kapcsolatok tudományos feldolgozásától a folyóiratok lapjain-
évfolyamaiban folytatott szemléletformáláson át a napi politika gyakorlatában alkalmazott kisebbségvédelemig.

Az alábbiakban a Kalligram kiadói termésének, kultúraközvetítői tevékenységének csupán egy kis szeletét veszem górcső alá: a Kalligram szlovák szerzőinek magyarra fordított publicisztikájához szeretnék néhány megjegyzést fűzni.

A publicisztika az újságíráshoz kötődő véleménykifejtő műfaj: az aktualitás, a pillanat műfaja: személyes megnyilatkozás időszerű társadalmi vagy kulturális témákról. Mint ilyen, különösen alkalmas arra, hogy egy adott időszak egyéni hangvételű pillanatképét vagy képsorait villantsa fel, s kötetbe gyűjtve kirajzolja szerzője szubjektív, de annál érdekesebb „közemberi” arcát, vagyis az előbb mondtak értelmében: a „kalligramos értelmiség” véleményét az 1989 utáni évtizedek történéseiről.

Elsősorban az érdekel, mit mutatnak meg a szövegek azokból a kulturális és társadalmi folyamatokból, amelyek az 1989 óta eltelt immár csaknem három évtizedben Szlovákiában zajlottak. Milyen kérdések foglalkoztatják a szerzőket, és kitapintható-e valamiféle változás a több évtizedet átfogó írások alapján, és amennyiben igen, az miben ragadható meg?

Rudolf Chmel, Miroslav Kusý, Juraj Špitzer, Peter Zajac kötetekbe gyűjtött írásainak, és a Rudolf Chmel szerkesztette *A szlovákkérdés ma* című esszégyűjteménynek a kérdésköre elsősorban a szlovák történelem, közelebbről a szlovák múlt és félmúlt értelmezésére irányul, középpontban a szlovák önazonosság mi-
benlétének keresésével. A nemzeti identitás összetett kérdései kapcsolódnak itt

össze a nemzeti történelem traumatikus eseményeinek értelmezési problémáival, ezek bonyolult egymásra hatását és összefüggéseit ideológiai beállítódásuk függvényében értelmezik a szerzők.

Juraj Spitzer (1919–1995) 1945 után keményvonalas kommunista, majd reformkommunista író, kritikus és irodalomtörténész *Nie chcel som byť Žid (Nem akartam zsidónak születni)* című esszékötetével debütált a Kalligramnál. Bár nem ez volt a kiadó első szlovák publikációja, ez volt az, aminek nagy visszhangja volt a szlovák olvasók körében, és ezzel a kötetel indult el az eredetileg a szlovákiai magyar irodalom új arculatú fórumaként jelentkező Kalligram mint szlovák kiadó programja.

Miroslav Kusy (1931–) politológus, polgárjogi aktivista, a szlovák Helsinki Bizottság és az UNESCO szlovák emberi jogi bizottságának tagja, Václav Havel egykori főtanácsadója. Két könyve jelent meg a Kalligram kiadó gondozásában: a *Szlovák vagyok, szlovák leszek* című esszékötete 1993-ban, majd *A magyarkérdés Szlovákiában* (2002-ben). 1989 után – nagy egyetértésben a kommunistákkal és titkosrendőrökkel – „az új fajslovákok és nemzetébresztők”, akiknek a csehszlovák érában nem volt se hírük, se hamvuk ugyancsak rásütötték, hogy „magyarón” (azaz magyarbarát). Elképzelhetetlen volt számukra, hogy valaki ezzel foglalkozik, annak ellenére, hogy semmiféle rokoni szál nem köti a magyarokhoz.

Bibó szellemében, az ő megközelítésére emlékeztető módon, mindenki számára érthetően fogalmazza meg, miért hamis a nemzetre, a nemzeti érdek mindenkori elsőbbségére való hivatkozás. Ő az egyén számára adott, megfogható és értelmezhető hétköznapi társadalmi szerepekkel (apa, férj, szomszéd, állampolgár) állítja szembe azt a sajátos, közvetett viszonyt, amit az egyén számára a nemzethez tartozás jelent:

A nemzetem tagja is vagyok. Nagyjából, ösztönösen tudom, mi és ki az én nemzetem... Azonban abban nem vagyok teljesen bizonyos, mi következik számomra ebből a nemzeti hovatartozásból, mire kötelez, milyenek a jogaim és kötelességeim nemzetemmel szemben. A nemzettel ugyanis nem vagyok mindennapi kapcsolatban, mint a családdal, községgel, országgal. Azoktól eltérően a nemzet inkább valamiféle misztikus közössége az embereknek... Az, hogy szlovák vagyok, egyike számtalan szociális szerepeimnek.... Kizárólag, dominánsan szlovák tehát szintén csak nemzettudatom veszélybe kerülésének idején lehetek.²

Rudolf Chmel (1939–) a szlovák-magyar kapcsolatok doyenje, hosszú és termékeny pályafutása alatt hungarológusként számos könyvet szentelt a magyar és a szlovák irodalom kapcsolatainak. Tudósi pályáját politikusira cserélve Csehszlovákia utolsó nagykövete Magyarországon (1990–1992). Több alkalommal töltötte

² Miroslav KUSY, *Szlovák vagyok, szlovák leszek*, ford. GÁSPÁR István, F. KOVÁCS Piroska, TÓTH Károly, BROGYÁNI Judit, SZÓKE Edit, KISS SZEMÁN Róbert (Pozsony: Kalligram, 1993), 12–13.

be a szlovák kormányban a kulturális miniszteri posztot, a jelenlegi kormányban pedig a kisebbségekért felelős miniszterelnökhelyettes.

Peter Zajac (1946–) germanista, irodalomtörténész és teoretikus, a Nyilvánosság az erőszak ellen mozgalom egyik alapítója, a berlini Humboldt Egyeteme professor emeritusa, ma a konzervatív keresztény gondolati irány egyik képviselője.

A fent említett esszék és publicisztikai írások nem önmagukban állnak, és még csak nem is egyszerűen szaktudományos könyvek valamiféle személyes hangvételű kiegészítései. Hanem külön-külön is, és együttesen is, önmagukon túlmutatva, annak a regionális szellemiségnek a reprezentánsai, aminek felmutatását és a kultúra számos részterületén történő kimunkálását a kiadó legfontosabb eredményének tartom. A regionális kultúra tudatának ébren tartása éppen napjainkban tűnik nagyon is méltánylandónak, amikor Közép-Európa eszméje teljesen háttérbe szorult, s a nem is olyan régen még eleven képzet szertefoszlott a kortársi tudatban.

Az esszék a nyolcvanas évek második felétől a 2000-es évek elejéig terjedő időszak aktuális politikai, társadalmi és kulturális kérdéseivel foglalkoznak, és magukon viselik annak a kornak a lenyomatát, amelyben születtek. Akkoriban, amikor keletkeztek, a Közép-Európa-eszmének konjunktúrája volt: – ahogyan korábban mindig: politikai indíttatásból – egyre szélesebb körben terjedt el az a nézet, hogy a német és az orosz nyelvterület között fekvő térség sajátos arculattal bíró régió. Emlékezzünk Kundera és Brodskij vitájára, Czesław Miłosz, Konrád György, Václav Havel, Danilo Kiš írásaira. Ennek a Közép-Európa reneszánsznak a kulcsfigurái abban a meggyőződésben sorolták a térség kulturális és történeti összetartozásának tényeit, hogy érveket szolgáltatnak Közép-Európa Kelet-Európáról történő leválasztásához. Végző soron Európa politikai kettéosztottságának természetellenességére mutatott rá a régió önálló, európaias kultúrtörténeti arculatának kontúrjait felvázoló Czesław Miłosz is 1985-ből való *A mi Európánk* című esszéjében. „A Közép-Európa terminus használatának higiénés oka van: lehetővé teszi, hogy a térség kultúrájának sajátos jegyeit keressük, és megóv hibás analógiák felállításától.”³

A regionális tudat kialakulásában és a régió megkonstruálásának történet-tudományi érvekkel való megalapozásában/megtámogatásában fontos szerepe volt Szűcs Jenő *Vázlat Európa három történeti régiójáról* című 1980-as tanulmányának, s a történész Szűcsöt ihlető Bibó István *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* című, 1947-es tanulmányának. Talán nem túlzás azt állítani, hogy Bibó volt a nyolcvanas-kilencvenes években a vezető kulturális exportcikkünk: legfontosabb tanulmányait éppen a Kalligram jelentette meg szlovákul és csehül

³ Czesław MIŁOSZ, *A kétségbeesés tisztasága: Válogatott esszék*, ford. KERTÉSZ Noémi, Arany Közép Európa (Budapest: Osiris Kiadó, 2000), 330.

is.⁴ Bibó politológiai elgondolásainak intellektuális erejét jól jellemzi, hogy a vasfüggöny lehullását követően régió-szerte inspirálónak bizonyultak, főként a kisállami létből és a nemzeti és társadalmi fejlődés általános zavaraiából fakadó közösségi lélektani problémák értelmezésére vonatkozó, és a problémák lehetséges „terápiáját” vázoló gondolatai, illetve a demokratikus társadalmi berendezkedés alapvető feltételrendszerének kidolgozása szempontjából mértékadó írásai.⁵ A szlovák esszéírók kivétel nélkül hivatkoznak rá: Peter Zajac is, Rudolf Chmel is Bibó gondolatmenetét idézi a kisállami lét mai problémáinak magyarázataként. Bibó István – írja Zajac – 1945 után azt feltételezte, hogy a második világháborút követően jöhet el az az időszak, amikor a szocializmus és a demokrácia eszméinek ötvözésével kialakulhatna a nyugatias Közép-Európa. Illúzió volt (s az illúziók és a csalódások ugyancsak közép-európai jellegzetességek), mert a szocializmus nem volt összeegyeztethető a demokráciával és a nyugat-európai gazdasági-társadalmi rendszerekkel.

A rendszerváltás szlovák társadalmának leírása során Peter Zajac több írásában is segítségül hívja Szűcs Jenő legfontosabb megállapítását, mely szerint a régió mind nyugatias, mind keleties vonásokat hordozó hibrid társadalomszerkezetet mutat, ugyanakkor ez a struktúra nem egyszer s mindenkorra adott, vannak történelmi helyzetek, amikor lehetőség nyílik az örökölt szerkezet módosítására, a fejlődés átállítására.

Egyebek között arról elmélkedik, hogy 1989 is fordulópont lehet, amikor ismét az a tét, hogy Szlovákiára nyugati vagy más jövő vár. S miközben a hibrid szónak

⁴ Vö. István BIBÓ, *Bieda východeurópskych malých státov*, ford. Katarína KRÁLOVÁ, utószó Rudolf CHMEL (Pozsony: Kalligram, 1996); cseh nyelven: István BIBÓ, *Bída malých národů východní Evropy: vybrané spisy*, trans. Dana GÁLOVÁ (Brno: Doplněk a Bratislava: Kaligram, 1997). További Bibó-kiadások a régió nyelvein: oroszul: Istvan BIBO, *O smysle evropejskogo razvitiia i drugie raboty* (Moszkva: Tri kvadrata 2004); bolgár nyelven: Istvan BIBO, *Politika, moral, demokraciia: Izbrani studii 1942–1957* (Szófia: Ergo Ogledalo, 2003); szerbül: Istvan BIBO, *Beda malih istočnoevropskih država* (A kelet-európai kisállamok nyomorúsága), ford. VICKÓ Árpád (Sremski Karlovci–Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1996); fehéroroszul: Istvan BIBO, *Pra garotnasc' malyh ushodneëuropejskih dzárzavaü*, sajtó alá rend. Anatol' SZIDA-REVICS (Minszk: Ekonompressz, 2012).

⁵ A magyar és a többi közép-európai nemzet rendszerváltás utáni fejlődésének eltéréseire utal az a tény, hogy Bibó 1990 után a magyar politikai pártok számára csak rövid ideig jelentett inspirációt. Valódi reneszánszát korábban, a hetvenes évek végén- a nyolcvanas években élte. Az 1980-ban szamizdatban megjelent *Bibó-émlékkönyv* jelentősége messze túlmutatott az '56-os szerepvállalása miatt belső emigrációba kényszerített gondolkodó személye és életműve előtti tisztelgésen. A kötet a maga 76 szerzőjével a Kádár-korszak értelmiségének reprezentatív megmutatója volt: a több mint ezer oldalas gépiratos kötetben az értelmiség legkülönbözőbb csoportjaihoz tartozók, 'népiek', 'urbánusok', másként gondolkodók, de a hivatalos nyilvánosságban rendszeresen publikáló szerzők, sőt párttagok is szerepeltek, s az együttes fellépés közepette kialakított szellemi platform utóbb a rendszerváltás egyik fontos előkészítő mozzanatának bizonyult. *Bibó-émlékkönyv I–II*. Budapest–Bern: Századvég Kiadó–Európai Protestáns Magyar Szabadegyletem, 1991.

Szűcs fogalomhasználatához képest némiképp új értelmezést ad, amennyiben a posztkommunista államalakulatot, amelyben „egyedülálló módon kapcsolódtak össze a letűnő kommunista, és a születő demokratikus rendszer ismérvei”⁶, regisztrálja az újabb fokozódó hibridizáció veszélyét, mindenekelőtt az állam túlhatalmát. Zajac a mečiari politika nacionalista irányát kritizálja a Szűcs-féle fogalmat kölcsönvéve. Ahogy írja:

Szlovákia hibrid helyzetének legkárosabb következménye az arrogancia mint a jelenlegi politikai kultúra alaptulajdonsága. A szlovák politikai életben, de a társadalomban is az antagonisztikus kommunikáció alapvető eszköze újra a konfrontáció. A társadalom pluralizációja helyett ismét a szélsőséges polarizáció kerül előtérbe... Az [...] arrogancia és a bárdolatlanság áll, amelyet a jelenlegi kormánygarnitúra a múlt rendszer fegyvertárából vett át...⁷

„Mindennek következménye egy hibrid, illetlen állam”, vonja le a következtetést. Az illedelmességet ifj. Miroslav Petricek cseh filozófus meghatározása alapján „az egyes ember, mindannyiunk sebezhetőségének mértékeként” fogalmazza meg:

Minél alacsonyabb az illetlenséggel szembeni kollektív érvényességi küszöb, annál illedelmesebb a társadalom, annál kisebb nyilvános teret kap benne az illetlenség és az arrogancia, annál jobban kiszorul a társadalom peremére. És megfordítva: minél magasabb ez a küszöb, annál illetlenebb lesz a társadalom egésze, annál inkább az illetlenség válik a társadalmi viselkedés meghatározójává. Szlovákiában pedig manapság az illetlenség az állam szívében, az államhatalom képviselőinek körében dívik, veszélyeztetve az egész társadalom morális egészségét.⁸

Zajac elemzése a szlovák társadalomról, amelyhez Szűcs Jenő fogalmait vette alapul, ma nemhogy nem veszített érvényességéből, hanem éppenséggel a régióbeli folyamatok tágasabb körére érvényes analízisként olvassuk, mert a politikai irányok egymás után több országban, köztük sajnos éppen Magyarországon is fájdalmasan hasonló sémákat rajzolnak ki.

Ahogy korábban említettem, a regionális szemlélet az itt tárgyalt szerzők írásainak közös nevezője. Igaz ez még akkor is, ha tudjuk: a politikai felhajtóerő nyomán átmenetileg divattá lett Közép-Európa-idea a politika csinálói számára

⁶ Peter ZAJAC, „Hibrid társadalom: Milan Šimecka koncepciója és a mai szlovák társadalom”, in Peter ZAJAC, *Másnapos ország*, ford. FÖLDES Piroska (Pozsony: Kalligram, 2002), 161.

⁷ Uo., 166.

⁸ Uo., 168.

időközben érdektelenné vált: jelentősége a rendszerváltás előtti időkben abban állt, hogy segítségével lehetett látványosan és meggyőzően felmutatni a lengyel, a cseh, a szlovák, a magyar, valamint a balti kultúrák eredendő különbözősését a szovjet (orosz) kultúrától. Később pedig az volt a szerepe, hogy segítse a négy visegrádi ország európai uniós integrációját. A 2004-es EU-bővítést követően többé már nem fűződött konkrét politikai érdek a régió mint olyan létének tudatosításához. Sajnálatos módon, épp az utóbbi másfél évtized történései nyomán lesz egyre világosabbá, hogy minden eddiginél nagyobb szükségünk volna a regionális tudat kulturális aspektusainak kimunkálására, egyrészt éppen mint a nemzeti bezárkózás, a térségben mindenütt előretörő nacionalizmus ellenszerére. Hiszen ahogyan R. Chmel mondja: „a nacionalizmus a közép-európaiság ellentéte.”⁹

Másrészt azért is szükség volna a közép-európai kulturális tudatra, mert az identitás – főként annak kulturális vetülete – az európai közösségen belül is labilis. Ugyancsak a szlovák hungarológus mutat rá erre az összeurópai problémára: az európai identitás gyengesége részint legalábbis azzal magyarázható, hogy az integrációs folyamatokat kizárólag a gazdasági és politikai szférára szűkítették és szűkítik ma is. Ennek a rosszul értelmezett pragmatizmusnak tudható be, írja Chmel, hogy ma az európai embereknek nincsen európai identitásuk: az integrációból hiányzik az egységes Európa eszméjének szociálpszichológiai és főleg kulturális megalapozottsága.¹⁰

Szlovák esszék és publicisztikai írások magyar szemmel

Az 1998-as cezúrát követő időszakban a korábbi korszak fő kérdései már csak az eltelt idő miatt is kissé más megvilágításban mutatkoznak meg. Csehszlovákia szétválását, a Szlovák Köztársaság megalakulását kész tényként kényszerült elfogadni a szlovák társadalom – legyünk őszinték: lenyomták a torkukon –, habár a szétválasztásnak továbbra is ellentmondásos a megítélése a szlovák elit körében, a társadalom mélyén zajló folyamatokat pedig senki sem vizsgálja.

Nem véletlen, hogy Bibó neve és életművének néhány meghatározó darabja vissza-visszatér a szlovák nemzettudat és nemzeti identitás kulcskérdéseit tárgyaló *A szlovákkérdés ma* című kötetben, mi több: minden bizonnyal ő a legtöbbet idézett szerző a nyolcvanas-kilencvenes évtized más szlovák esszéiben és publicisztikai írásaiban is. Bibó volt a térségnek az a gondolkodója, aki *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* című tanulmányában ritka éleslátással ragadta meg és írta le régióink, Közép-Európa nemzeteinek és államainak meghatározó

⁹ Rudolf CHMEL, „Egy érzelmes (közép-) európai”, in Rudolf CHMEL, *Jelen és történelem: Az etnokráciától a demokráciáig és vissza*, ford. FÖLDES Zsuzsanna, GÖRÖZDI Judit és GYÖRGY Norbert (Pozsony: Kalligram, 2014), 461.

¹⁰ Uo., 458.

viszonyait, e viszonyok történeti okokkal magyarázható traumatizáltságát, és a nemzeti emancipációs mozgalmak romantika óta tartó küzdelmeit.

A szlovák nemzetté válás folyamata sem a történelmi Magyarország, sem az I. Csehszlovák Köztársaság, sem a szocialista Csehszlovákia állami keretei között nem lehetett zavartalan, emiatt csak Csehszlovákia felbomlását követően mehet végbe.

Ez az alig több mint két évtizede zajló folyamat meglepő intenzitással és extenzitással haladt előre az elmúlt évtizedekben: mintha napjaink szlovák értelmisége most egyszerre kísérelne meg szembenézni mindazokkal a kérdésekkel, amelyek a nemzetté válás gyötrelmei, az identitás megragadásának nehézségei, az elszenvedett sérelmek, az itt is ott is adott és kapott sebek miatt eleddig gyógyíthatatlan fekélyként virítottak a szlovákság szellemi arcán. Azzal együtt is igaz lehet ez, hogy könyvtárnyi munka született a nemzeti megújulás tizenkilencedik századi kezdeteitől eltelt évszázadok alatt, hiszen azok mind-mind szükségesek voltak ahhoz, hogy a szembenézés ma mélységében és kiterjedtségében is inspiráljon, gondolkodásra készítessen másokat is. A szerencsés történelmi pillanat, a demokratikus berendezkedés alapvető intézményeinek (még ha nem egyszer joggal kritizált formában történő) megteremtése adja azt a lendületet, felhajtóerőt, amelynek köszönhetően ezek az írások megszülethettek.

A kötet közreadása annak a Rudolf Chmelnek a munkáját dicséri, aki már egy évtizeddel korábban, 1996-ban is kísérletet tett a szlovák nemzettudat-problémák feltárására, azzal, hogy *A szlovákkérdés a huszadik században* című kötetben jelentette meg az 1918 és 1989 közötti évek nemzettudattal foglalkozó szlovák publicisztikáját. A mostani kötet – ahogyan a szerkesztő írja – bizonyos mértékben kapcsolódik az egy évtizeddel korábbihoz, habár az eltelt időszakban új kihívásokkal kellett az országnak szembenéznie. Azzal, hogy Szlovákia 1993 óta önálló államként tagja az Európai Uniónak és a NATO-nak, a szlovákkérdés bizonyos értelemben lezárult: az önálló állam léte immár bizonyosság. Ám a folyamat tényleges menete, körülményei számos újabb kérdést generáltak, s a politikai-történelmi helyzet nemcsak Szlovákiában, hanem egész Európában, s azon belül Közép-Európában is sok tekintetben megváltozott, ez tette indokolttá az újabb, a témát érintő diskurzus kezdeményezését.

A nemzettudat kérdései összetett megközelítéseket kívánnak meg, a történelem, a szociológia, a politológia, a szociálpszichológia eszköztárával kísérelnek meg választ adni a szlováksággal, a nemzetalkotó közösséggel összefüggő problémákra. Az 580 oldalas testes kötetben olvasható írások hallatlanul izgalmasak: sokrétű gondolati anyagot nyújtanak az olvasónak, megállapításai sokszor megfontolásra, nem ritkán vitára késztetnek, de nem kérdés, hogy a velük való találkozás szellemi élvezetet jelent.

A rendkívül széles merítés változatos módszertani megközelítéssel és műfaji sokféleséggel párosul: szaktanulmányok, kötetlenebb hangvétellű esszék és pub-

licisztikai írások kerülnek egymás mellé, s ez a sokféleség jót tesz a kötetnek. A megnyilatkozások döntő többsége arról tanúskodik, hogy a szlovákok önszemléletében megjelent egy új, önkritikus megközelítés iránti igény, s ez az egyelőre főleg a történet-és társadalomtudományok berkeiben tapasztalható önreflexivitás jelentős elmozdulást mutat a szlovák történelem ama korábbi felfogásához képest, amely szelektíven, az adott ideológiai szükségleteknek megfelelően interpretálta a történelmet. Ahogy Lubomír Lipták történész a korábbi módszer alkalmazásának következményeiről írja,

a szlovák történelem hosszú, elhallgatásokkal elválasztott epizódok sorozatává degradálódik, amelyeket a szerzők, jobb esetben, ha kell, a doktrína szempontjából lényegtelennek ítélt korszakok, események és jelenségek felületes értelmezésével töltötenek ki.¹¹

Míg korábban a Magyar Királyság történetét a szlovákság nem érezte sajátjának, és hasonló tartózkodással viseltetett a két háború közötti első Csehszlovák Köztársaság történelme iránt abból a rögzült eszméből kiindulva, hogy csak az tartozik a szlovák nemzet történelméhez, amit a nemzet saját állami keretek között élt meg, mára ez a felfogás némiképp háttérbe szorult (talán nem függetlenül attól, hogy ma már senki nem kérdőjelezheti meg a Szlovák Köztársaság önállóságát, még akkor sem, ha kétségtelenül vitatható módon, a szlovák állampolgárok megkérdésezése nélkül jött létre, pusztán a választáson győztes cseh és szlovák nacionalista párt vezetőinek megállapodása révén). Azonban a szlovák politikai elit a kilencvenes években felismerte a nacionalista uszításban rejlő valódi veszélyt, azt, hogy az ország ismét zsákutcába szorulhat, távol kerülhet az európai mintáktól, és képes volt egy széles koalíció kötésére Mečiar pártjával szemben.

Méltán keltett nagy visszhangot a parlament kereszténydemokrata elnökének, Pavol Hrušovskýnak a 2003. január elsején a parlament ünnepi ülésén mondott beszéde, amelyben a közjogi méltóság önkritikusan reflektált a nemzeti történelemszemlélet korábbi megnyilvánulásaira, és meggyőzően érvelt amellest, hogy a nemzeti történelemnek mind, negatív mind pozitív elemeit el kell fogadni. A szlovákok joggal érezhetik magukénak a más állami keretek között megélt történelmük bármely időszakát, hiszen szellemi arculatukhoz mind a Magyar Királyság, mind a Monarchia, mind az I. Csehszlovák Köztársaság történelme fontos vonásokat tették hozzá, s elfogadásuk alapfeltétel a továbblépéshez, a jövőbeli nemzeti célok kijelöléséhez.

¹¹ Lubomír LIPTÁK, „Milyen történelemre van szükségünk?”, ford. HÍZSNYAI Zoltán, in Lubomír LIPTÁK, *Száz évnél hosszabb évszázad* (Pozsony: Kalligram, 2000), 73, idézi: Pavol LUKÁČ, „Szlovákia történelmi és politikai identitása EU-integrációjának küszöbén”, in *A szlovákkérdés ma*, szerk. Rudolf CHMEL (Pozsony: Kalligram, 2016), 383.

Ezek az arcvonások a mieink, még ha egyik vagy másik nem is tetszik nekünk. Rájuk alapozva kell választ adnunk a mai nap kérdésére: Hogyan viszonyuljunk államunk eddigi tíz évéhez?¹²

Hrušovský meg is nevezte a nemzeti történelemnek azokat a pozitív és negatív elemeit, amelyeket így, együttesen kell a szlovák nemzeti tudat részeivé tenni.

Ahogy Pavol Lukáč tanulmánya is rámutat, a történelem „honosítása”, ahogy ezt a folyamatot nevezik, mint a az egészséges nemzettudat kialakításának elengedhetetlen feltétele, legalábbis a kommunizmus bukásától fogva napirenden volt: Ladislav Kováč már a kilencvenes évek elején szorgalmazta, majd csatlakozott hozzá a liberális értelmiség számos képviselője, Rudolf Chmel, Dušan Simko, Dušan Škvarna és mások. Peter Zajac azt írja:

Az európai tapasztalat azt mondja, hogy elfogadni a történelmet azt jelenti, hogy elfogadjuk annak jó és rossz oldalát is, ugyanakkor a jó és rossz megkülönböztetésének képességét is. De el kell fogadni. Aki nem fogadja el, az nem létezik.¹³

Az, hogy a nemzeti történelem önkritikus reflexiójának kezdeményezése az elitek körében láthatóan egyre inkább elfogadottá válik, azt mutatja, hogy a szlovák értelmiség képes a konszenzusteremtésre lényeges dolgokban, amennyiben összemzeti érdekről van szó. Természetesen mindez nem jelenti azt, hogy felhőtlenül rózsaszín a kép, amelyet északi szomszédunk társadalmának állapotáról festhünk. Tudjuk jól, napjainkban komoly problémát jelent Szlovákiában a legfelsőbb politikai szintekig érő korrupció és a nacionalizmus napi jelenléte, ezzel együtt azonban úgy tűnik, erősödnek a civil társadalom európai mintái, ami reménykeltő a jövőre nézve.

A kötet írásait olvasva óhatatlanul az jut eszünkbe, hogy mintha éppenséggel ellentétes irányba haladna a két ország. Miközben 1990 és 2010 között Magyarországon a számos probléma ellenére úgy tűnhetett, hogy a kapitalista gazdaság demokratikus politikai berendezkedéssel párosulva, a magyar társadalom fejlődése fokozatosan a nyugat-európai mintákhoz közelít majd, Szlovákiában 1998-ig a nacionalizmus bezárkózó és konfrontatív politikáját folytatta a Mečiar-féle kormány. Az évezred második évtizedétől azonban fordult a trend. Noha a történések pontos menete és kifejtete érthetően csak egy tágabb kontextusban és nagyobb időtávot átfogó vizsgálódásban mutatható ki, ezen a helyen mégis kiemelnék néhány lényegesnek tűnő elemet. Ezek közül a legfontosabb kétségtelenül az, hogy az EU 2004-es keleti bővítése nyomán gazdasági és politikai értelemben

¹² Pavol HRUŠOVSKÝ, „Felvállalt örökség”, ford. G. Kovács László, in A szlovákkérdés ma, 403.

¹³ Peter ZAJAC, „Európska únia: Sedem pohľadov do opálu”, Konzervatívne pohľady 2002. ősz. Idézi: LUKÁČ, „Szlovákia történelmi és politikai identitása...”, 383.

is megváltoztak a határok: a hagyományos Kelet-Nyugat választóvonal mellett létrejött egy Észak-Dél tengely, az eurozóna és az eurózónán kívüli országok közötti, valamint a hitelezők és az adós országok közti választóvonal – a régió országai ezen különféle besorolások alapján a választóvonalak különböző oldalain helyezkednek el.¹⁴ Országaink különbözőképpen reagáltak az 2008–2012-es gazdasági válságra is: az eltérő válaszok következményeként Szlovákia és Magyarország ma más-más alrégiókhöz tartozik: míg szomszédunk a fejlettebb északi csoporthoz zárkózott fel, addig Magyarország lecsúszott – és folyamatosan csúszik egyre lejjebb – a balkáni, déli-délkeleti országok csoportjához.¹⁵ A jövőt meghatározó digitális versenyképesség területén az ún. EMEA csoport 40 országa között jelentősen visszaestünk: a 2014-es 25. helyünkről 2018-ban a 33. helyre, a jövőre való felkészültségben („future readiness”) egy 63-as listán az 58. helyet szereztük meg.¹⁶ S az egyre mélyülő szakadék nemcsak a gazdasági rendszerekben, hanem a politikai közösségek értékvilágában, mentalitásában is tetten érhető.¹⁷ Itt most csupán két tényezőt emelnék ki ennek az állításnak az igazolására. Habár Európa valamennyi társadalmára jellemző, hogy az adott közösség harmonikus együttélésre, együttműködésre való készségét jelző társadalmi kohézió az egyre fokozódó individualizáció következtében csökken, Magyarországon azonban a szociológiai kutatások szerint nemcsak hogy kórosan alacsony a szintje, hanem egyre fokozódik a legkülönbözőbb társadalmi csoportok közötti szembenállás, és a társadalomtudományi vizsgálódások egybehangzóan a szélsőségek korábban soha nem tapasztalt térnyeréséről és az antiszemitizmus riasztó mértékű növekedéséről tájékoztatnak.¹⁸ A politikai közösség mentalitásának másik fontos tényezőjét azok az együttesen átélt történelmi helyzetekre adott gondolati és

¹⁴ RÉTI Tamás: „Keressük Közép-Európát” – <http://ketezer.hu/2014/11/kozep-europa-felejtsek-el/>, hozzáférés: 2018. 11. 30.

¹⁵ BOKROS Lajos: „A gazdasági válság elemzésekor szembeötlő, hogy az északi országok, elsősorban Németország és a német kereskedelmi és kulturális vonzáskörbe tartozó országok, így Ausztria, Svájc, Hollandia, Dánia, Svédország, Finnország, az új tagállamok közül pedig mindenekelőtt Csehország, de még Lengyelország és Szlovákia, illetve a balti államok is általában jobban – azaz gazdaságilag szakszerűbben, politikailag pedig simábban – kezelték a válságot, mint a déliek. Ez utóbbiak közé tartozik mindenekelőtt Görögország [...] Az új tagállamok közül kifejezetten délies jellegű a mai Magyarország és Románia, távolabbra tekintve pedig Horvátország és Szerbia, sőt Ukrajna is.” Bokros elemzését idézi: VÁSÁRHELYI Mária: „Roncstársadalom”, in: SÁNDOR Iván (szerk.): *Mi a magyar most?* Kalligram, Pozsony, 2011, 134.

¹⁶ www.imd.org/globalassets/wcc/docs/imd_world_digital_competitiveness_ranking2018.pdf, 84–85. oldal; letöltve: 2018. december 3.

¹⁷ VÁSÁRHELYI Mária: „A legfontosabb társadalmi jelzőszámok egytől egyig azt jelzik, hogy a magyar társadalom értékválasztásaiban, mentalitásában, viselkedésében egyre távolabb kerül Európa centrumától, és egyre több közös vonást mutat a balkáni vagy az attól is keletre eső régió országaival.” VÁSÁRHELYI: „Roncstársadalom”, 134.

¹⁸ „Az amerikai székhelyű Anti-Defamation League [ADL] [...] 2009-es jelentéséből kiderül, hogy az elmúlt években éppen Magyarországon emelkedett a politikai antiszemitizmus elterjedtsége a legnagyobb mértékben.” In: Uo. 137.

érzelmi válaszmintázatok adják, amelyeket a szociálpszichológia kollektív lelkiállapotoknak nevez. Ezek a hasonló történelmi alaphelyzetek ismétlődésekor kulturális hagyományként rögzülhetnek a kollektív emlékezetben. Tartalmuk szerint *kollektív eufóriákról* vagy *kollektív veszteségélményekről* beszélhetünk. Ahogyan Pataki Ferenc rámutat,¹⁹ a huszadik századi magyar történelemben kétségtelenül ez utóbbiak voltak aránytalanul többségben (két veszített világháború, bukott forradalmak, idegen megszállások, hét huszadik századi rendszerváltás). Ahhoz, hogy a társadalom szembe tudjon nézni ezekkel a kollektív veszteségélményekkel, a történelmet a közgondolkodás részévé kellene tenni, s a történettudomány és az oktatás közös erőfeszítéseivel megkísérelni társadalmi szintű feldolgozásukat.²⁰

A kollektív veszteségek feldolgozását nem könnyítette meg, hogy maga a rendszerváltás - amely pártok tárgyalásos megállapodása révén zajlott - nem vált a társadalom közös ügyévé. Nem válhatott már csak amiatt sem, mert nem belső erők tömegmozgalma kényszerítette ki, hanem a nemzetközi helyzet kedvező alakulása.²¹ Merőben különbözött ettől a (nemcsak magyar, de pl. lengyel) modelltől a csehszlovák „bársonyos forradalom” amelynek sikerét éppen a tömeges sztrájkok és demonstrációk révén formálódó és erőt mutató kollektív társadalmi fellépés teremtette meg.

Az elmúlt csaknem 30 éves időszak nemhogy nem nyújtott gyógyírt a magyar társadalom krónikus önismerethiányára, önértékelési zavaraira, de el sem kezdődött a traumákkal való szembenézés, sőt, inkább lezárták ennek útjait. A történelemről mint szemléletformáló tudásról való közgondolkodás ma jottányit sem különbözik a 20, 50 vagy 70 évvel ezelőtől, s ez elsősorban a szellemi elit felelőssége. Nem véletlen, hogy a társadalmi mentalitás egyik legpregnansabb jellemzője a bénító, szerte Európában egyedülálló társadalmi elégedetlenség, amely a poszt szocialista országok közül Magyarországon a legnyomasztóbb.²²

Az említett negatív társadalmi jelenségek felvetik a hatalmat gyakorló mindenkori politikai gárda felelősségét, közülük is kiemelten azokat a jobboldali kormányokat, amelyek fokozatosan leépítették a demokratikus intézményeket, és a nacionalista szövegeket ürügyként felhasználva autoriter rezsimit működtetnek, amely folyamatosan támadja az Európai Uniót és intézményeit, semmibe veszi az európai értékeket, az emberi szabadságjogokat és a demokráciát. E hatalom

¹⁹ PATAKI Ferenc: „A magyar lelkiállapot”. in: SÁNDOR Iván, szerk.: *Mi a magyar?* Kalligram, Pozsony, 2011, 105–106.

²⁰ Természetesen nem az olyasfajta gátlástalan történelemhamisításokra gondolok, mint amelyek a Terror Háza igazgatónöjének a különböző médiumokban elhangzó megnyilatkozásaiban öltének testet.

²¹ PATAKI, „A magyar...”, 108.

²² „A lengyelek és a szlovákok közül háromszor annyian mondják magukat elégedettnek sorsuk alakulásával, mint a magyarok...” Innen idézi: *End of Communism Cheered but Now with More Reservation. The Pulse of Europe 2009: 20 Years After the Fall of the Berlin Wall*. Pew Research Institute, 2009. VÁSÁRHELYI, „Roncs társadalom”, 145.

gyakorlóinak elméleti támasza és alapvetése annak a Carl Schmittnek a politika-felfogása, aki szerint

az értéknek és az erkölcsnek nincsenek semmiféle kötelező vagy racionális indokai. A politikai táborok csak aszerint oszthatók fel, hogy „barátról vagy ellenségről” van szó, a politikai döntéseknek pedig nincs tartalmuk, csak céljuk és eredményességük...²³

A kormányzás e szemlélet gyakorlattá válása miatt nem a közjó minél szélesebb körben történő érvényesítésére irányul, hanem a szimbolikus politika eszköztárának kihasználásával és médiamonopóliuma bevetésével egy szélsőjobboldali ideológémákra épülő alternatív valóságot mutat fel, pusztán hatalmi céllal.²⁴

Összegzés helyett

A Kalligram Kiadó működésének a legnagyobb érdeme az, hogy példás következetességgel igyekezett Közép-Európa társadalmainak és nemzeteinek akut és krónikus problémáit napirendre tűzni, a nyilvánosság számára tárgyilagosan tálalva, vitathatóvá tenni és ilyenformán nemzetek és kultúrák közötti párbeszédet kezdeményezni, abban a meggyőződésben, hogy ez az egyetlen módja a történelmi sebek gyógyításának.

A kulturális értékteremtés folyamata negyedszázadon át napi szinten, műhelymunkaként zajlott. A közép-európai kultúrtörténet gazdag fejezete a Kalligram története, amely a rokon szellemű magyar kiadói természettel, az Osiris–Századvég–2000 *Arany Közép Európa* könyvsorozatával, a Magyar Lettre Internationale 25 évfolyamával, a 2000 című irodalmi és társadalmi havilap 25 évfolyamának számaival, az Európai Utas lapszámaival együtt a régióink kultúrtörténetét kutató szakemberek számára nélkülözhetetlen anyag, igazi aranybánya. De korántsem holt, muzeális érték. Ellenkezőleg: egyetértve Schein Gábornak a Kalligram negyedszázados jubileumára írt esszéjében²⁵ megfogalmazott gondolatával, amely szerint Közép-Európa ma elsősorban mint szöveg létezik, érdemes megfontolni Schein ebből következő gondolatát is: ez lehet az első lépés ahhoz, hogy ez a szöveg egyszer majd kulturális-szellemi valósággá lehessen.

²³ Uo., 51.

²⁴ Ezeket az ideológémákat tárta fel a FIDESZ kommunikációjának szemiotikai vizsgálatát végző legfrissebb kutatás, vö. Kiss Balázs, szerk.: *A polarizáció évei. Politikai kommunikáció Magyarországon 1996–2006*. MTA TK PTI, 2017.

²⁵ SCHEIN Gábor, *A mi hiányzó Közép-Európánk*, hozzáférés: 2018.11.13 – <https://dunszt.sk/2017/05/10/kalligram-20175/>.

A transzkulturalizmus és a kortárs szlovák irodalom

Az expat, a migráns és a disszidens

A kortárs szlovák irodalom irodalomtörténeti szintézisében, amely Radoslav Passia és Ivana Taranenková szerkesztésében jelent meg, s a *Hľadanie súčasnosti*, vagyis *A jelen keresése* címet viseli, külön fejezetet kap az ún. expatovská próza, vagyis az expat próza fogalmával körülírható jelenség.¹ Az ide sorolható alkotások az 1989 utáni negatív jelenségekre adott irodalmi válaszként is értelmezhetők: a munkanélküliség, a növekvő szegénység, az etnikumok közötti feszültségek (főként a magyar és roma kisebbség viszonylatában), a gazdasági okokból kikényszerített emigráció, illetve ennek okán a családok szétesése jelenik meg témaként. Az otthon, a külföldi élet, a „globetrotter” vagy „expat” lét az identitás, az önértelmezés kérdéseit vetik fel, leggyakrabban a 70-es, 80-as években született nemzedékek, az ún. Husák gyermekei generációjának műveiben. Ezt a jelenséget a szerzők egy specifikus kelet-közép-európai nosztalgiaként azonosítják, amelyet azonban Monika Rydiger, Svetlana Boym és Linda Hutcheon nyomán a jelenre mint hiányra adott válaszként értelmezik, tehát nem valamiféle romantikus-idealizált múlt terébe helyezik. (A nosztalgia (nostos – honvágy, algos – fájdalom) etimológiájába és elméleti terébe innét íródik bele a sajátos kelet-német ostalgia is (der Ost – kelet, Ossi – keletnémet), vagyis az NDK iránti nosztalgia.)²

Az *expat próza* című fejezetbe összesen öt szerzőt sorolnak az irodalomtörténet írói: Svetlana Žuchová, Ivana Dobrakovová, Zuska Kepplová, Michaela Rosová és Mária Modrovich műveit tárgyalva. Mintegy appendixként, némiképp szervesen kapcsolódik a már említett szerzőkhöz Pavel Vilikovský, akinek *Posledný kôň Pompeji – Az utolsó pompeji ló* (magyar fordítása: 2002) című regényét és *Pes na ceste – Kutya az úton* (magyar fordítása: 2013) című elbeszéléseit hozzák rokonságba az említett szerzők műveivel, mint amelyek egy kritikus „önkolonizációs” gesztust gyakorolnak a szlovák társadalom xenofób és heterofób jellegzetességével szemben. Megjegyezve azt is, hogy a fiatal generáció műveiben az önkritikus szemlélet kevésbé erőteljes, megjelenik viszont a nyugati társadalmakhoz fűződő

¹ Radoslav PASSIA és Ivana TARANENKOVÁ, eds., *Hľadanie súčasnosti*, Slovenská literatúra začiatku 21. storočia (Bratislava: Literárne informačné centrum, 2014), 5–68.

² Uo., 59–60.

ellentmondásos, sokszor kritikus viszony egy olyan exterritorializált főhős, narrátor nézőpontjából, aki számára a külföld idegensége az érzelmi önazonosság, identifikáció részeként funkcionál.³

A határ, az idegenség és az otthon jelentései felől értelmezve viszont az említett öt szerző műveinek világához talán még közelebb állnak azok a prózáírók, akik az *Önéletrajzi írásmód (Autobiografické písanie)* fejezetben szerepelnek.⁴ Az ide sorolt szerzők jelentős része ugyanis vagy emigrációban írta művét, vagy műveikben maga a migráns, illetve külföldi lét a téma, vagy pedig mindkét lehetőség fennáll (Ján Rozner, Irena Brežná, Jaroslava Blažková vagy Stanislava Chrobáková Repar nevét emelhetjük ki). Ha pedig a különböző kultúrák dialogikus, sok esetben sztereotípiákkal terhelt viszonyának problematikája felől értelmezzük a fenti műveket, akkor az irodalomtörténetben nem említett Daniela Kapitáňová Samko Tále álnéven írt *Kniha o cintoríne* (2000) – *Könyv a temetőről* (magyar fordítása: 2016) című regénye lehet jó példa. Hogy mennyire jelen van és fontos szerepet játszik az ilyen típusú irodalom a kortárs szlovák prózában, arra jó példa Peter Macsovszky 2015-ös *Tantalópolis* c. kötete, amely elnyerte az egyik legrangosabb szlovák irodalmi elismerést, az Anasoft litera díjat, miközben a már említett Irena Brežná *Die undankbare Fremde* (2012) – *Nevďačná cudzinka* (szlovák fordítása: 2014) – *A hálátlan idegen* című műve is ott volt a végső sikerre esélyes négy kötet között.⁵ Mindkét szöveg külföldön íródott, a kulturális idegenség témájára, ráadásul Irena Brežná regénye ráadásul németül.

A migráns irodalom és a kulturális dialógus előbb említett nagy területei éppen a transzkulturalizmus fogalmában érnek össze, kopírozódnak egymásra. Olyan jelenségről van szó, amely főként az utóbbi évtizedek globalizált világában vált általános tapasztalattá. Mint Arianna Dagnino írja, a jelen társadalmainak és identitásainak fluiditása a kozmopolita diszpozíció és a pluralista érzékenység nyomán egyre nagyobb érvényességgel rendelkezik, a migráns, transznacionális vagy neonomád tapasztalatoknak és életformáknak köszönhetően, – a mobilis írók új generációja átlép a nemzeti és kulturális határokon, és kreatív módon használja fel a transzkulturális szenzibilitás tapasztalatát, akár saját kulturális beidegződéseinek kritikája céljából is.⁶ Wolfgang Welsch a herderi kultúrafelfogás három aspektusa, a szociális homogenizáció, az etnikai konszolidáció (megszilárdulás), valamint az interkulturális delimitáció (elhatárolás) ideájával szemben vezet be

³ Uo., 67–68.

⁴ Uo., 39–53.

⁵ Jena OPOLDUSOVÁ, „Cena Anasoft litera letí do Brazílie”, *Pravda* 2016. szept. 19., hozzáférés: 2017.10.01, <https://kultura.pravda.sk/kniha/clanok/405512-cena-anasoft-litera-leti-do-brazilie/>.

⁶ Arianna DAGNINO, *Comparative literary studies in the twenty-first century: towards a transcultural perspective?*, 2012, 2., hozzáférés: 2017.10.01., https://www.unisa.edu.au/Documents/EAS_S/MnM/csaa-proceedings/Dagnino.pdf.

a transzkulturalizmus fogalmát.⁷ Eszerint napjaink kulturái egymástól kevésbé elhatárolhatóak, nem monolitikusak, hanem komplexek, belsőleg differenciáltak és egymással ezer szállal, hálózatszerűen kapcsolódnak egymáshoz. A nemzeti kultúrák éles elhatárolása többé már nem lehetséges, köszönhetően az immateriális kommunikációs rendszereknek, a gazdasági kapcsolatoknak, migrációs folyamatoknak. Ennek következtében a mai kultúrák, pontosabban minden kultúra általános jellegzetessége a hibridizáció: Welsch Nietzschét idézi, aki szerint a jövő kultúrája mixelt lesz, a jövő embere pedig polikulturális nomád, s akit éppen ezért, kijelentései miatt a modern transzkulturalizmus egyik előfutárának tart.⁸

A transzkulturalizmus – mint látható – olyan elméleti terekkel áll kapcsolatban, amelyek központi fogalmai a kultúrák határainak fellazulása, összemosódása, a hazavesztés, a nyelvcsere, a kisebbségi lét, az idegenség, a migráció, a nomadizmus, a globalizáció, a bilingvizmus, az új média, az utazás, a fordítás, a diaszpóra, a hálózatosság stb. jelensége. Ezek az elméleti terek többek között a posztkoloniális és transznacionális irodalomtudománnyal, a komparatív vizsgálatokkal, a kulturális antropológiával, továbbá az új világirodalom koncepciójával hozhatók összefüggésbe.

Nemcsak az a tény izgalmas, hogy az utóbbi években, évtizedben a szlovák irodalomban megnövekedett azoknak a szerzőknek és szövegeknek a száma, amelyek az előbb vázolt kontextusokba helyezhetők el, hanem az is, hogy ezek jelentős része az elmúlt években magyarul is megjelent. A teljesség igénye nélkül említhetjük a következőket:

1. Jaroslava Blažková *Hepiend* című kötetét Vályi Horváth Erika fordításában a szlovákiai magyar AB-ART kiadó 2014-ben jelentette meg.
2. Ivana Dobráková: *Halál a családban* című elbeszéléskötete szintén Vályi Horváth Erika fordításában jelent meg az AB-ART-nál 2014-ben. Ivana Dobráková másik, magyar nyelven is megjelenő könyve, a *TOXO* a Noran Libro gondozásában Budapesten jelent meg 2017-ben, György Norbert fordította.
3. Svetlana Žuchová: *Jelenetek M. életéből* című könyve szintén a Noran Libro kiadásában jelent meg 2017-ben Péntes Tímea fordításában.
4. Zuska Kepplovának 2016-ban a L'Harmattan Kiadónál látott napvilágot *Hotel Sza_adság* címmel könyve Dósa Annamária fordításában. A *Hotel Sza_adság* egyaránt tartalmazza a *Bukta-tetkó*, a *SZA_ADSÁG* és az *57 kilométerre Taskenttől* című szövegeket is, amelyek szlovákul külön kötetben jelentek meg.

⁷ Wolfgang WELSCH, *Transculturality – the Puzzling Form of Cultures Today*, hozzáférés: 2017. 10. 01. – http://www2.uni-jena.de/welsch/papers/W_Welsch_Transculturality.html.

⁸ Uo.

5. Mária Modrovich a budapesti Európai Elsőkönyvesek Fesztiváljának szlovák résztvevője volt, és ebből az alkalomból jelent meg *Árvíz után* című elbeszélése Forgács Ildikó fordításában.⁹
6. Az Irodalmi Szemle 2017 júniusi, Transzkulturalizmus-számában jelentek meg részletek Irena Brežná *Hálátlan idegen* című regényéből és Svetlana Žuchová *Yesim* című elbeszéléskötetéből, mindkettő Horváth Erika fordításában.¹⁰ A közeljövőben várhatóan a teljes fordítások is elkészülnek, és önálló kötet formájában is olvashatók lesznek.
7. Daniela Kapitáňová: Samko Tále: *Könyv a temetőről* című regénye Mészáros Tünde fordításában 2016-ban jelent meg a Magvető Kiadónál.
8. Maros Krajňak: *Carpathia* című regényét Böszörményi Péter fordította, és a marosvásárhelyi Lector Kiadónál jelent meg 2016-ban.
9. Alexandra Salmela három kötete jelent meg magyar nyelven, mindhárom a Scolar Kiadónál és 2016-ban: a *27 avagy a halál teszi a művészt*, a *Zsiráf-mama és más agyament felnőttek*, valamint a *Mimi & Liza*. Az első fordítója Bába Laura, a másodiké Polgár Anikó, a harmadiké, amelyet Alexandra Salmela Katarína Kerekesovával és Katarína Molákovával közösen írt, megint csak Polgár Anikó.

Talán nem véletlen, hogy Deczki Sarolta is ráérezett a transzkulturalizmusra mint összekötő kapocsra a könyvfesztiválra megjelent szlovák fordításkötetek kapcsán, hiszen az *Élet és Irodalom*ban megjelent *Ex libris*ébe négy olyan könyvet válogatott be, amelyek a fenti elméleti kontextusba helyezhetők:¹¹ Ivana Dobrakovová: *Toxo*, Svetlana Žuchová: *Jelenetek M. életéből*, Daniela Kapitáňová: *Könyv a temetőről* és Maroš Krajňak: *Carpathia* című elbeszélésköteteiben, regényeiben a kultúraközi viszonyok is értelmeződnek.

Az, hogy ilyen sok fordítás jelent meg transzkulturális szerzőktől nemcsak azt jelentheti, hogy a szlovák irodalomban jelentős művek sorolhatók ide, hanem azt is, hogy a kortárs magyar irodalom számára fontos kérdések, tapasztalatok jelennek meg ezekben a művekben. És valóban, legalább két nyelvi síkon is értelmezhető ez a kérdés:

⁹ Mária MODROVICH, *Árvíz után*, ford. Forgács Ildikó, hozzáférés: 2017.10.01., <http://www.litera.hu/hirek/maria-modrovich-arviz-utan>.

¹⁰ Az Irodalmi Szemle 2017. júniusi Transzkulturalizmus-száma hozzáférhető itt: http://irodalmiszemle.sk/wp-content/uploads/2016/02/isz_2017_06.pdf. Témánk szempontjából a következő tanulmányok relevánsak: Magdalena ROGUSKA, „A migráció mint transzkulturális tapasztalat lengyel és magyar származású, transznyelvű írónők prózájában: (Eva Hoffman: *Lost in Translation*, Terézia Mora: *Nap mint nap*)”, *Irodalmi Szemle* 60, 6. sz. (2017): 7–21; N. ΤΟΤΗ Anikó, „Tér határolta tudat – Marakész és Jasná Horka a mítosz és valóság határán”, *Irodalmi Szemle* 60, 6. sz. (2017): 33–44; PETRES CSIZMADIA Gabriella, „Idegenségtapasztalat Durica Katarina Szlovákul szeretni című regényében”, *Irodalmi Szemle* 60, 6. sz. (2017): 54–64.

¹¹ DECZKI Sarolta, „Ex libris”, *Élet és Irodalom* 61, 27. sz. (2017), hozzáférés: 2017.10.01., <http://www.es.hu/cikk/2017-07-07/deczki-sarolta-ex-libris.html>.

1. René Kegelmann hívta fel a figyelmet arra tanulmányában, hogy „Manapság egész sor magyar származású kortárs író(nő) él és ír Magyarország határain kívül. Egy olyan irodalmi jelenségre figyelhetünk fel, amely főleg Németországban, de Ausztriában és Svájcban is nagy irodalmi sikereket hozott magával. A következő nőírókat kell megemlítenünk: Zsuzsa Bánk, Terézia Mora, Zsuzsanna Gahse, Agota Kristof, Christina Viragh. Már bevezetésképpen is kiemelhető az a körülmény, hogy az említett nőírók nagy része az országváltás mellett nyelvet is cserélt, és ma már környezetük új nyelvén ír.”¹² Vagyis olyan, transzkulturális szerzők jelentkeztek,¹³ akik létezésükkel és írásmódjukkal is kétségbe vonják az irodalomnak mint monolitikus, homogén nemzeti és nyelvi képződménynek a felfogását. Műveikben a kulturális és nyelvi határátlépések sorozata valósul meg, szövegeik, életművük a nyelvcseré miatt vagy ellenére több irodalomba is besorolható.
2. A kortárs magyar nyelvű irodalomban is több olyan szerzőt találhatunk, akiknek művei a transzkulturalizmus felől értelmezhetők. A szlovákiai magyar Fábián Nóra: *A nagyváros meséi* (2002) című elbeszéléskötetét nevezhetnénk bébiszitterirodalomnak vagy au-pair irodalomnak is. Fábián Nóránál már belülről látjuk az angol kispolgárt, a második generációs indiai britet, a polgári otthon és az angol szórakozóhelyek társaságát. És persze a kelet-közép-európai fiatalokat, akik „megpróbálták fenntartani valamiféle otthon képét, makacsul úgy viselkedve, mintha szeretteik, vagy legalábbis azok, akikhez többé-kevésbé legalább közük volt, nem több ezer kilométerre lennének, hanem csak a szomszédban, és mintha nem eshetne meg, hogy valamelyikük egyszerre csak elmegy nyomtalanul.”¹⁴ A kulturális dialógus vagy épp dialógusképtelenség felől olvastatják magukat Kiss Noémi elbeszélései is a *Tájgyakorlatok* (2003) és a *Trans* (2006) című kötetekben. Az idegenséggel folytatott rendkívül tudatos játék egyrészt a migráció (németországi török bevándorlók), másrészt a nomadizmus (kelet-európai utazások) témájára. Az otthon, otthontalanság, kitelepülés, migráns-expat lét kérdései Kun Árpád legutóbbi regényeiben, a 2013-as *Boldog északban* és a 2016-os

¹² René KEGELMANN, „Kezdetben csak egyetlenegy nyelv létezett – Hazavesztés és nyelvcseré Agota Kristof és Zsuzsanna Gahse életművében”, ford. Kocsis Lenke, *Létünk* 38, 4. sz. (2008): 44, hozzáférés: 2017.10.01., http://epa.oszk.hu/00900/00997/00014/pdf/EPA00997_Letunk_2008_04_044-051.pdf.

¹³ Csak néhány további nem említett, sikeres, magyar származású, de nem magyarul író szerző: Melinda Nadj Abonji, Ilma Rakusa, Kati Kovács, Léda Forgó, Aglaja Veteranyi, György Dalos, Viviane Chocas. Erről bővebben: Magdalena ROGUSKA, „The Hungarian-French Language Shift in Agota Kristof’s *The Illiterate*”, in *Moving Texts, Migrating People and Minority Languages*, edited by Michał BORODO, Juliane HOUSE and Wojciech WACHOWSKI, 69–78 (Springer: Singapore, 2017), 69–71; Magdalena ROGUSKA, „Identitásnarratívák a kortárs magyar származású írónők prózájában”, *Hungarológiai Közlemények* 48, 3. sz. (2017): 24–36, hozzáférés: 2018.02.08, <http://epub.ff.uns.ac.rs/index.php/hk/article/view/2095>.

¹⁴ FÁBIÁN Nóra, *A nagyváros meséi* (Pozsony: Kalligram, 2002), 80.

Megint hazavárunkban is alapvetőnek számítanak. De a kultúráközöttség, kultúráköziség viszonyainak értelmezése nélkül Závada Pál vagy Tompa Andrea regényeinek, illetve Jászberényi József: *A lélek legszebb éjszakája* (2016) című elbeszéléskötetének is fontos rétege veszne el.

Ez az elméleti keret viszont csak abban az esetben tartható, ha „transzkulturalizmus” alatt olyan képződményt értünk, amely a két kultúra, két nyelv stb. közti határátlépéseket a legtágabb értelemben fogja fel. Ebben az esetben a fogalom által jelölt képződménynek történetisége van, az ókori irodalmak hatásviszonyaitól kezdődően (pl. a görög-római kapcsolatok) a középkor latin nyelvűségén át egészen napjainkig. Ha viszont a „transzkulturalizmus” fogalmát szűkebb értelemben használjuk, és az inter-, valamint a multikulturalizmussal szemben a jelen globalizációjából vezetjük le, egy új, a kultúrák sokféleségét pozitívan megélő, átmeneti, hibrid, transzkulturális identitásnak helyet és nyelvet adó irodalomként, akkor már jóval szűkebb korpuszra korlátozódik a kutatás. Ez utóbbi elvet követi Wolfgang Welsch, aki az interkulturalizmus és a multikulturalizmus hibái, megoldatlan problémái ellenében alakította ki saját „transzkulturalitás”-elméletét,¹⁵ valamint Arianna Dagnino is. Ez utóbbi szerző *Transcultural Writers and Novels in the Age of Global Mobility* (2015) című monográfiájában amellet érvel, hogy a transzkulturális szerzők olyan deterritorizált alkotók, akik kulturálisan és fizikailag is folyton átlépik a határokat, és akik ezt a diverzivitást és mobilitást szabadságként és sokrétű lehetőségként élik meg – szemben a hagyományos (e)migráns/exil/diaszpóra lét szindrómáival.¹⁶ Ez a felfogás a transzkulturalizmus fogalmát csupán az utóbbi néhány évtized jelenségeire tartja alkalmazhatónak. Természetesen felvetődik a kérdés, hogy a transzkulturalizmus ilyen felfogása bizonyos témákat és írásmódokat eleve kizár-e, például a trauma megjelenítését, az alárendeltségi-hatalmi viszonyokat, a kiszolgáltatottságot – de ennek tárgyalása ebben az írásban túl messzire vezetne.

A transzkulturalizmus elméleti párjaként mind a tágabb, mind a szűkebb felfogás felől nézve leginkább a transznacionális irodalomtudomány jelenik meg. Jablonczay Tímea szerint „A »transznacionális« irodalomtudományos megközelítését átfogóan a globalizáció és migráció világméretű jelensége által létrejött új helyzetre adott válaszként, valamint a posztkoloniális és migráns irodalmak értelmezési eljárásai által teremtett beszédmód és perspektíva kiterjesztéseként értelmezhetjük.”¹⁷ A transzkulturalizmus és transznacionális irodalomtudomány által vizsgált területek hasonlóak, de felfogásom szerint a transzkulturalizmus jóval tágabb jelentést takar. A transzkulturális művek egyik alapvető kérdése a

¹⁵ WELSCH, *Transculturality...*

¹⁶ Arianna DAGNINO, *Transcultural Writers and Novels in the Age of Global Mobility* (*Purdue studies in romance literatures*), (West Lafayette, Indiana: Purdue University Press, 2015), 100.

¹⁷ JABLONCZAY Tímea, „Transznacionalizmus a gyakorlatban: migrációs praxisok a könyvek, az írásmódok, a műfajok és a fordítási stratégiák geográfiájában”, *Helikon* 61, 2. sz. (2015): 139.

két kultúra közötti viszony, a határátlépések és fordítási stratégiák, az a mód, hogyan szólítja meg egymást, milyen retorikai eszközöket használ az egymással való találkozáskor az egyik és másik kultúra – s innét nézve újraolvashatók a korábbi évszázadok szövegei is.

A legtöbb mű úgy érzékelteti ezt a kettősséget, hogy magába a szövegbe, a szöveg terébe íródik bele a másik nyelv: a szlovák szövegbe angol, francia, olasz, lengyel, magyar, orosz szavak, félmondatok, mondatok ékelődnek. Irena Brežná traumatikus regénye, a *Hálátlan idegen* már első soraiban a feloldhatatlan idegeniséget, a jelentés hiányát, ürességét viszi színre, amikor a 68-as Csehszlovákiából disszidálók, menekülők adatait felveszik:

A kaszárnyában egy beszédhibás kapitány hallgatott ki bennünket. Racsolt, nem tudta kimondani rendesen a ž, ĺ, ť, dž, ň és a cirkumflexes ô hangot sem, helytelenül ejtette ki a nevünket, szinte magamra sem ismerem. Nevünket felírta egy formanyomtatványra, és megfosztotta az összes szárnyacsoktól és háztetőtől. – Ilyen cicomára itt nem lesz szükség.¹⁸

Mint látható, a szöveg egészen az artikuláció szintjére és le az elemi erejű, szinte zsigeri idegenség megtalálásának érdekében, amely nagyon is nyelvként van jelen. Nemcsak a kapitány parole-ja, egyéni nyelvhasználata idegen, ami miatt képtelen helyesen formálni a szlovák szavakat, hanem maga a német nyelv, annak logikája is alkalmatlan a szlovák nyelv sérülésmentes tovább örökítésére, megőrzésére:

Áthúzta a kedvenc nőnév-végződésemet is, apám és bátyám vezetéknevével ruházott fel. Mindketten ott ültek némán, és megbocsátották ezt a csonkítást. Mihez kezdjek ezzel a kimért férfi vezetéknevvel? Remegtem az éhségtől.¹⁹

A nyelvet lecsupasztásként, testi megfosztásként értelmezi, amely ráadásul a narrátor nemi identitására is döntő hatással van: elveszíti – a szlovák nyelvre jellemző – női nevét, s férfinéven kell tovább élnie. De ahogyan a kapitány számára üres jelentéssel bírtak a szlovák szavak, mellékjelek, a szlovák helyesírás alkotóelemei, úgy érzik idegennek a német szavakat a szlovák menekültek is:

A kapitány elégedetten támaszkodott. – Azért szöktek át hozzánk, mert itt szólás- és véleménynyilvánítási szabadság van? A hármas szóösszetételt nem ismertük: *Meinungsausserungsfreiheit*. Most ennek a férfinak el kell mondanunk a véleményünket, hogy ágyat és takarót kapjunk?²⁰

¹⁸ Irena BREŽNÁ, „Hálátlan idegen”, ford. VÁLYI HORVÁTH Erika, *Irodalmi Szemle* 60, 6. sz. (2017): 23.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo.

A nyelvi idegenség, csonkítás, csonkolás minduntalan testi, vegetatív minőségekkel kapcsolódik össze, arra utalva, a nyelvtől való megfosztás korántsem ártatlan, ártalmatlan folyamat, hanem az identitáson keresztül szervi kérdés is.

A posztkolonializmusra jellemző elméleti térrel szembesít bennünket az előző jelenet. Ahogy Homi K. Bhabha fogalmaz, „a posztkoloniális látásmód a Harmadik Világ országainak gyarmati hitvallásából és a kelet – nyugat, észak – dél geopolitikai felosztásán belül a »kisebbségek« diszkurzusaiból formálódik meg”. Majd hozzáteszi: a „posztkoloniális teoretikus a kulturális értékek [...] a hibrid – transznacionális és translacionális helyzetéből kiindulva kísérli meg történelmi és irodalmi vizsgálódásait és következtetéseit elrendezni.”²¹ Vagyis a transznacionális viszony egyúttal translacionális is: a fordításra, a fordítás lehetőségeire vagy éppen lehetetlenségére kérdez rá, az ezzel összefüggő kérdéseket viszi színre.

Mint ahogy Ivana Dobrakovová *Kígyógombolyag* című novellája is, amely egy franciaországi nemzetközi tábor fiataljainak egymásba keveredő, kavalkádszerű forgatagában mutatja fel az eltérő nyelvi és hatalmi stratégiákat. Már az elbeszélés kezdete is az idegenség és félelem kettősségéből építi fel azt a jelenetet, amikor az idegen, kihalt városban elveszette tébláboló narrátor végre segítségre talál:

Mikor mégis megpillantottál egy bevásárlótáskát cipelő idős nőt a szemközti járdán, azonnal odaszaladtál és már messziről kiabáltál: – Es en sé ef!!!
Où est es en sé ef? a nő ijedtében nagyot ugrott, többet nem is nézett arra, inkább gyorsan elsietett.²²

Az elbeszélés a kulturális antropológia kulturális fordulatát, ún. hermeneutikai paradigmaváltását úgy jeleníti meg, hogy a táborban részt vevő fiatalok eltérő identitását helyezi egymás mellé, gyakran szembesítve azokat, különösen a vendéglátó francia kultúra viszonylatában. Eszerint be kell látnunk, hogy a kultúrák értelmezése sosem lehet objektív értelmezés, hanem csupán az adott két kultúra közötti relációk felismerésére lehet képességünk. Más szóval: egy spanyol lány mást fog látni Franciaországból, mint egy japán, megint mást egy orosz, és újra csak mást egy szlovák. Az elbeszélés kontextusában mégis a kelet-nyugat dialógus kap legnagyobb teret, éspedig az orosz Ljudmila, illetve a narrátor viszonya a nyugati társadalomhoz, a nyugati emberekhez. Az elbeszélés azt a vélekedést erősíti, hogy a nyugat-keleti dialógus két pereme a következő:

1. keleti nézőpontból – jól férjhez menni, mint ahogy megtudjuk ezt az orosz Ljudmila testvéréről, „– aki olyan jól ment férjhez, ahogy azt már említettem..., a férje egy multinacionális cégnél dolgozik, ami azt jelenti, hogy

²¹ Homi K. BHABHA, „A posztkoloniális és a posztmodern – A társadalmi hatóerő kérdése –”, ford. HARMATI Enikő, *Helikon* 42, 4. sz. (1996): 484.

²² Ivana DOBRAKOVOVÁ, „Kígyógombolyag”, ford. VÁLYI HORVÁTH Erika, in *Halál a családban* (Pozsony: AB-ART, 2014), 38.

a nővéremnek nem kell dolgoznia, semmit az égvilágon! És mindeközben megvehet mindent, ami csak eszébe jut, az olyan üzletekben, mint a Prada, Louis Vuitton, Hermès, Dolce & Gabbana. Képzeld, múltkor vett nekem egy Hermès-táskát, csak úgy, ukmukfukk. El tudod ezt képzelni? Egy igazi Hermès-t.”²³

2. nyugati nézőpontból – minél gyorsabban testi kapcsolatra lépni, elcsábítani a lányt: „Cédric minden lánytól megkérdezte, van-e barátja.”²⁴

Ljudmila áradozása nővéréről tkp. redukálja az egyéniségét, s a lány fokozatosan egyetlen cél elérésére rendezkedik be, az első vidéki francia fiúval kikezd – éppen a polgármester fiával. Az elbeszélés egyik fontos vonulata viszont éppen az, hogy a narrátor nem teljesíti be egyik – az előzőekben felvázolt – ráosztott szerepet sem. Kibújik a dichotómiák alól, s ironikusan, kritikusan szemléli mind a nyugati, mind a keleti fiatalok stratégiáit. Pozíciója így válik kulturális antropológiai értelemben véve is értelmezői helyé, hogy N. Kovács Tímea szavaival éljünk, az antropológia retorikai fordulatából következő azon kérdésselvetés reprezentálójává, amely így hangzik: „Hogyan olvassák és írják újra az irodalmi szövegek a kultúrát?”²⁵ Dobrakovová elbeszélője úgy írja újra a kultúrák találkozását, hogy önmaga helyzetére is folyton reflektál, nemcsak leleplez – mind a nyugati, mind a keleti stratégiákat –, hanem egyéni, ironikus pozíciókat képes megjeleníteni.

Zuska Kepplová műveibe egy másik, nagyon érdekes és jellegzetes kettőség íródik. Míg a *Bukta-tetkó* elbeszélései nyugaton játszódnak, Angliában vagy Franciaországban, addig az *57 kilométerre Taskentben* tere Kelet-Közép-Európa, pontosabban Budapest. A két helyszín alapvetően más nézőpont, nyelv, retorikai megoldások felől jelenik meg. Míg a Nyugat-Európában játszódó történetekben a szereplőket jellemző módon az alárendelt pozíciójában találjuk, addig a budapesti szereplők leginkább dandyk. Míg a nyugati történeteket a kiszolgáltatottság, a pénz, a kilátástalanság, az elérhetetlen vágyak, tervek, a beszűkült lehetőségek keretezik, addig a közép-európai történetek a lazaságról, a szerelmi játékról szólnak, sőt: míg a nyugati történetekben a „benszülött”, „házigazda” angolok, franciák megközelíthetetlen, hatalmi pozícióban lévő munkaadók, addig a magyarországi történetben a „benszülött”, „házigazda” magyar alárendeltként is megjelenik.

A két világ közötti szembetűnő ellentét a transzkulturalizmus két identitáslehetőségére utal: míg a *Bukta-tetkó* hősei migránsok, vendégszállásokon tengődő, munkát kereső vendégmunkások, addig az *57 kilométerre Taskenttől* című mű budapesti főszereplői gazdag expatok, akik menő helyeken dolgoznak, s akik számára nem okoz gondot egy váratlan pillanatban Taskentbe utazni, vélhetően

²³ Uo., 45.

²⁴ Uo., 40.

²⁵ N. Kovács Tímea, „Kultúra – szöveg – reprezentáció: kulturális antropológia és irodalomtudomány”, *Helikon* 45, 4. sz. (1999): 493.

a jobb anyagiak érdekében. Mindez a határátlépés irányára, sajátos hatalmi geográfijára is utal: míg az első szöveg szereplőinek határátlépése keletről nyugatra történik, addig a második szöveg két férfin szereplője nyugat felől érkezik a történet helyszínére. Mint látható, az utazás iránya meghatározó a kulturális alárendeltségi viszonyok értelmezésekor, sőt az identitáslehetőségek (migráns, expat) megnevezésében is.

Ez egyúttal arra is utal, hogy ha a transzkulturalizmus fogalmát érvényesítjük az értelmezés során, akkor figyelniük kell e fogalom belső differenciáltságára is. Más jelentése van a politikai emigránsnak, más a gazdasági migránsnak és megint más az expatnak – továbbá más identitáslehetőségek, más kulturális dialógusok jelennek meg általuk. A szlovák transzkulturális regények bonyolult összefüggései arra utalnak, hogy ezek a mintázatok tovább rétegezhetők és értelmezhetők.

A szlovák fordításirodalom magyar recepciója

1990 és 2015 között*

A szlovák és magyar irodalmi kapcsolatok alakulásának feldolgozása magyar-szlovák irányban, pontosabban az arra tett kísérletek Karol Tomiš és Rudolf Chmel munkásságára vezethetők vissza, napjainkban pedig szlovák közegben elsősorban Görözdi Judit tanulmányai foglalkoznak a hungarológiát érintő kérdésekkel. Annak ellenére, hogy sok minden feldolgozásra került, komoly tartozást görgetünk magunk előtt, amikor a két irodalom kapcsolatának irodalomtörténeti feldolgozására tekintünk.

Ellenkező, tehát szlovák-magyar irányban a feldolgozottság ennél is jóval szerényebb. Természetesen a 2016-ban megrendezett XXIII. Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválon megvalósult szlovák vendégségnek köszönhetően, az egy évvel későbbi, a visegrádi országokat érintő részvendégséggel együtt rendkívüli figyelem hárult Magyarországon a szlovák irodalomra, ám az ezt megelőző időszak továbbra is szinte feltáratlan területnek számít. Az írásom témájául szolgáló intervallum határpontjainak kiválasztásánál éppen ezért tartottam fontosnak a kevésbé feldolgozott évek recepciójával foglalkozni. Mivel 2016 már a könyvfesztivál jegyében telt, 2015 bizonyult a záró évszámra vonatkozó logikus választásnak.

A vizsgálat célja a jelzett időszakban megjelent, szlovák nyelvről magyarra fordított kötetek felkutatása és rendszerezése volt, amely a befogadás első lépcsőfokának teljesítését, a fordítások létrejöttét követő lépésben alapvető segítséget nyújthat elemző munkák készítéséhez, de akár recenziók, kritikák írását is előmozdíthatja.

Előrebocsátható, hogy a lista, amely a vizsgálat során kialakult (és amely e szöveg mellékletét képezi), valószínűleg nem teljes. Kiindulópontjául az Országos Széchényi Könyvtár online katalógusa szolgált, amelyből a szűrők megfelelő beállításával összeállt a bármilyen műfajba tartozó, szlovákról magyarra fordított kiadványok alaplístája, előzetes ismereteim alapján azonban arra következtettem, hogy az eredmény hiányos. Ezt követően a Kalligram Kiadó, a szlovák-magyar

* A szövegben található forrásmegjelölés nélkül használt adatok a Fórum Kisebbségkutató Intézet (www.foruminst.sk) és a Literárne informačné centrum (www.litcentrum.sk) honlapjáról származnak.

kulturális kapcsolatok egyik fő közvetítőjének honlapján¹ tájékoztam, végül a Liliium Aurum honlapján található keresőt használtam, amely nemcsak a saját kiadványai, hanem látszólag az elsődlegesen szlovákiai magyarnak tekintett kiadók által megjelentetett kötetek közti böngészést is lehetővé teszi. Valójában a keresési feltételek testreszabása után sem szerezhettük meg a kért információkat, pontosabban hiányos adatbázishoz kapunk hozzáférést.

A mellékelt lista alapján általánosan elmondható, hogy a szlovák szépirodalomból 1990 és 2015 között keletkezett magyar kötetek nagyrészt röviddel az eredeti után láttak napvilágot. Az 1990-es években elenyésző mennyiségű szlovák-magyar fordítás született, de az évtized végétől számítva lassan kialakult valamilyen rendszeresség kiadásukat illetően, még ha éves átlagról nem is beszélhetünk. A korábban kiadott kötetek nagyrészt légüres térbe érkeztek, ami abból is látszik, hogy rendkívül szerény visszhangról tesznek tanúbizonyságot az irodalmi folyóiratok: alig van egy-két mű a 2016 előtti évekből, amelyről született magyar nyelvű recenzió, kritika.

Az összegzés azt mutatja, hogy a vizsgált időszakot tekintve összesen több mint 50 szlovák szerző kevesebb mint 80 szlovák nyelvű kötete rendelkezik magyar fordítással – közülük több mint 10 szerző egynél több kötetel képviselteti magát. A lista összeállításánál sem műfaji, sem minőségi korlátokat nem szabtam meg, tehát szépirodalmi alkotások mellett társadalomtudományi jellegű vagy könnyebb műfajokba tartozó művek is szerepelnek rajta. Az OSZK katalógusában fellelhető legkorábbi fordítás 1997-ben jelent meg, a Kalligram honlapja szerint viszont 1993-ból származik a rendszerváltás utáni időszak első magyarra fordított szlovák kiadványa. Ebből tehát arra lehetne következtetni, hogy ténylegesen csak a Szlovák Köztársaság létrejötte után indult meg/újra a szlovák-magyar fordítás. A későbbiekben röviden szólok még erről. 2016-ig jellemzően bőven 10 alatt volt az évente megjelentetett kötetek száma, és több olyan év is volt, amikor csak egy szlovák könyvnek keletkezett magyar változata (1993, 1994, 2001) – 2015-re vonatkozó adatokat nem találtam.

Az információhiány esetünkben alapproblémának tekinthető, ugyanis amint az a fentiekből is kiderül, eddig nem történtek komolyabb kísérletek a meglévő kiadványok rendszerezésére. Ami a kiadók állományainak e kutatás szempontjából történő alkalmazhatóságát illeti, már az is nehézséget okoz, hogy honlapot működtessenek, tevékenységük tárgyi eredményei pedig sem esztétikai, sem kutatási célból nem érhetőek el akadálytalanul.

A szlovákiai magyar kiadók szerepét külön kell hangsúlyoznunk, mert hosszú időn át elsősorban ezek közvetítették a szlovák irodalmat a magyar nyelven olvasók felé – magyarországi kiadók ritkább esetben voltak érdekeltek a szlo-

¹ Időközben az eredeti formájában már nem létező Kalligram Kiadó megszűnésével együtt sajnálatos módon elérhetetlenné vált, a www.kalligramoz.eu honlapon pedig kizárólag a folyóirat archivált lapszámai találhatóak meg.

vák irodalom fordításainak megjelentetésében. A rendszerváltás előtti időszakban az ideológia szolgálatába állított kultúrpolitikai kapcsolatoknak köszönhetően, illetve azoknak alárendelődve a két nyelvet érintő fordításkultúra mennyiségi értelemben virágkorát élte. 1969-től mintegy huszonöt éven keresztül a Madách Könyv- és Lapkiadó látta el a Csehszlovákiában magyar nyelven megjelenő irodalom közvetítésével kapcsolatos feladatokat: különböző sorozatokat indítottak el, melyek közül e kutatás szempontjából kiemelhetjük például az 1977-ben útjára indított *Madách-Európa Kiskönyvtárát*, vagy az 1983-tól rövid időn át működő *A Szlovák Irodalom Könyvtárát* és *A Cseh Irodalom Könyvtárát*. A rendszerváltás, majd a két új államalakulat létrejötte alapjaiban változtatta meg a csehszlovákiai, majd az egykori Csehszlovákián belül Szlovákiába szorult magyar nyelvű könyvkiadás helyzetét. 1991-ben elsőként a Kalligram Könyv- és Lapkiadó és a Lilium Aurum Könyv- és Lapkiadó alakult meg, amelyeket 1995-ben az AB-ART Könyvkiadó követett, 1994-ben pedig az egykori Madách helyét a Madách-Posonium Könyv- és Lapkiadó vette át. A kisebb, magyar-szlovák kapcsolatok szempontjából releváns kiadók közül még megemlíthetjük az 1991-ben alapított dunaszerdahelyi NAP-ot és a 2006 és 2011 között működő füleki Plectrum-ot.

A rendszerváltás időszaka körüli intézményi átalakulások mellett azonban más, időben távolabbra nyúló tényező is befolyásolta a fordítások létrejöttét (vagy létre nem jöttét): a szlovák és a magyar irodalmi tendenciákra egészen más irányokba tartó fejlődés volt jellemző. A fordításnak tehát nem kizárólag a nyelvközi akadályok áthidalása lett a szerepe. A behozhatatlan hátrány a mai napig fennáll, elsősorban magyar-szlovák irányban hiányoznak alapművek a posztmodern fordulatot követő időszak fordításirodalmából, a kilencvenes évekhez képest azonban kétségtelenül nagy mértékben élénkült a két irodalom közti párbeszéd.

Az alábbiakban a mellékelt szlovák-magyar fordításirodalom-listát vizsgálom meg közelebbről, és arra keresem a választ, milyen szempontrendszer mentén keletkezhetett magyar fordítása azon szlovák nyelvű műveknek, amelyek olvashatóak magyarul. Másrészt megpróbálkozom olyan rendszer felállításával is, amellyel ezek a művek leírhatóak.

A listán szereplő kötetek közül a legkorábbi Miroslav Kusý politológus 1993-ban, a Kalligram gondozásában megjelent *Szlovák vagyok, szlovák leszek* című kötete, amely megalapozta a kiadó talán legnagyobb erőssége, a társadalomtudományi fordításkötetek hagyományát. Megközelítőleg a kétezres évek közepéig egyértelműen túlsúlyban voltak az aktuális társadalmi kérdéseket taglaló kiadványaik: Miroslav Kusý további, *A magyarkérdés Szlovákiában* címmel kiadott könyvén túl például Rudolf Chmel magyar nyelvű kötetei is itt jelentek meg (*Nagykövet voltam Magyarországon*, később *Egy érzelmes (közép-)európai*, illetve *Jelen és történelem*); több történelmi-közéleti-politikai (Dušan Kováč: *Szlovákia története*, Marián Leško: *Mečiar és a mečiarizmus*, Ľubomír Lipták: *Száz évnél hosszabb évszázad*, Juraj Špitzer: *Kétség és remény*, Peter Zajac: *Másnapos ország*,

később Roman Holec: *Dinamitos történelem*) és filozófiai (Miroslav Marcelli: *Foucault, avagy Mássá lenni*, később *A Barthes-példa*, Peter Michalovič: *Az idióma keresése*) tárgyú művet is jegyez a Kalligram ebből az időszakból. Érdekességnek számít, hogy az élő szerzők mellett a kiadó visszanyúlt néhány korábbi jelentős szlovák alkotó műveire is: Ludovit Štúr, a romantika korának legjelentősebb szlovák gondolkodója *A szlávok és a jövő világa* című cikk-, beszéd-, röpirat- és levelezésgyűjteményével; az ugyancsak XIX. században élt néprajzkutató, Pavol Dobšinský *A világhódító lovak* című mesegyűjteményével; Milan Hodža politikus pedig *Szövetség Közép-Európában* című tanulmányával van jelen a fordításkötetek mellékelt listáján.

Továbbra is a Kalligram által megjelentetett kiadványokat tekintve, áttérve a szlovák szépirodalomra, arra a következtetésre jutunk, hogy kizárólag prózai alkotásoknak keletkezett magyar változata, pontosabban az adatbázisok átvizsgálása során egyetlen verseskötet sem került elő, amelynek az adott időszokban született volna magyar változata, a prózafordításokon belül pedig egyértelműen a regény műfaja dominál. Egy kivétellel (*Emlékek ura/Pán spomienok* – kétnyelvű kiadvány, Plectrum) a Kalligram jelentette meg az egyik legjelentősebb kortárs szlovák szerző, Pavel Vilikovský regényeit (*Kutya az úton*, *Az utolsó pompeji ló*, *Egy igazi ember története*, *Az élet örökzöld hátsóháza*, *A gonosz önéletrajza*), de jellemzően a kortárs szlovák irodalom legjobbainak magyar nyelvű kiadását többnyire a Kalligram gondozta. 2016 előtt ez Vilikovský mellett Pavol Rankov és Dušan Šimko több, továbbá Alta Vášová, Silvester Lavrik és Peter Pišťanek egy-egy művét jelentette, ugyanakkor meg kell említenünk a szinte kortárs, a legjelentősebb XX. századi szlovák írók közé tartozó, 1989-ban elhunyt Dominik Tatarka nevét is, akinek egy regényt, valamint elbeszéléseiből, esszéiből és naplóbejegyzéseiből készült válogatást tartalmazó magyar nyelvű kötetét ugyancsak a Kalligram jelentette meg 1997-ben. Gyakran foglalkoztatott fordítók között (a többfordítású köteteket is figyelembe véve) megtaláljuk F. Kovács Piroška, Földes Zsuzsanna, Hizsnyai Tóth Ildikó, Mayer Judit, Görözdí Judit vagy éppen Garajszki Margit nevét.

Mennyiségileg lényegesen kevesebb szlovák-magyar fordítás kapcsolható az egyéb kiadók tevékenységéhez, és ezek a kiadványok minőségüket tekintve is elég változatosak. Társadalomtudományi jellegű munkákat nem találunk köztük, a szépirodalmon belül pedig többnyire prózai műfajokba sorolhatóak.

A kortárs szlovák szerzők magyar nyelven történő megjelentetésére a Kalligram mellett főként az AB-ART kiadó helyez nagy hangsúlyt. Találunk köztük meghatározó női írókat, közülük Jana Juráňovát, Uršuľa Kovalykot, Ivana Dobrakovovát és Jaroslava Blažkovát emelném ki, Jitka Rožňová magyar-szlovák fordító kétnyelvű verseskötete is itt jelent meg, de például az egyik legjelentősebb mai szlovák prózaíró, Pavol Rankov három magyar nyelvre fordított műve közül az egyiket (*Testközelben*), vagy a szintén kortárs Anton Baláz és Július Balco,

valamint a kilencvenes évek közepén elhunyt Rudolf Sloboda egy-egy kötetét ugyancsak az AB-ART gondozta. Legfoglalkoztatottabb fordítója Vályi Horváth Erika, rajta kívül még megemlíthetjük a kiadó művészeti igazgatójaként is tevékenykedő Haraszi Mária és a közelmúltban elhunyt Gály-Lőrincz Olga nevét is.

A NAP Kiadó három, a Liliium Aurum két, a Plectrum egy szlovák-magyar fordításkötetet jelentetett meg a jelzett időszakban, általános következtetést tehát nem vonhatunk le kínálatukból. Azt azonban mindenképpen kiemelném, hogy napjaink egyik legjelentősebb szlovák prózaírója, Balla első magyar nyelven megjelent kötete (*De la Cruz*) a NAP-hoz köthető.

Ami a listán szereplő egyéb kötetek kiadói háttérét illeti, érdekességnek számít, hogy a komáromi nyomda is felkerült rá Komárno KT néven, ahol a már feljebb említett Gály-Lőrincz Olga és lánya, Gály-Archleb Tamara fordításai láttak napvilágot, mégpedig a XX. század második fele meghatározó szlovák írónak műveiből (Peter Karvaš, Ján Johanides, Vincent Šikula és a kortárs Jozef Puškáš egy-egy kötete).

A szlovákiai kiadók mellett néhány magyarországi műhely is fontos megemlíteni, hiszen előbbieik szerepvállalása nem tekinthető kizárólagosnak – még ha a fordításkötetek jelentősebb hányada nem magyarországi kiadókhöz köthető is. A legtöbb, szám szerint öt szlovákból fordított művet a Magyar Napló jelentette meg. Az öt kötetből három Ábrahám Barna fordítása – abból kettő a fiatalon elhunyt Václav Pankovčín regénye (*Három nő a diófa alatt, Szép temetés lesz*), egy pedig a XIX. és a XX. század fordulóján élt Svetozár Hurban-Vajanský műve (*Száraz hajítás*); továbbá itt jelent meg Marek Vadas nagyszerű novelláskötete, A gyógyító Pengő-Tóth Annamária, valamint Stanislav Rakús *Alkoholista történetek* című kötete Forgács Ildikó fordításában.

A Magyar Napló mellett két-két kötetet gondozott a L'Harmattan (Karol Horváth: *Karol D. Horváth*; Veronika Šikulová: *Menettértil*), az Ulpius-ház (Petra Nagyová Džerengová: *Csak a javadat akarom, Nézz magadra!*) és a gyermekirodalomra szakosodott Pozsonyi Pagony (Petra Nagyová Džerengová: *Klára és az iglu, Klára és a mumusok*). A felsorolt kiadók közül a L'Harmattan esetében látszik kirajzolódni egyfajta hagyomány, hiszen a budapesti könyvfesztivál szlovák vendégsége kapcsán is több kötetnek adott teret, és egyebek mellett Veronika Šikulová magyarul megjelenő műveit is (a legkorábbi kivételével) ez a kiadó gondozza.

A kiadók tevékenységének áttekintését az eddigiekhez nem besorolható néhány figyelemreméltó vonatkozás említésével zárnam. A mellékelt listán több olyan kötetet is találunk, amelyek kétnyelvű kiadványként láttak napvilágot. Ezek közül feljebb említettem már Jitka Rožňová *Zhasínanie svetiel – Lámpaoltás* című verseskötetét és Pavel Vilikovský *Pán spomienok – Emlékek ura* című rövidprózáját. A harmadik kötet Kondacs Pál szarvasi újságíró *Útban hazafelé – Neskorý návrat* című regénye, amely a Szlovákia határain kívül keletkezett szlovák irodalmat képviseli. Emellett megjelent egy antológia is *Príchod – Érkezés* címmel, amely

a Cervinus Színház és a Vertigo Szlovák Színház közös kiadványa, és a magyarországi szlovák színházi élet által feldolgozott néhány szlovák dráma eredeti nyelvű és magyarra fordított változatát tartalmazza. Végezetül megemlíthetünk még egy ugyancsak kétnyelvű magánkiadványt (Ervin Nagy: *A Nap fészke*), valamint néhány könnyebb olvasmányt, amelyek a magasirodalmon kívülre szorulnak (pl. Petra Nagyová Džerengová felnőtteknek szóló könyvei, Denisa Fulmeková és Taňa Vasilková kötetei).

A kiadók alapján történő áttekintés mellett az abból kiolvasható műfaj szerinti megoszlást is fontos röviden összegezni. Eszerint egyértelműen dominálnak a próza-, ezen belül a regényfordítások, jelentős a társadalomtudományi témájú kötetek száma is, versfordítások viszont alig keletkeztek. Ez a tendencia a későbbiekben is többé-kevésbé érvényes maradt: a 2016-os és 2017-es könyvfesztivál kapcsán sem borultak fel számottevően a korábbi arányok. A fő kérdés azonban nem az, miért éppen így oszlanak el időrendben a fordítások, hanem az, milyen szempontrendszer alapján keletkezhetett magyar változata valamely szlovák kiadványnak.

Úgy vélem, e tekintetben a 2006-os év meghatározó jelentőséggel bír, ugyanis míg a szlovák irodalmi közegben az ezt megelőző időszakban nem működött olyan szűrő, amely szerepet játszott volna a friss művek kanonizálásában, 2006-ban megalapították a rangos Anasoft Litera irodalmi díjat, amelyhez ciklikusan ismétlődő események sora kapcsolódik. A szabad fordításban Irodalmi Információs Központnak (Literárne informačné centrum) nevezhető, irodalmi szervezéssel foglalkozó állami intézmény minden év elején közzéteszi az azt megelőző évben szlovák nyelven megjelent eredeti prózai alkotások jegyzékét, amelyen szlovákiai nem szlovák szerzők szlovákra fordított művel is szerepelhetnek. E könyvek közül választja ki az évente eltérő összetételű zsűri a tíz finalistát, az eredmény pedig rendszerint márciusban kerül nyilvánosságra. Az abszolút győztest szeptemberben hirdetik ki, aki ezáltal átmenetileg a szlovák irodalmi élet figyelmének abszolút középpontjába, de hosszú távon is a megkülönböztetett figyelemben részesülő szlovák szerzők közé kerül. Az eddigi tizenkét győztes kötet fele, tehát éppen hat olvasható magyar nyelven. Ezek a következők (zárójelben a díj elnyerésének évét jelöltem): Marek Vadas *A gyógyító* (2007), Monika Kompaniková *Az ötödik hajó* (2011), Balla *Az apa nevében* (2012), Vító Staviarsky *Fekete cipők fehér fűzővel* (2013), Pavel Vilikovský *Első és utolsó szerelem* (2014) és Veronika Šikulová *Hiányos fiasítás* (2015). A felsorolt kötetek magyar fordítása egy kivétellel (Marek Vadas: *A gyógyító*) a 2016-os könyvfesztivál alkalmából készült.

Ha megnézzük a 2006 és 2015 közötti magyarul is olvasható finalisták, vagyis a tízes listára került szerzők névsorát, ugyancsak azt állapíthatjuk meg, hogy ezen műveik magyar fordításának apropója nagyrészt a 2016-os vagy a 2017-es budapesti könyvfesztivál. Mindebből mégsem következik az, hogy 2016-ig általános érdektelenség uralta a magyar könyvpiacot a szlovák alkotókkal szemben, hiszen

az érintett szerzők egyéb műveit a két említett könyvfesztiváltól függetlenül is fordították, fordítják, tehát általában egynél több kötetük érhető el magyar nyelven. A leggyakrabban magyarra fordított szlovák szerző egyértelműen Pavel Vilikovský összesen hét kötettel, rajta kívül több (legalább három) magyar nyelven is olvasható kiadvánnyal még Veronika Šikulová, Jana Juráňová, Dušan Šimko, Pavol Rankov, Uršula Kovalyk rendelkezik, és ha a szlovák kiadványok számából indulunk ki, akkor Balla is, hiszen összesen négy műve jelent meg magyarul két kötetben (*De la Cruz*; *V mene otca*, *Cvergli* az *Oko* című kötetből, *Velká láska* – magyarul e három szöveg *Az apa nevében* cím alatt).²

Amint azt feljebb jeleztem, az 1990 és 2006 közötti időszak esetében nehéz bármilyen hivatkozási alapot találni, amely befolyással lehetett a szlovákról magyarra fordítandó művek kiválasztására, talán kissé túláltalánosítva azt mondhatnánk, leginkább az esetlegesség látszik uralkodó szempontnak. A szlovákiai magyar kiadók természetesen a szlovák irodalmi közeg ismerete által a szlovák irodalom javát közvetíthették (volna) a magyar olvasók felé, ehhez azonban nem mindig rendelkeztek megfelelő eszközökkel, elegendő motivációval. Az elvégzett munka tekintetében a Kalligram magasan kiemelkedik ezen kiadók sorából, és amikor az adott időszak magyar-szlovák fordítástörténetével foglalkozunk, ismét csak kissé túláltalánosítva, a Kalligramot kellene méltatnunk. Ugyanakkor azért, ha ebben az időszokban korlátozottan jutott el a szlovák irodalom a magyar olvasókhoz, a Kalligram nem vonható felelősségre.

Mindez számokban a következőképpen alakult: az 1990-es évek szlovák irodalma alig fordítódott magyarra, összesen tizenhét kiadvány található a mellékelt listán ebből az időszakból; a kétezres évek első évtizedében ez a szám harmincháromra nőtt, a második évtized első felében pedig huszonhétnél járt. Ha utóbbihoz hozzáadjuk a 2016-os és 2017-es év termését, akár százig is duzzadhat az ebben az évtizedben kiadott szlovák-magyar fordításkötetek száma, a körülmények jelenlegi állását figyelve pedig úgy tűnhet, nem teljesen lehetetlen ez az elképzelés.

Fontos látni azt, hogy milyen előzményei voltak a könyvfesztivál szlovák vendégségének, vagyis azt, honnan kellett kezdeni az építkezést a szlovák-magyar irodalmi kapcsolatokat illetően. A korábban keletkezett, többször említett hiányosságok nagy része idült probléma, amelyek várhatóan nem fognak teljesen megoldódni, de nem is feltétlenül kell megoldódniuk. Sokkal fontosabb lenne a könyvfesztivál keltette érdeklődés, vagyis a magyar befogadói közeg nyitottságának életben tartása a szlovák, de legalábbis a könnyen élővé tehető kortárs szlovák irodalom iránt. Igaz ez természetesen a kortárs magyar irodalomból keletkezett szlovák fordításokra is, amelyek várhatóan a budapesti szlovák vendégségre adott

² Az Anasoft Litera finalistái között nem szerepel, ám a fordítások mennyiségéből kiindulva népszerűnek számít még Petra Nagyová Džerengová is, akinek négy (két gyerekeknek és két felnőtteknek, elsősorban nőknek szóló, lektúrnek tekinthető) kötete érhető el magyarul.

válaszgesztusként a 2019-ben megrendezésre kerülő pozsonyi Bibliotéka könyvfesztiválon jutnak majd díszvendégség keretében főszerephez.

A 2016-os év (és valamelyest a 2017-es is) példátlanul nagy ünnep volt a szlovák irodalom számára, amely tény számokkal és számokkal nem kifejezhető érvekkel is alátámasztható. A 2018 utáni időszak pedig éppen azért lesz érdekes, mert mindig másokra összpontosul majd a külföldi irodalmat magyarul olvasók figyelme. Mindez további kérdéseket vet fel. Meg tud-e kapaszkodni legalább néhány szlovák szerző a magyar befogadói közeg érdeklődésének látóterében, vagy folytatódik a korábbiakat jellemző egy-két könyves, szinte láthatatlansággal járó tendencia? Mi mindent von magával a Kalligram hiánya? Remélhetőleg hamarosan meg tudjuk válaszolni ezeket a kérdéseket, levonjuk a következtetéseket, és meg is vitatjuk majd ebben vagy hasonló közegben a szlovák-magyar irodalmi kapcsolatok aktuális helyzetét.

A szlovák irodalomból magyarra fordított kötetek listája (1990–2015)

1. BALÁŽ, Anton. *A feledés földje (Krajina zabudnutia)*. Fordította GÁLY-LŐRINCZ Olga. Pozsony: AB-ART, 2002.
2. BALCO, Július. *Végállomás (Cestujúci tam a späť)*. Fordította HARASZTI Mária. Pozsony: AB-ART, 2003.
3. BALLA, Vladimír. *De la Cruz*. Fordította HRUSKA Nóra. Dunaszerdahely: NAP, 2006.
4. BILÝ, Peter. *Szexodus (Démon svätosti)*. Fordította JUHÁSZ DÓSA János. Dunaszerdahely: NAP, 2005.
5. BLAŽKOVÁ, Jaroslava. *Hepiend (Happyendy)*. Fordította VÁLYI HORVÁTH Erika. Pozsony: AB-ART, 2014.
6. DOBRAKOVÁ, Ivana: *Halál a családban (Prvá smrť v rodine)*. Fordította VÁLYI HORVÁTH Erika. Pozsony: AB-ART, 2014.
7. DOBŠINSKÝ, Pavol. *A világhódító lovag*. Fordította: BARTÓCZ Ilona, BÓNÉ András, FARKAS Jenő és TORDON Ákos. Pozsony: Kalligram, 1997.
8. DRORI-ERNST, Edita. *Nincs jogod az élethez (Olúpená o právo na život)*. Fordította FABÓ Tibor és HARASZTI Mária. Pozsony: AB-ART, 1999.
9. FEKETE László és František KELE. *Jég és föld között – Az Antarktisz (újra)felfedezése ((Znovu)objavovanie Antarktídy)*. Fordította TÓTH Mihály. Dunaszerdahely: NAP, 2003.
10. FULMEKOVÁ, Denisa. *A remény vonalai (Dve čiarky nádeje)*. Fordította Cs. LISZKA Györgyi. Budapest: K.u.K., 2010.
11. FUTOVÁ, Gabriela. *Jobb anyukát akarok (Hľadám lepšiu mamu)*. Fordította BALÁZS Andrea. Szeged: Minerva Nova, 2003.

12. HODŽA, Milan. *Szövetség Közép-Európában (Federácia v strednej Európe)*. Fordította MOLNÁR Miklós. Pozsony: Kalligram, 2004.
13. HOLEC, Roman. *Dinamitos történelem (Dejiny plné dynamitu)*. Fordította SZABÓMIHÁLY Gizella. Pozsony: Kalligram, 2009.
14. HORVÁTH, Karol. *Karol D Horváth*. Fordította GARAJSZKI Margit. Budapest: L'Harmattan, 2010.
15. HURBAN VAJANSKÝ, Svetozár. *Száraz hajtás (Suchá ratolesť)*. Fordította ÁBRAHÁM Barna. Budapest: Magyar Napló, 2011.
16. CHMEL, Rudolf. *Egy érzelmes (közép-)európai*. Fordította FÖLDES Zsuzsanna. Pozsony: Kalligram, 2008.
17. CHMEL, Rudolf. *Jelen és történelem*. Fordította FÖLDES Zsuzsanna, GÖRÖZDI Judit és GYÖRGY Norbert. Pozsony: Kalligram, 2014.
18. CHMEL, Rudolf. *Nagykövet voltam Magyarországon*. Fordította GRENDEL Ágota és O. BERTHA Mária. Pozsony: Kalligram, 1997.
19. JOHANIDES, Ján. *Büntető gaztett (Trestajúci zločin)*. Fordította GÁLY-LŐRINCZ Olga. Komárom: Komárno KT, 1998.
20. JURÁŇOVÁ, Jana. *A vén kandúr szenvedelmei (Utrpenie starého kocúra)*. Fordította VÁLYI HORVÁTH Erika. Pozsony: AB-ART, 2005.
21. JURÁŇOVÁ, Jana. *Égi szerelmek (Lásky nebeské)*. Fordította VÁLYI HORVÁTH Erika. Pozsony: AB-ART, 2013.
22. JURÁŇOVÁ, Jana. *Iba baba – Csak csaj* (1999; Vályi Horváth Erika 2012, AB-ART),
23. KARVAŠ, Peter. *Az M-dosszié (Fascikel S)*. Fordította GÁLY-ARCHLEB Tamara. Komárom: Komárno KT, 2000.
24. KONDACS Pál. *Útban hazafelé – Neskoró návrat*. Fordította ÁRGYELÁN Erzsébet Katalin. Budapest: Legatum Nonprofit Közhasznú KFT, 2013.
25. KOVÁČ, Dušan. *Szlovákia története (Dejiny Slovenska)*. Fordította G. KOVÁCS László, HIZSNYAI TÓTH Ildikó és MAYER Judit. Pozsony: Kalligram, 2001.
26. KOVALYK, Uršuľa. *Nő a turiból (Žena zo sekáča)*. Fordította VÁLYI HORVÁTH Erika. Pozsony: AB-ART, 2013.
27. KOVALYK, Uršuľa. *Travesztia show (Travesty šou)*. Fordította VÁLYI HORVÁTH Erika. Pozsony: AB-ART, 2007.
28. KUSÝ, Miroslav. *A magyarkérdés Szlovákiában*. Fordította GÖRÖZDI Judit, G. KOVÁCS László, KÖVESDI Károly és SIMON Attila. Pozsony: Kalligram, 2002.
29. KUSÝ, Miroslav. *Szlovák vagyok, szlovák leszek*. Fordította BROGYÁNYI Judit, F. KOVÁCS Piroska, GÁSPÁR István, KISS SZEMÁN Róbert, KÖVESDI Károly, SZŐKE Edit és TÓTH Károly. Pozsony: Kalligram, 1993.
30. LAVRÍK, Silvester. *Irina és az ördög*. Fordította GARAJSZKI Margit. Pozsony: Kalligram, 2010.

31. LEŠKO, Marián. *Mečiar és a mečiarizmus (Mečiar a mečiarizmus)*. Fordította HAMBERGER Judit. Pozsony: Kalligram, 1998.
32. LICHNEROVÁ, Rút. *Anna Regina*. Fordította KÖRTVÉLYESSY Klára. Budapest: Európa, 2012.
33. LIPTÁK, Lubomír. *Száz évnél hosszabb évszázad (Storočie dlhšie ako sto rokov)*. Fordította GÖRÖZDI Judit, HIZSNYAI Zoltán, HIZSNYAI TÓTH Ildikó és K. CSÉFALVAY Eszter. Pozsony: Kalligram, 2000.
34. MARCELLI, Miroslav. *A Barthes-péllda (Příklad Barthes)*. Fordította KESERŰ József. Pozsony: Kalligram, 2010.
35. MARCELLI, Miroslav. *Foucault, avagy Mássá lenni (Michel Foucault alebo stať sa iným)*. Fordította NÉMETH István. Pozsony: Kalligram, 2006.
36. MICHALOVIČ, Peter. *Az idióma keresése*. Fordította HUSHEGYI Gábor, H. RUDAS Dóra, SZAPU Marianna, NÉMETH István, HIZSNYAI TÓTH Ildikó, FUNDÁREK Ferenc és HIZSNYAI Zoltán. Pozsony: Kalligram, 1997.
37. NAGY, Ervin. *Hniezdo pre slnko – A Nap fészke*. Fordította SZÁSZ Ilona. Magánkiadás, 2005.
38. NAGYOVÁ DŽERENGOVÁ, Petra. *Csak a javadat akarom (Chcem len tvoje dobro)*. Fordította MÉSZÁROS Tünde. Budapest: Ulpius-ház, 2013.
39. NAGYOVÁ DŽERENGOVÁ, Petra. *Klára és a mumusok (Klára a mátohy)*. Fordította MÉSZÁROS Tünde. Budapest: Pozsonyi Pagony Kft., 2013.
40. NAGYOVÁ DŽERENGOVÁ, Petra. *Klára és az iglu (Klára a iglu)*. Fordította MÉSZÁROS Tünde. Budapest: Pozsonyi Pagony Kft., 2014.
41. NAGYOVÁ DŽERENGOVÁ, Petra. *Nézz magadra! (Pozri sa na seba)*. Fordította MÉSZÁROS Tünde. Budapest: Ulpius-ház, 2012.
42. PANKOVČIN, Václav. *Három nő a diófa alatt (Tri ženy pod orechom)*. Fordította ÁBRAHÁM Barna. Budapest: Magyar Napló, 2010.
43. PANKOVČIN, Václav. *Szép temetés lesz (Bude to pekný pohreb)*. Fordította ÁBRAHÁM Barna. Budapest: Magyar Napló, 2010.
44. PIŠŤANEK, Peter. *Különcök*. Fordította HIZSNYAI TÓTH Ildikó. Pozsony: Kalligram, 1999.
45. *Príchod – Érkezés – szlovák drámaantológia*. Fordította KÜRTHY Lajos, ONODI Petra, BEKÉNÉ PLANK Erzsébet, NAGY Iveta, DÓSA Zsuzsa és BENKŐ Géza. Szarvas–Budapest: Cervinus Színház–Vertigo Szlovák Színház, 2011.
46. PUŠKÁŠ, Jozef. *Zseb-labirintus (Vreckový labyrint)*. Fordította GÁLY-LŐRINCZ Olga. Komárom: Komárno KT, 2000.
47. RAKÚS, Stanislav. *Alkoholista történetek (Telegram)*. Fordította FORGÁCS Ildikó. Budapest: Magyar Napló, 2012.
48. RANKOV, Pavol. *Az idő távlatából (S odstupom času)*. Fordította PENGŐ TÓTH Annamária. Pozsony: Kalligram, 2010.

49. RANKOV, Pavol. *Szeptember elsején (vagy máskor) (Stalo sa prvého septembra)*. Fordította MÉSZÁROS Tünde. Pozsony: Kalligram, 2011.
50. RANKOV, Pavol. *Testközelben (V tesnej blízkosti)*. Fordította VÁLYI HORVÁTH Erika. Pozsony: AB-ART, 2005.
51. REPKA, Peter. *Struccok a városban*. Fordította BETTES István. Dunaszerdahely: Vámbéry Polgári Társulás, 2014.
52. ROŽŇOVÁ, Jitka. *Zhasínanie svetiel – Lámpaoltás*. Fordította PÉNZES Tímea. <http://www.liliumaurum.sk/web/hu/e-shop/aru/reszlet/?polozkaId=684> Pozsony: AB-ART, 2011.
53. RÚFUS, Milan és Pavol STRAUSS. *Liptói Lantosok*. Fordította TÓTH Sándor. Budapest: Sikerx, 2005.
54. SLOBODA, Rudolf. *Színésznők (Herečky)*. Fordította GÁLY-LŐRINCZ Olga. Pozsony: AB-ART, 2005.
55. SLOBODA, Rudolf. *Vér (Krv)*. Fordította GÁLY-LŐRINCZ Olga. Dunaszerdahely: Lilium Aurum, 1998.
56. ŠIKULA, Vincent. *A szélrózsa (Veterná ružica)*. Fordította GÁLY-ARCHLEB Tamara. Komárom: Komárno KT, 1999.
57. ŠIKULOVÁ, Veronika. *Menettértili (Miesta v sieti)*. Fordította MÉSZÁROS Tünde. Budapest: L'Harmattan, 2014.
58. ŠIMKO, Dušan. *Esterházy lakája (Esterházyho lokaj)*. Fordította F. KOVÁTS Piroska. Pozsony: Kalligram, 2002.
59. ŠIMKO, Dušan. *Gubbio. Besúgókönyve (Gubbio. Kniha udavačov)*. Fordította FORGÁCS Ildikó. Budapest: Napkút Kiadó, 2011.
60. ŠIMKO, Dušan. *Japán díván (Japonský diván)*. Fordította F. KOVÁTS Piroska. Pozsony: Kalligram, 2006.
61. ŠIMKO, Dušan. *Kassai maraton (Maratón Juana Zabalú)*. Fordította F. KOVÁTS Piroska. Pozsony: Kalligram, 2004.
62. ŠPITZER, Juraj. *Kétség és remény*. Fordította MAYER Judit. Pozsony: Kalligram, 1994.
63. ŠPITZER, Juraj. *Nem akartam zsidó lenni (Nechcel som byť žid)*. Fordította GÁLY-LŐRINCZ Olga. Budapest: Bábel Kiadó, 2007.
64. ŠTÚR, Ludovít. *A szlávok és a jövő világa*. Fordította F. KOVÁTS Piroska, FÖLDES Zsuzsanna, GÖRÖZDI Judit, NÉMETH Ádám és TÓTH Gergely. Pozsony: Kalligram, 2012.
65. ŠUPLATA, Václav. *Miért pettyes a katicabogár? (Prečo majú lienky na chrbte bodky)*. Fordította LÁNG Eszter. Budapest: General Press, 2006.
66. TATARKA, Dominik. *Agónia*. Fordította BROGYÁNYI Judit, F. KOVÁTS Piroska, FORGÁCS Ildikó és KONCSOL László. Pozsony: Kalligram, 1997.
67. VADAS, Marek. *A gyógyító (Liečiteľ)*. Fordította PENGŐ-TÓTH Annamária. Budapest: Magyar Napló, 2014.

68. VASILKOVÁ, Táňa. *A másik (Tá druhá)*. Fordította K. CSÉFALVAY Eszter. Budapest: Nők Lapja Műhely, 2013.
69. VASILKOVÁ, Táňa. *A pók hálójában (Siete z pavučín)*. Fordította K. CSÉFALVAY Eszter. Budapest: Sanoma, 2013.
70. VÁŠOVÁ, Alta. *Szorításban (Natesno)*. Fordította GÖRÖZDI Judit. Pozsony: Kalligram, 1999.
71. VILIKOVSKÝ, Pavel. *A gonosz önéletrajza (Vlastný životopis zla)*. Fordította HIZSNYAI TÓTH Ildikó. Pozsony: Kalligram, 2011.
72. VILIKOVSKÝ, Pavel. *Az élet örökzöld hátsólova (Večne je zelený...)*. Fordította MAYER Judit. Pozsony: Kalligram, 1999.
73. VILIKOVSKÝ, Pavel. *Az utolsó pompeji ló (Posledný kôň Pompejí)*. Fordította HIZSNYAI TÓTH Ildikó. Pozsony: Kalligram, 2002.
74. VILIKOVSKÝ, Pavel. *Egy igazi ember története (Príbeh ozajského človeka)*. Fordította GARAJSZKI Margit. Pozsony: Kalligram, 2014.
75. VILIKOVSKÝ, Pavel. *Emlékek ura – Pán spomienok*. Fordította HIZSNYAI TÓTH Ildikó. Fülek: Plectrum, 2007.
76. VILIKOVSKÝ, Pavel. *Kutya az úton (Pes na ceste)*. Fordította GARAJSZKI Margit. Pozsony: Kalligram, 2013.
77. ZAJAC, Peter. *Másnapos ország*. Fordította FÖLDES Pirooska. Pozsony: Kalligram, 2002.

ESETTANULMÁNYOK: FORDÍTÁS ÉS
KRITIKAI BEFOGADÁS

Pavel Vilikovský magyarul

[Vilikovskýt] Európa-szerte az egyik legismertebb és legizgalmasabb szlovák íróként tartják számon, akit itt is, ott is Gombrowiczsal és Esterházyval emlegetnek együtt.¹

(Pályi András)

...valóban ő volna-e a „szlovák Esterházy”, mint ahogy emlegetni szokták?²

(Láng Zsolt)

Pavel Vilikovský a szlovákok Esterházyja.³

(Juhász Katalin)

A külföldi irodalom befogadásának folyamatában, főleg ha olyan, a nemzetközi irodalmi trendekre hatással nem bíró, kis irodalomról van szó, mint amilyen a szlovák, nyilván tájékozódási pontot jelentenek azok a „matricák”, amelyek egy-egy ismert hazai író művészetével állítják párhuzamba a befogandó külföldi író művét: figyelemfelhívó funkcióval bírnak, segítenek eljuttatni a könyvfordítást az olvasóhoz, egyfajta pragmatikus PR-műveletet képviselnek.

Pavel Vilikovský szlovák író természetesen nem a „szlovák Esterházy”. Autentikus, és a szlovák prózairodalomban nagyon egyedi szövegvilága, főleg ha a 60-as évek elejének⁴ fiatal prózairodalmával (pl. Ján Johanides, Rudolf Sloboda, Peter Jaroš szövegeivel) vetjük össze, valamiféle különutat képvisel, amely az ecoi nyitott mű kategóriájával ragadható meg, s amelyben utólag a posztmodern esztétikáját fedezzük fel. Első könyvét, az 1965-ben megjelent *Citová výchova v marci* (Érzelmek iskolája márciusban) című elbeszéléskötetet nemcsak a kortársak ítélték

¹ PÁLYI András, „A szláv érzelmesség hatáslova”, *Élet és Irodalom*, 2002. máj. 10., 25, hozzáférés: 2018.01.29, <http://www.es.hu/cikk/2003-01-11/palyi-andras/a-szlav-erzelmesseg-hataslova.html>.

² LÁNG Zsolt, „Hétköznapi kisregényei”, *Élet és Irodalom*, 2016. május 6., 18, hozzáférés: 2018.01.29, <http://www.es.hu/cikk/2016-05-06/lang-zsolt/hetkoznapok-kisregenyei.html>.

³ JUHÁSZ Katalin, „Géppel fotózni nem nagy kunszt” (Interjú Pavel Vilikovskýval), *Litera*, 2016. máj. 4., hozzáférés: 2018.01.29, <http://www.litera.hu/hirek/geppel-fotozni-nem-nagy-kun-szt>.

⁴ Első szövege 1961-ben jelent meg a *Mladá tvorba* című folyóiratban.

jelentős irodalmi tettnek, a legjobb első kötetért járó Ivan Krasko-díjat is elnyerte; hanem a későbbi, nagyobb irodalomtörténeti időszakot értékelő áttekintések is⁵: olyan műnek látták, amely nem csupán módosítja az ötvenes évekből örökölt, és a totalitárus-hatalmi-ideológiai nyomást tükröző paradigmát, azaz így-úgy ellene tart a szocialista realizmus poétikai és eszmei elvárásainak, hanem az öröklött paradigmát ignorálva tényleges paradigmaváltást valósít meg. Mint tudjuk, a kultúrpolitikai nyomás intenzív és engedékenyebb időszakai nem estek egybe az egyként szocialista Csehszlovákiában és Magyarországon: Csehszlovákiában a hatvanas években puhult a helyzet, a legszerencsésebb időszak a 60-as évek közepétől a prágai tavaszig (1968) tartott, amit aztán annál erősebb és tartósabb politikai-ideológiai visszarendeződés követett nagyjából a 80-as évek első feléig ill. közepéig – s ez rányomta a bélyegét a művészetre, irodalomra, könyvkiadásra is. Pavel Vilikovský közvetlenül az 1972-re tervezett kiadás előtt vette vissza második kötetének kéziratát, nem volt hajlandó ugyanis azokra a korrekciókra, amelyekre a Slovenský spisovateľ nevű kiadó szerkesztősége – kielégítve az újfent érvényes, a hatalom által előírányzott ideológiai-esztétikai elvárásokat – kötelezte a szerzőt.⁶ Második kötete csak 1983-ban jelent meg *Prvá veta spánku* (Az álom első mondata) címmel, ami egy 1969-es szövegét adja közre.

Következő könyve, amely már a magyar recepció szempontjából is érdekes, 1973–75-ben íródott, de ennél jóval később, csak 1989-ben látott napvilágot. Publikálását a szerző – kiadói szerkesztőként jól ismerve a lehetőségeket – korábban meg sem kísérelte. A *Večne je zelený... (Az élet öröközöld hátszava)* című kisregényt a szlovák kritika ovációval fogadta. Peter Darovec írja Vilikovský-monográfiájában:

... amikor a szöveg tizenhárom évvel a megírása után 1989-ben megjelent, a korabeli irodalmi teljesítményektől elütő másságával elképzeltetlen kritikai és olvasói visszhangot keltett. Az első kiadás hatezer példánya teljesen elfogyott; a kritikai reakciókban pedig nem csak a számuk és egyöntetűen pozitív, sőt olykor dicsőítő hangjuk volt érdekes, hanem az is, hogy ezeket a legjelentősebb szlovák és cseh kritikusok jegyezték.⁷

Milan Resutík egyenesen „*áttörésnek*” nevezi.⁸

⁵ Vö. Peter DAROVEC, *Pavel Vilikovský* (Bratislava: Kalligram, 2007); Peter DAROVEC, ed., *K dielu Pavla Vilikovského* (Bratislava: Univerzita Komenského, 2017).

⁶ Vö. Peter DAROVEC e Vladimír BARBORÍK, „Moji Rumuni mi rozumejú (Rozhovor s Pavlom Vilikovským)”, *Rak* 4, 6. sz. (1999): 9–18.

⁷ Keď v roku 1989, trinást rokov po dopísaní novela *Večne je zelený... konečne vyšla*, vzbudila svojou odlišnosťou od dobovej literárnej produkcie nebývalý kritický a čitateľský ohlas. Prvé vydanie v náklade šesť tisíc kusov bolo vypredané; na literárnokritických reakciách bolo zaujímavé nielen ich množstvo a jednotne pozitívny, občas aj adoračný tón, ale aj reprezentatívne zastúpenie výraznými kritikmi nielen zo Slovenska. DAROVEC, *Pavel Vilikovský...*, 54.

⁸ „Dalo by sa hovoriť o prelomovej knihe.” Milan RESUTÍK, „Pavel Vilikovský: *Večne je zelený!*”, *Slovenské pohľady* 105, 7. sz. (1989): 124.

És valóban: ha párhuzamokat keresünk Esterházy Péterrel, máris kínálkozik egy: a Vilikovský első kötete kapcsán már felmerült esztétikai paradigmaváltás végül is időben ugyan elcsúszva, de mégiscsak Vilikovský prózája révén történik meg a szlovák irodalomban. A magyar irodalomban pedig (Nádas mellett) Esterházy 1986-ban megjelent *Bevezetés a szépirodalomba* című, hasonló olvasói és kritikai fogadtatást kiváltó művéhez szokás kötni a posztmodern szemléletváltást képviselő prózafordulatot. Érdekes egybeesés még, hogy Vilikovský szövegének eredeti szlovák kiadásában ugyanúgy glosszálva van a főszöveg (egy-egy kifejezés tipográfiai kiemelése ráirányítja az ironia reflektorát az elbeszélő szólamának lehetséges értelmezéseire), mint Esterházy *Bevezetésének* egyes szövegeiben. Mayer Judit magyar fordításának 1992-es folyóiratközlése az Irodalmi Szemlében⁹ tartja ezt a tipográfiai eljárást, a magyar könyves kiadásból azonban kimaradt.¹⁰

A recepció

Az élet örökzöld hátsólova című Vilikovský-kisregény 1999-ben lent meg a Kalligramnál. Egy katonai kém visszaemlékező, anekdotikus elbeszélése a 20. század Közép-Európájának történelméről, a történelemértelmezés nézőponthoz kötöttségéről, kiszolgáltatottságáról, s egyáltalán, a történelem elbeszélésének lehetlenségéről szól; többszólamú, ironikus, szellemes, erősen reflexív szöveg, amely – máig érvényes módon – megy ellene a szlovák nemzeti identitás és történelemkép sztereotípiáinak.

A kisregény magyar visszhangját kutatva alig találtam valamit. Igazából csak egy írást Keserű József tollából¹¹, amely a Kalligram folyóiratban jelent meg, és elsősorban a fordításra fókuszál. A Kalligram folyóirat azonban egy teljes blokkot szentel a könyvnek: a 2002/4. szám válogatást ad közre a szlovák recepció írásaiból, sőt a kisregény francia fogadtatásából is. (Mivel ezek a szövegek a magyarországi recepcióról nem vallanak, részletezésüktől itt eltekintek.)

Vilikovský következő magyar könyve, a 2002-ben szintén a Kalligramban napvilágot látott *Az utolsó pompeji ló (Posledný kôň Pompejí, 2001)* című regény, (Hizsnyai Tóth Ildikó fordítása), a visszhang publikált nyomai alapján alig kapott nagyobb figyelmet: erről két írást találtam. Kuthi Áron írása a Szépirodalmi

⁹ Pavel VILIKOVSKÝ, „Az élet örökzöld hátsólova (részlet)”, ford. MAYER Judit, *Irodalmi Szemle* 35, 7. és 8. sz. (1992): 702–711 és 824–835.

¹⁰ A könyv 1999-es magyar Kalligram-kiadása sajnálatos módon más paratextusokat is ignorál, pl. a szövegvégi (vendégszövegekre, felhasznált irodalomra vonatkozó) megjegyzésfüggelékét.

¹¹ KESERŰ József, „A nyelv útjai kifürkészhetetlenek: Megjegyzések Pavel Vilikovský: *Večne je zelený...* című szövegéhez és fordításához”, *Kalligram* 11, 4. sz. (2002): 75–80, hozzáférés: 2018.01.29, <http://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/2002/XI.-evf.-2002.-aprilis/A-nyelv-utjai-kifurkeszhetetlenek>.

Figyelőben ismertető jellegű.¹² Pályi András az ÉS-ben a regényt a kelet-közép-európai emigráció irodalmának kérdésköre felől bontja ki, valamint a szövegben is kulcsmotívumként jelen levő „szláv érzelmesség” felől, azaz azt a kérdést taglalva, a kelet-közép-európai kis kultúrák áthidalhatják-e az őket a Nyugattól elválasztó kulturális szakadékot. A regény egy szlovák értelmiségi 1970-es évekbeli londoni tanulmányútját beszéli el, valójában inkább esszéregény. Ahogy Pályi írja: „nincs is itt igazi mese, inkább szövegháló, amelyben sokféle máshonnan eredő »nyersanyag« vegyül a fikcióval, emóció a narrációval” – majd hozzáteszi: „– e tekintetben valóban meghúzható valamiféle párhuzam Esterházyval.”¹³

Az Esterházy-párhuzam az irodalom és az írás hasonló felfogásából ered, és mindkét szerzőnél a posztmodern szemléletben gyökerezik. Érdekesnek találok e tekintetben Pavel Vilikovský megfogalmazását ars poeticájáról, ami az Esterházy-nyilatkozatokhoz szokott magyar olvasó fülében nagyon is ismerősen csenghet. A *Litera* számára adott interjúban mondta arra a kérdésre, hogyan viszonyul a „posztmodern író” bélyegéhez: „Nem tartom sértőnek, de nem is igyekszem megfelelni ennek a besorolásnak. Sőt azt tartom realista hozzáállásnak, amikor kész vendégszövegekkel dolgozom. Mert azok a szövegek ugyanolyan valóságosak, mint mondjuk egy szoba, amelyet leírok.”¹⁴ A Vilikovský-szöveg jegyeit monográfijának kezdő fejezetében Peter Darovec próbálta összegezni, ezek szerinte: a nyitottság mint szövegszervező, jelentésképző és értékhordozó elv; állandó relativizálás; irónia; intertextualitás; persziflázsszerű átírás; közép-európaiság mint téma/jelleg; „banális” történetbe fogott esszéisztikusság; a narrátorhoz kötött redukált nézőpont, regisztereket keverő és a nyelv képiségeivel játszó nyelvhasználat.¹⁵

Ami a magyar könyvpiacra került Vilikovský köteteket illeti, a 2002-ben kiadott *Az utolsó pompeji ló* című regény után nagyobb, majd egy évtizedes szünet következett, amit 2011-ben tört meg az újra a Kalligram gondozásában megjelentetett *A gonosz önéletrajza (Vlastný životopis zla, 2009)* című regény. Ez a szünet azonban nem jelent teljes „magyar elhallgatást”, a magyar folyóiratokban megjelentek szövegei, a *Jelenkor* 2003/11-es száma pl. egy egész blokkot szentel a szlovák írónak (ezek szlovákból átvett szövegek a szerzőről és tőle is). Egyébként Vilikovskýtól folyamatosan közölnek írásokat a magyar folyóiratok, a *Jelenkoron* kívül pl. a *Magyar Napló*, az *Irodalmi Szemle*, a *Kalligram*, a legnagyobb számban a közép-európai irodalmakat állandó jelleggel figyelemmel kísérő *Magyar Lettre*. A *Lettre* adta közre *Az emlékek ura* (Pán spomienok, 2005) című elbeszélést is

¹² KUTHI Áron, „Pavel Vilikovský: Az utolsó pompeji ló”, *Szépirodalmi Figyelő* 1, 5. sz. (2002): 100–101. http://epa.oszk.hu/01400/01433/00005/pdf/02-5-031-Vilikovsky_Kuthi.pdf.

¹³ PÁLYI, „A szláv érzelmesség...”

¹⁴ JUHÁSZ Katalin, „Pavel Vilikovský: Gonosznak lenni” (interjú), *Litera*, 2012. ápr. 20., hozzáférés: 2018.01.29, http://www.litera.hu/hirek/gonosznak_lenni.

¹⁵ DAROVEC, *Pavel Vilikovský...*, 66–72.

a 2006/téli, 63. számában, amely egy kétnyelvű magyar-szlovák kötetben – egy függelékkal kiegészítve – önállóan is megjelent a Plectrum nevű kis kiadónál a szlovákiai Füleken, de kereskedelmi forgalomba nem került, legfeljebb ha néhány könyvtárba eljutott. Az izgalmas kezdeményezés a kétnyelvűség okán kínálja a műfordítás egybevetését az eredetivel, ebbe a kihívásba fordítóként Hizsnyai Tóth Ildikó ment bele. A kötetre visszhangot nem találtam, csak egy lelkes olvasó bejegyzését a www.moly.hu könyvismertető portálon.¹⁶ Az elbeszélés szövege adta annak a nagy sikerű magyar-szlovák felolvasóestnek az apropóját, amelyen 2007 januárjában Pavel Vilikovský és Esterházy Péter közösen szerepelt a budapesti Szlovák Intézetben.¹⁷

Szintén Hizsnyai Tóth Ildikó fordította a magyarul 2011-ben kiadott *A gonosz önéletrajza* című regényt. Két, önmagában is megálló részt tartalmaz, amelyek a hétköznapi kisember életében, döntéseiben és választásaiban megjelenő ún. kisbetűs gonosz (azaz gonoszságunk) természetét járják körül: egyrészt egy besúgóvá kényszerített férfi történetén keresztül, másrészt egy magánnyomozás révén¹⁸, amely egy családját elhagyó és kámforrá vált banki sikkasztó hivatalnoknő történetét próbálja felgöngyölíteni. A könyv értelmezési mélyrétege a két narratíva strukturális kapcsolódásaiból bontakozik ki, amint arra a fordító egy tanulmányban mutat rá. A dogozat a pozsonyi Comenius Egyetem magyar tanszékének évkönyvében jelent meg, körültekintő alapossággal helyezi el a szöveget Vilikovský életművében, majd emeli ki belőle azokat a motívumokat, amelyek a két rész párbeszédét indítják el, s kínálnak így összegző értelmezői hozzáférést: „A két történet egymásra nyitása valójában a két, írástechnikai szempontból nagyon különböző regényrész közötti dialógus kezdeteként is elképzelhető, amely az egymással bináris oppozícióban álló diskurzusokat aktiválja. [...] a fiú által megszólított apa rejtett párbeszédét hozza felszínre.”¹⁹

A könyvre a sajtóban négy reakciót találtam: Gyürky Katalinnak az *ÉS Ex libris* rovatában megjelent írása közép-európai könyvek közé ágyazza Vilikovský mű-

¹⁶ Olvasói bejegyzés, *Moly*, hozzáférés: 2018.01.29, <https://moly.hu/konyvek/pavel-vilikovsky-emlekek-ura-pan-spomienok>.

¹⁷ Vö. GYÖRE Gabriella, „Apa-fiú-szlováklelek”, *Litera*, 2007. jan. 15., hozzáférés: 2018.01.29, <http://www.litera.hu/hirek/apa-fiu-szlovaklelek>.

¹⁸ A detektívregény műfajkódjait Vilikovský műveiben elemzi: BENYOVSZKY Krisztián, „A mögöttes történet: delej és fintor: A Vilikovský-olvasás és a detektívtörténet hagyománya”, *Kalligram* 11, 4. sz. (2002): 81–87, hozzáférés: 2018.01.29, <http://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/2002/XI.-evf.-2002.-aprilis/A-moegoettes-toertenet-delej-es-fintor>.

¹⁹ HIZSNYAI TÓTH Ildikó, „Tékozló apák és tékozló fiúk párbeszéde Pavel Vilikovský *A gonosz önéletrajza* című regényében”, in *Nova Posoniensia II. A pozsonyi magyar tanszék évkönyve*, szerk. MISAD Katalin és CSEHY Zoltán, 234–248. (Pozsony: Szenczi Molnár Albert Egyesület–Kalligram, 2012), 245, hozzáférés: 2018.01.29, http://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kmj1/Nova_Posoniensia_2.pdf.

vét²⁰, Papp-Zakor Ilka szövege – korrektül – bemutatja a regényt²¹. A következő két írás pedig azért érdekes, mert Esterházyn túl újabb kapcsolódási pontokat mutat Vilikovský és a magyar írók között: Márton László az *ÉS* hasábjain²², Horváth Viktor a *Literán*²³ recenzeálta a regényt. Ez esetben azonban Vilikovskýnak nem volt szerencséje magyar kollégáival, felületesen olvasták szövegét, amit Mártonnál a cselekményrekonstrukció hibájában²⁴, Horváth Vikornál a szerkezeti alapkoncepció fel nem ismerésében érhetünk tetten.

A közép-európaiság problémakörének, a nyugat-európai ún. nagy kultúrák figyelmére áhító közép-európai kis kultúrák érzékeny kérdéseinek legsűrűbb szövege Vilikovský életművében a *Kutya az úton* (*Pes na ceste*, 2010) című esszé-regény. 2013-ban jelent meg a Kalligramnál Garajszki Margit fordításában. A könyvről szóló írások Szabó István Zoltán, Papp Lídia, Mohácsi Balázs tollából²⁵ egyöntetűen pozitív, sőt lelkes hangúak, hangsúlyozzák, hogy amit a szlovák író leír, mennyire a magyar tapasztalatról is szól, noha kizárólag a szlovákról beszél. Ahogy Grozdits Hahó fogalmaz a Libráriuson: „Az ilyen jellegű leírások – európai gondolat ide, vagy oda – eleinte jól esnek, aztán együttérzést keltenek. Végül lehervad a mosoly, s ébredzik a gyanú: Vilikovský szórakozik velünk, s ingerlőn pontos helyzetértékelése igazában ránk vonatkozik. Csak a »szlovák« helyére kell beírni, hogy »magyar«.”²⁶

2014-ben jelent meg az *Egy igazi ember története* (*Príbeh ozajského človeka*, 2014) című regény, egy olyan visegrádi projekt (K-4) első produktumaként, amely évente egy-egy „visegrádi” szerző új szövegét egyszerre mind a négy nyelven jelenteti meg. A könyv gondozója ezúttal is a Kalligram, de nemcsak a magyar

²⁰ GYÜRKY Katalin, „Ex libris. Václav Havel: *A szabadság igézete*; Pavel Vilikovský: *A gonosz önéletrajza*; Pavol Rankov: *Szeptember elsején (vagy máskor)*; Szerhij Zsadan: *Vorosilovgrád*” *Élet és Irodalom*, 2012. júl. 27, 19, hozzáférés: 2018.01.29, <http://www.es.hu/cikk/2012-07-27/gyurky-katalin-gyurky-katalin.html>.

²¹ PAPP-ZAKOR Ilka, „Isten vajon nem áruló-e? Pavel Vilikovský *A gonosz önéletrajza* című regényéről”, *Kalligram* 21, 6. sz. (2012): 78–80.

²² MÁRTON László, „A gonoszság mint hagyaték”, *Élet és Irodalom* 2012. márc. 2., 20, hozzáférés: 2018.01.29, <http://www.es.hu/cikk/2012-03-02/marton-laszlo/a-gonoszsag-mint-hagyat-ek.html>.

²³ HORVÁTH Viktor, „A gonosz flörtjei”, *Litera*, 2012.11.09., hozzáférés: 2018.01.29, <http://www.lit-era.hu/hirek/a-gonosz-flortjei>.

²⁴ Tanulmányában utal rá HÍZSNYAI TÓTH, „Tékozló apák...”, 239.

²⁵ SZABÓ István Zoltán, „Kis nemzet – nagy horror vacui”, *Irodalmi jelen* 14, 154–155. sz. (2014): 106–108, hozzáférés: 2018.01.29, http://www.irodalmijelen.hu/digital/154-155/oldalaj/ij-au-g-szep-2014_lapozo.pdf; PAPP Lídia, „Az önellentmondás művészete”, *Élet és Irodalom*, 2014. júl. 18., 20, hozzáférés: 2018.01.29, <http://www.es.hu/cikk/2014-07-18/papp-lidia/az-onellentmondas-muveszete.html>; MOHÁCSI Balázs, „»Mi hazánk, aki a mennyekben vagy.« Pavel Vilikovský: *Kutya az úton*”, *Jelenkor* 2014. márc. 24., hozzáférés: 2018.01.29, <http://www.jelenkor.net/visszhang/219/mi-hazank-aki-a-mennyekben-vagy>.

²⁶ GROZDITS Hahó, „Pavel Vilikovský hazafisága”, 2014. ápr. 7., hozzáférés: 2018.01.29, <https://librarius.hu/2014/04/07/pavel-vilikovsky-hazafisaga/>.

fordításé, hanem a szlovák eredeti műé is. Fontos megemlíteni, hogy a pozsonyi Kalligram gondozta már korábban is Vilikovský néhány szlovák könyvét is: 2004-ben megjelentetett tőle egy publicisztikai ill. esszévalogatást *Vyznania naivného milovníka* (Egy naiv szerető vallomásai) címmel, 2005-ben egy prózaválogatást *Prózy* (Prózai írások) címmel, 2007-ben egy róla szóló monográfiát Peter Darovec tollából, majd a *Vlastný životopis zla* (2009, *A gonosz önéletrajza*) és a *Pes na ceste* (2010, *Kutya az úton*) című szlovák regényeket.

Az *Egy igazi ember története* egy átlagember napló formában megírt önelbeszélése az 1970-es évek szocialista valóságáról, az identitása narratív megkonstruálásában érdekelt „naiv” elbeszélő tragédiáját láttatja, ahogy manipulálja és bedarálja a rendszer. Egy könnyen olvasható és értelmezhető kis kötet, sajtóvisszahangot is keltett: Fehér Renátó írt róla a *Jelenkorban*²⁷, Gyürky Katalin az *ÉS-ben*²⁸, Tar Margaréta a *Vigiliában*²⁹. A *Litera*n egy interjú jelent meg a szerzővel, amit a könyv fordítója (és a K-4 visegrádi projekt megálmodója), Garajszki Margit készített.³⁰

Garajszki Margit jegyzi fordítóként a legutóbb megjelent Vilikovský-kötetet is. A 2016-os kiadású *Az első és utolsó szerelem* című prózakötet két kisregényt foglal magába. Tárnya az emlékezés, a múlt pontos felidézésének lehetetlensége személyes és történelmi tekintetben is. Az első kisregény központi figurája egy nyugdíjas fényképész, aki immár csak „agyban” fényképez: imaginárius képeket készít – saját múltját megidézendő. Akárha Vilikovskynál Nadas Péter öreg vak fényképészeről olvasnánk a *Világló részletek – Egy agg fényképész búcsúja az analóg fotográfiától* című esszéből, ami azonos című, nemrégiben megjelent memoárjának valamiféle metodológiai előszövege. A könyv kapcsán közreadott interjúbán, amit Juhász Katalin készített a *Litera* számára, a szlovák író így vall szereplőjéről:

Elmesélem, miért lett épp fényképész. A szlovéniai Vilenica Irodalmi Fesztiválon találkoztam Nadas Péterrel, aki tudvalévően fotósnak sem utolsó. Hallottam, ahogy valaki megkérdezi tőle: miért nincs nála fényképezőgép, ha egyszer annyira szeret fotózni. Nadas pedig a következőt válaszolta: a jó fotósnak nincs szüksége gépre. Ez a mondat adta az inspirációt, tulajdonképpen ebből született meg Kamil karaktere. Mert tényleg az a lényeg,

²⁷ FEHÉR Renátó, „Homo sovieticus Pozsony-alsón”, *Jelenkor* 58, 5. sz. (2015): 595–598, hozzáférés: 2018.01.29, [http://www.jelenkor.net/userfiles/archivum/JELENKOR%202015-5%20\(teljes\).pdf](http://www.jelenkor.net/userfiles/archivum/JELENKOR%202015-5%20(teljes).pdf).

²⁸ GYÜRKY Katalin, „A jelentéktelenség tragédiája”, *Élet és Irodalom*, 2015. júl. 24., 21, hozzáférés: 2018.01.29, <http://www.es.hu/cikk/2015-07-24/gyurky-katalin/a-jelentektelenseg-tragediaja.html>.

²⁹ TAR Margaréta, „Pavel Vilikovský: Egy igazi ember története”, *Vigilia* 80, 8. sz. (2015): 639.

³⁰ GARAJSZKI Margit, „Pavel Vilikovský: Egy igazi ember” (interjú), *Litera*, 2015. máj. 5., hozzáférés: 2018.01.29, <http://www.litera.hu/hirek/pavel-vilikovsky-egy-igazi-ember>.

hogy mit raktározunk el az agyunkban, a lelkünkben, nem pedig az, hogy mennyit kattintgatunk a géppel.³¹

Azért is tartottam fontosnak kiemelni ezt a részt, mert – mint látjuk – egy újabb magyar írói szemléleti szövegfeldolgozásbeli párhuzamra világít rá Vilikovskýval kapcsolatosan, amit a két említett szöveg egybecsengő reflexiói is alátámasztanak. A kötet egyébként izgalmas írásokat inspirált, amelyek főként a történelemhez való személyes hozzáférés kérdéseit taglalták: Láng Zsolt az ÉS-ben³², Stummer Krisztián a Literán recenziálta³³, ahol Závada Pál laudációja is megjelent. S ha következő magyar irodalmi párhuzamokat keresünk, nem tekinthetünk el az olyan szövegátjárásoktól sem, mint a Zavadától jól ismert, és Vilikovskýnál is felbukkanó kollektív elbeszélői mód, szereplőként a műkedvelő oral history-történész vagy a világot rögzíteni vágyó fényképész, de akár – sok más mellett – a történelem elbeszélésbe foglalhatóságának dilemmái – ahogy erre Závada Pál maga is rácsodálkozik az *Illetlenül személyes könyvbemutató* című szövegben.³⁴

Ha beszámolóm elején az írói párhuzamok kapcsán pragmatikus PR-műveletet emlegettem, revidiálnom kell álláspontomat, hiszen tényleg nem kevés az összecsengés. Ez a két irodalom talán közelebb van egymáshoz, mint gondolja. Ha Pavel Vilikovský magyar fordításainak csak ennyi a tanulsága, már az sem kevés.

Műfordítás

Az idegennyelvű irodalom közvetítése során – mint ismeretes – alapvető a műfordítás szerepe, hogy mennyire pontosan tudja közvetíteni a célrodalom nyelvén és kontextusában a forrásszöveg legkülönbözőbb rétegeit, s ez a szövegértelmezés korrektségén túl a szerző nyelvhez való viszonyát, poétikájának formai és nyelvi vonatkozásait is jelenti. Pavel Vilikovský szövegeinek az ereje jelentős részben ered a nyelvi megformálás sajátosságából, abból a játékos-reflexív viszonyból, amely az író nyelvfelfogását jellemzi. S amely a magyar irodalmi közeg (alkotók és olvasók) számára sem ismeretlen, hiszen a prózafordulat irodalma, a nyelvben ill. szövegben lét kérdésének sok irányba mutató vonatkozásait kiaknázza, felmutatja, szétírta – összességében radikálisabb módon, mint ahogy Vilikovský szövegei tették/tehték a szlovák közegben. „A nyelv (...) átveszi az irányítást. Minden, ami elhangzik, lecsúszik, lepattan a célba vett jelölről, és tulajdon jelölőjére verődik

³¹ JUHÁSZ Katalin, „Géppel fotózni...”. (A motívumot Vilikovský Nádás *Emlékiratok* könyvének szlovák fordításáról írt recenziójában is használja.)

³² LÁNG Zsolt, „Hétköznapi kisregényei”, *Élet és Irodalom*, 2016. máj. 6., 18, hozzáférés: 2018.01.29, <http://www.es.hu/cikk/2016-05-06/lang-zsolt/hetkoznapok-kisregenyei.html>.

³³ STUMMER Krisztián, „Rabul ejtett értelmek”, *Litera*, 2016. ápr. 26., hozzáférés: 2018.01.29, <http://www.litera.hu/hirek/rabul-ejtett-ertelmek>.

³⁴ ZÁVADA Pál, „Illetlenül személyes könyvbemutató”, *Litera*, 2016. ápr. 23., hozzáférés: 2018.01.29, <http://www.litera.hu/hirek/zavada-pal-illetlenül-szemelyes-könyvbemutatas>.

vissza. Az elszabadult nyelv az eredetként értelmezett igazságot is kikezdi³⁵ – írja Keserű József *Az élet örökzöld háta* címmű kötet kapcsán, megállapítása azonban a szlovák író nyelvfelfogására általában is érvényes, ha mindez a különböző szövegekben eltérő mértékben és módon jelenik is meg. Véleményem szerint a Vilikovský-szövegek magyar átültetésének kihívása abban áll, miképpen tudja eltalálni a nyelviségre reflektáló (gyakran ironikus) játékosság mértékét (az ebben a tekintetben egyébként nyitott, saját irodalma által kiművelt olvasói közeg számára), és egyúttal közvetíteni a szerző forrásnyelvhasználatának mesteri fokát.

A szerző magyar könyveit három műfordító jegyzi. Valamennyi esetben korrekt fordítást végeztek, alapvető kifogások semelyik szöveget sem érhetik, így vizsgálatom arra vonatkozhat, hogy az egyes műfordítások által megteremtett magyar nyelvi világ mennyire adekvát a forrásszöveg nyelvi világával.

Pavel Vilikovský első magyar könyvét, *Az élet örökzöld háta* címmű kisregényt a 2015-ben elhunyt Mayer Judit fordította, aki a szlovák (és cseh) irodalom egyik legtapasztaltabb fordítója, az ő Vilikovský-átültetésében valóban világirodalmat olvasunk magyarul. Keserű József idézett tanulmánya kitér a fordításra, a nyelvek közti kölcsönös fordíthatatlanságot hangsúlyozza, de különösebben – példákkal – nem támasztja alá gondolatát, példái csak az idegen nyelvű betétekre, fordítói túlmagyarázásra ill. modalitásbeli finomításra (pl. a cinikus hangnem vagy a vulgarizmusok területén) vonatkoznak. Némi felstilizálást, elcsúsztatást magam is érzekelni vélek, s ezt egy olyan példával próbálom illusztrálni, ami a szöveg poétikai struktúráját is érinti. A szlovák cím *Večne je zelený...* – 'örökké zöld...' egy nyitott és nyelvtanilag hiányos összetétel, ami a három ponttal jelölt (tetszőleges) folytathatóságot is jelzi az olvasó felé. A magyar cím kitölti a hiányt, egy (esetlegesen választott) metaforába zárja az eredeti, jelentésszóró szerzői szándékot. Ráadásul a szlovák cím egy Goethe-hivatkozást is rejt, Mephistopheles ironikus bölcsessége (ill. annak szlovák fordítása) visszhangzik benne: „Pajtás, minden elmélet szürke, És zöld az élet aranyfája”³⁶. A három ponttal jelzett üres hely tehát az európai irodalmi műveltséganyag ismeretében mégiscsak kitölthető, ha az olvasóra marad is, hogy a Vilikovský-regény alapján miképpen (pontosan konfrontatívan ironikusan/ rontott formában ill. sehogy sem) aktiválja a Goethe-aforizmat. A címbe emelés a szövegegész elbeszélői helyzetét (itt: egy öreg kém tapasztalatmegosztó elbeszélése egy kadétnak, a *Faust*ban: a kísértő tanítása egy diáknak) is kontextualizálja, s ilyen módon rajzolja körül értelmezhetőségét. A példában elemzett elcsúsztatás más fordítói megoldásokban is tetten érhető, feltehetően a (posztmodern) poétika pontatlan olvasatában gyökerezik.

Egészében Mayer Judit fordítása véleményem szerint hozza a szlovák író és szövege kvalitásait, ami visszafogódik (ha el nem is veszik) benne, az viszont éppen az az esztétikai-poétikai párhuzamosság, ami az 1999-es magyar megjelenéskor

³⁵ KESERŰ, „A nyelv útjai...”, 76.

³⁶ Johann Wolfgang GOETHE, *Faust*, ford. MÁRTON László (Budapest: Pesti Kalligram, 2016), 77.

erősebben rímelt volna a befogadó irodalomban is aktuális intertextualitás- és nyelvproblematikára.

A Pavel Vilikovskýt legalaposabban olvasó magyar fordító Hizsnjai Tóth Ildikó: *Az utolsó pompeji ló*, *Az emlékek ura* és *A Gonosz önéletrajza* c. szövegeket ültette át. Pontosan érti a szöveget, követi a poétikáját, pontosan adja vissza a nyelvben megkonstruált Vilikovský-világ (nyelvi) szkepszisét, ridegségét, a stílárius vonatkozásokat, hangnemi egyenetlenségeket, a jelentésszóró (nyelvi) befejezetlenségeket; magyarul is láttatja a kompozíciós szereppel bírót, pl. a távoli szöveghelyek összecsengéséért felelős motívumokat. Nyilvánvaló, hogy fordításai körütekintő szövegértelmezésre támaszkodnak, ennek a fordítói hozzáállásnak a meggyőző „mellékterméke” az a – már idézett– tanulmány, amely *A Gonosz önéletrajza* c. regényt elemzi. Mindamellet a szlovák szerző nyelvi humora és játékosága is olvasható ezekben a fordításokban.

Mint tudjuk, a nyelvjátékot a legnehezebb átültetni, hiszen a hangalak és jelentés ill. jelentésrétegek közti elcsúszások kiaknázásán alapszik, ami egy másik nyelvbe közvetlenül át nem vihető, a fordításban újra „meg kell csinálni” azt a nyelvi helyzetet, amelyben a célnyelvi nyelvjáték létrejön. Egy példa a nyelvjátékra Hizsnjai Tóth Ildikó *Az utolsó pompeji ló* című fordításából:

A feleségem, Mása... – A Három nővérből választottál nevet a lányaidnak? – kérdeztem egyszer heccből az apósomat, de ő nem értette a célzást. – Nekünk csak két lányunk van – magyarázta zavartan –, s mivel Mása már egy új, egy más korszak gyermeke, úgy gondoltuk, a nevével is hangsúlyoznunk kell a másságát – jelentette ki emelkedett hangon [...] – Hát ez, bizony, sikerült – próbáltam őt ugratni –, a kiköpött mása lett. – Nem nevetett. [...] Annyi baj legyen; tudtam én jól, honnan fújnak a fényes szellők: a névadással csak a szocializmus iránti szeretetét akarta demonstrálni.³⁷

A szlovák eredetiben a feleséget Jelenának hívják, a vonatkozási pont nem Csehov műve, hanem Jelena Obrazcova orosz operaénekes, a jelentéssel való játékra az ad alkalmat, hogy a név a „jelen” (szarvas) szót rejti, a hatalomhoz hasonulás az apa részéről pedig abban nyilvánul meg, hogy lányának a szlovák Elena utónév orosz változatát adja. A magyar változat tehát nem a szavak, hanem a szövegrész jelentését követi, amely az apa szovjet rendszerhez idomulását kifejező névadását figurázza ki, mintegy újraalkotja a célszövegben az ezt a jelentést hordozó nyelvi helyzetet.

A kis példával illusztrált fordítói stratégia érvényét a Vilikovský-művek esetében abban látom, hogy ugyanúgy gondolkodik a nyelvről, nyelv-jelentés-referencia viszonyáról, ahogy szövegeiben a szerző, vagyis a szerző nyelvi világ-

³⁷ Pavel VILIKOVSKÝ, *Az utolsó pompeji ló*, ford. HIZSNJAI TÓTH Ildikó (Pozsony: Kalligram, 2002), 108–109.

képét saját megoldásaiban is közvetíteni képes. (Újra egy Esterházy-párhuzam: szlovák Esterházy-fordításaiban Deák Renáta is ilyen stratégiát alkalmaz.)

Garajszki Margit szintén három könyvet ültetett magyarra Vilikovskytól, a *Kutya az úton*, az *Egy igazi ember története* és *Az első és utolsó szerelem* c. regényeket, ezek közül fordítási szempontból a legsikerültebbnek a *Kutya az úton* c. esszéregényt tartom azzal együtt, hogy a kötet szerkesztése hagy maga után kívánnivalókat. A másik kettő eléggé nivellálja Vilikovský nyelvi világát, nem igazán érződik bennük az a mesterfok, ahogy a szlovák szerző a nyelvet kezeli. Ez különösen érvényes az *Egy igazi ember története* c. szövegre, ami egy anti-fejlődésregény, s ami már címében is Borisz Polevoj *Egy igaz ember története* (más magyar kiadásban *Egy igaz ember*, a regény szlovák kiadásában *Príbeh ozajstného človeka*) című szocialista realista hősregényével felel.

A naplóregény egy szemléletében és műveltségében is erősen redukált első személyű elbeszélőhöz köti a narrációt, aki a naplóírás révén identitása (narratív) megkonstruálásában érdekelt, hiszen naplóját a fiának szánja élettapasztalati beszámolóknak és útmutatóknak. Egyrészt adott nyelvi primitívsege, másrészt a társadalmi felkapaszkodás ambíciója által hajtott nyelvi túlkapásai (üres túlfogalmazások, nyelvi panelek használata) nyelvileg is jellemzik az elbeszélőt, mintegy ellene hatnak annak a – magát az élet dolgaiban abszolút jártasként felmutató – szándéknak, amit elbeszélésében deklarál. Garajszki Margit fordítása azonban egyneműsíti és felstilizálja megnyilatkozását, eltünteteti alulretorizáltságát, ami a magyar olvasót pont attól a hatástól fosztja meg, ami nyelvileg hitelesítené a főszereplő narrátor tartalmilag egyébként jól követhető kiszolgáltatottságát és elkerülhetetlen bukását. A szlovák és a magyar közötti különbség mindjárt a címben feltűnik: az „*igazi ember*” stílusban teljesen más, sokkal neutrálisabb pozíciót tölt be, mint a szlovák „*ozajský človek*”, ami a nyelvhasználó primitívségének a mutatója, egy erősen rontott beszélt nyelvi variánsa a – kb. a magyar jelentéssel megegyező – „*ozajstný človek*”-nek. Mint kategória egy ember jellemzésére nevetséges, sőt gúnyos, így címbe emelése szarkasztikus. A magyar neutrális cím tehát – az eredeti megoldás intencióit ignorálva – egy teljesen más szövegvilágot sejtet és jelöl. Az elbeszélő nyelvi nevetségessé tételét (hiteltelenítését) a magyar fordítás általában is eliminálja, már az első naplóbejegyzésben szembeötlő, hogy a fordító túlmagyaráz, kitölti a hiányos szintagmákat, folyamatosan lekerekít, ami egyébként transzlatológiai szempontból nemcsak inadekvát, hanem hibás/rossz műfordítási eljárás is.

Ami így a magyar szövegből elveszik, vagy legalábbis gyengül benne, az az a plusz szerzői szólam, amit a nyelvi ironiában lehetne tetten érni a maga teremtette világgal szemben. Hozzá kell fűznöm azonban, hogy némelyik recenzió meggyőzőnek tartotta Garajszki Margit fordítását, Fehér Renátó a naplóregényben egyre

feszültebbé váló lélektani elbeszélői alaphelyzet érzékeltetését emelte ki³⁸, s noha nem derül ki, alkalma volt-e összevetni az eredetit a célszöveggel, megjegyzése azt mutatja, Vilikovský szövegének ereje valamilyen tekintetben mégiscsak „átjött”. Mindazonáltal a szerzői poétika feltárása és a műfordításban való közvetítése teljesebb és valódibb, érvényesebb képet nyújthatna a magyar olvasónak arról az izgalmas világról, amit a szlovák író szövegei megteremtenek.

Vilikovský legutóbbi magyar megjelenése *Az első és utolsó szerelem* című prózakötet, amit 2016 áprilisában a szlovák irodalom díszvendégségével rendezett XXIII. Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválon mutattak be a szerző jelenlétében. A szlovák író egyébként is rendszeres résztvevője a könyvfesztiválnak és a hozzá kapcsolódó kísérőrendezvényeknek, írótalálkozóknak. Fokozatosan egyre ismeretebbé vált a magyar irodalmi közegben, ami elsősorban a könyveinek, folyóirat-megjelenéseinek, de nem utolsósorban személyes jelenlétének köszönhető, egy olyan közép-európai szerzővé lépett elő, akire érdemes odafigyelni. De ahogyan arról a szlovák kortárs irodalmat áttekintő és bemutató – s éppen a 2016-os könyvfesztiválra nagy számban megjelent – cikkek vallanak: a kortárs szlovák irodalom ikonikus képviselőjévé is. Ahogy Esterházy Péter a magyar irodalomévá a szlovák közegben.

³⁸ FEHÉR, „Homo sovieticus...”.

Balla magyarországi recepciójáról

és a karkai hagyományról

Mielőtt rátérnék írásom tulajdonképpeni tárgyára, röviden összefoglalom, hogy a szerzőnek mely művei olvashatók magyar nyelven. Néhány novelláját a Nagyvilág, a Kalligram és a Jelenkor című folyóirat is közölte. Az első, több művet magában foglaló szövegkiadás az Országos Széchényi Könyvtár által működtetett Magyar Elektronikus Könyvtár felületén jelent meg 2002 decemberében. Erről az öt novellát tartalmazó gyűjteményről a művek szövegén kívül kevés adat áll rendelkezésre, csupán a fordító személyét (Szarka Gyula) tünteti fel az elektronikus dokumentum, arról azonban nem találunk információt, hogy az olvasható szöveg valamilyen papíralapú kiadás elektronikus változata-e, mint ahogy a kiadóra sem található utalás. 2006-ban jelent meg a dunaszerdahelyi Nap Kiadó gondozásában a *De la Cruz* című könyv, amely az azonos című szlovák nyelvű prózakötet magyar fordítása. A könyv a fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban két, az Országos Széchényi Könyvtárban egy példányban lelhető fel. Az egyetemi könyvtárak közül a Pécsi Tudományegyetem könyvtárában található meg, és néhány kisebb könyvtár állományában is szerepel (Takáts Gyula Megyei és Városi Könyvtár, Kaposvári Berzsenyi Dániel Könyvtár; Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér; Méliusz Juhász Péter Könyvtár; Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár).

Igazi áttörést Balla magyarországi ismertségében *Az apa nevében* című kötet 2016-os publikálása hozott, amely a címadó kisregényen kívül még a *Cvergli* és *A nagy szerelem* című elbeszéléseket tartalmazza. A kötet a Kalligram Kiadónál jelent meg, nemcsak színvonalas fordításban, (Dobry Judit munkája), hanem igényes küllemben is: fűzve, kemény borítóval, enveloppával és könyvjelzővel. A kötet publikálását a kiadó a Budapesti Nemzetközi Könyvvásárra időzítette, amelynek 2016-ban Szlovákia volt a díszvendége, ami tovább növelte a Balla kötetére irányuló figyelmet. (Az ebből az alkalomból kiadott két szlovák próza-antológia egyike Balla *A nyitrai nő* című novelláját is tartalmazza.) A könyvfesztiválon Balla kötetét két másik szlovák szerző egy-egy műve társaságában önálló rendezvény keretében mutatták be. A könyvről Németh Gábor olvasta fel esszéjét, amely ma is

olvasható a Litera.hu irodalmi portálon.¹ Egy ugyancsak 2016 áprilisában tartott könyvbemutató keretében a budapesti Szlovák Intézetben Schein Gábor, költő, író, irodalomtörténész olvasta fel a kötetről szóló írását, mely utóbb az *Élet és Irodalom*ban is megjelent.² Az említetteken kívül öt további ismertetés is napvilágot látott a kötetről.³ E rövid felsorolással talán sikerült vázlatos képet adnom Balla Magyarországi ismertségéről. Összegzésként megállapítható, hogy a számos nyelv közül, melyre Balla műveit ez ideig lefordították, a magyar meglehetősen előkelő helyen áll, hiszen a holland és az angol mellett legtöbb szövegét magyar nyelvre ültették át.

Ha Balla narratív eljárásait összevetjük a kortárs magyar irodalom jellegzetes tendenciáival, több rokon vonásra találhatunk. Ezek között említhetjük az olyan a kortárs irodalomban immár közkeletű eljárásokat, mint a lineáris időrend felbontása, a nyelvi alustilizálás, az alsóbb nyelvi regiszterek szövegbe emelése, egészen a trágárságig menően. Ugyancsak itt említhető a valószerű és az irreális szférái közötti átjárás. *A nagy szerelem* című elbeszélésben két alkalommal is előfordul Esterházy Péter neve, de minden bizonnyal tévednénk, ha ebből a tényből arra következtetnénk, hogy közelebbi rokonság áll fenn Esterházy és Balla prózája között. Az utóbbi évtizedek magyar irodalmában Esterházy Péter életműve az egyik legmarkánsabb képviselője annak a posztmodern irányynak, amelyet általában szövegirodalomként szokás megnevezni. A kortárs prózának ez az irányzata vagy tagadja az irodalmi szöveg referenciális vonatkozásait, vagy nem helyez hangsúlyt azokra, s elsősorban a nyelv működése köti le figyelmét. Mindezek poétikai következményeként a nyelvi játékok és a szöveg nyelvi megalkotottsága állnak érdeklődése középpontjában. Ennek az irányzatnak a képviselői többnyire kedvtelve dúskálnak a nyelvi fordulatok és a szókészlet bőségében, valamint a stíluszintek és beszédmódok váltogatásának gazdag lehetőségeiben.

Balla beszédmódja e nyelvi sziporkázáshoz mérve puritán, dísztelen és sallangmentes, majdhogynem minimalistának nevezhető. Sokkal erősebben foglalkoztatják az emberi lét egzisztenciális kérdései, mint a nyelvre vonatkoztatott reflexió. Az abszurditásig fokozódó idegenség, a fekete humor és a nyelvi szikárság még leginkább Bodor Ádám szövegeihez közelíti beszédmódját. Ugyanakkor Bodor alaptémája, a diktatúra és az anonim hatalom képtelen brutalitása meglehetősen

¹ NÉMETH GÁBOR, *Ballát olvasni*, hozzáférés: 2018.02.13, <http://www.litera.hu/hirek/nemeth-gabor-ballat-olvasni-milyen>.

² SCHEIN GÁBOR, „Az elfolyó térkép”, *Élet és Irodalom* 60, 16. sz. (2016): 20, hozzáférés: 2018.02.13, <http://www.es.hu/cikk/2016-04-22/schein-gabor/az-elfolyo-terkep.html>.

³ MODOR BÁLINT, *Valami elromlott benne*, hozzáférés: 2018.02.13, <http://www.litera.hu/hirek/valami-elromlott-benne>; PÉNZES TÍMEA, *Az örület határait súroljuk tisztára!*, hozzáférés: 2018.02.03, <https://librarius.hu/2017/03/14/az-orulet-hatarait-suroljuk-tisztara/>; AYHAN GÖKHAN, *Jelenetek a hétköznapi mélyéről*, hozzáférés: 2018.02.13, https://www.vasarnapihirek.hu/izles/barmi_is_egyaltalan_balla_az_apa_neveben; [n. n.], *Az egyén és az ő nyelve*, hozzáférés: 2018.02.13, <https://uj szo.com/napilap/kultura/2016/08/04/penge>.

távol áll az elidegenedést sokkal inkább a személyes társas viszonyokban megjelenítő és hétköznapi jelenségként bemutató Balla látásmódjától. E puritán és díszítetlen beszédmód felől közelítve Esterházy prózájának burjánzó nyelvisége, a recepció által olykor barokkosnak nevezett beszédmódja kevés párhuzamot mutat. Éppen ezért sokkal inkább a *De la Cruz* kötet *Rokon lelkek* című novellájában olvasható szöveghely jelöli ki Balla poétikájának viszonyát az Esterházy által reprezentált szövegirodalomhoz. Az egyik szereplő egy gesztusát így kommentálja a narrátor: „Mira mozdulata meglehetősen tartalmas volt, esterházyasan barokkosított, jelentésekkel dúsitott, lényegében szószátyár is, de határozottan nem esterházyasan fölösleges.”⁴ Az elbeszélői szólam ebben a részletben az elismerő jelzők mellé (tartalmas, jelentésekkel dúsitott) negatív minősítéseket is illeszt (szószátyár, fölösleges), ami az Esterházyra tett utalásoknak ironikus árnyalatot kölcsönöz.

Az apa nevében című kötet magyarországi recepciója Balla prózapoétikájának irodalomtörténeti kontextusát keresve leginkább Franz Kafka életművét jelöli meg viszonyítási pontként.⁵ Az alábbiakban a karkai hagyomány folytatásának

⁴ BALLA, Vladimír, *De la Cruz*, ford. HRUŠKA Nóra (Dunaszerdahely: Nap Kiadó, 2006), 135.

⁵ „[Cvergli] Raktárosként dolgozik egy furcsa cégnél, míg a rejtélyes igazgató ki nem emeli a raktárból, hogy megbizsa egy karkai feladattal. Az igazgató nem ért semmihez, a helyette dolgoztatható kisemberek megtalálásán és a belőlük kicsikarható lojalitás fenntartásán kívül. No meg a titkárnők molesztálásán kívül. Már az előző rendszerben is magas pozícióban dolgozott, most sem adhatja alább. Ezt Cverglivel is megérteti. A feladatáról se mondhat semmi információt, így *A per* alaphelyzetéhez hasonlatos szituációba zárja hősiünk, aki hiába lázad fel, Josef K.-hoz hasonlatosan el is bukik, mert ezen a tájékon csak elbukni lehet, ahol vízfelszín a nyugalmat tükrözi és a kisember, mint egy vízipók csak hasztalan kapálózik a lábával a felszínen, amit megbontani lehetetlen.” (MODOR, *Valami elromlott benne...*)

„Kelet-Közép-Európa közös tapasztalata a modernitás korában alighanem az abszurditás mint valóság és az abszurditás iránti fogékonyság mint realizmus. Mindebben Balla olyan elődökre tekinthet vissza, mint Kafka vagy Hašek.” (SCHEIN, „Az elfolyó térkép”, 20.)

„A második elbeszélés főszereplője *Cvergli*, a kis növésű, furcsa emberi lény. A számítógép előtt ugrálva vezeti egy részvénytársaság nyilvántartását. Már amennyi munkát a felugrások ideje alatt el tud végezni. Még így is jobb a többenél. Ezért funkciót kínálnak neki. Nem derül ki, miről beszél a főnök, aki helyett *Cverglinek* meg kellene oldania a problémát, mert a főnök a problémáról nem beszélhet. »Van egy problémánk, *Cvergli*, és ha sikerrel jár, eláruljuk, miben rejtett a probléma.« A főnök azért ül a helyén, mert a megfelelő párt tagja és megszokta a vezetői beosztást. Ilyen karkai hivatali útvesztőkben találjuk magunkat Balla prózáiban. (PÉNZES, *Az örület határait...*)

„Kelet-európai szakadás, hangja van és messzire ér, apáig és fiúig, Kafka horgáról szabadulni nem tudó, szerencsétlen csalikig, a kudarc mélyedésébe fulladt szerelmekig visszhangzik. Balla nem adja könnyen magát, az idillnek nem adja meg magát. Nem egyszerű eset.” (AYHAN, *Jelenetek...*)

Modor Bálint Thomas Berharddal is rokonítja Balla beszédmódját, minden bizonnyal nem alaptalanul. A *De la Cruz* novellái közé illesztett, kíméletlen iróniával íródott féloldalas kisprózák valóban emlékeztetnek Bernhard *Események* címen összegyűjtött rövidtörténeteire. A társas

kérdését szeretném kicsit közelebről megvizsgálni. A Kafka írásmódjához fűződő viszony értelmezése kellő körültekintést igényel. Egyfelől könnyen kijelölhetők az érintkezési pontok: a társas kapcsolatokban megjelenő magány, az idegenség abszurditásig fokozott élménye, ami a történet szintjén gyakran abszurd cselekményelemekben és groteszk szituációkban ölt testet. A semlegesnek, tárgy-szerűnek tűnő előadásmód egyszer csak képtelen események előadásába csap át, miközben az elbeszélés továbbra is megőrzi szenttlen modorát. További párhuzam lehet a létezés eredendő reménytelenségét konstatáló fekete humor. A figyelmes olvasó Kafkára utaló intertextusokra is bukkanhat. A *Kéz* című novella szereplői elbeszélője úgy érzi, hogy a boltban az elárusító úgy viselkedett vele, mintha valami féreg volna, s ebben a viszonyulásban létének esszenciáját látja: „Ő a sors keze. Te soklábú csökevényes rovar, sirt le róla.”⁶ A Kafka híres elbeszélésére, *Az átváltozásra* tett utalás ebben az esetben nem jár együtt a cselekmény abszurdba fordításával, de Balla más szövegeiben gyakran alkalmazza ezt a megoldást (*Combtól bokáig*, *A sír*, *Szakítás előtt*).

Az apa nevében című kötetben olvasható *Cvergli* szövege egyesíti magában a lét reménytelen izoláltságának tapasztalatát, a cselekmény abszurditását és a karkai utalásokat. A Cvergli beszélő nevet (németül Zwerg = törpe) viselő szereplő egy bóröndbe költözik, csak ott érzi magát biztonságban. Megbízást kap főnökétől, hogy oldja meg a vállalat legnagyobb gondját: „van egy problémánk, oldja meg, Cvergli, és ha sikerrel jár, eláruljuk, miben rejtett a probléma.”⁷ A feladat talányos abszurditása némiképp *A per* szövegét idézi, K.-nak magának kellene kitalálnia, miben is áll a bűne. Alžbeta, Cvergli élettársa idézést kap a vállalatától, mintha csak a rendőrségtől vagy a bíróságtól. Az igazgató a novella végén közli az ártatlan Cverglivel: „Maga olyan ostoba, hogy talán nem is tudja, hogy bűnvádi eljárás indult maga ellen.”⁸ A karkai utalást tartalmazó szöveg hely folytatása ugyanakkor kijelöli a párhuzam határait is: „Itt az értesítés a bűnvádi eljárás megkezdéséről. Ott a dossziéban már az ítélet. És amott a másik dossziéban az ítélet elleni fellebbezési eljárás eredménye.”⁹ A *per* lefolytatása előtt meghozott ítélet a kelet-európai sztálinista diktatúrák emblémája, ami rámutat arra, hogy Balla esetében gyakran találkozunk aktuális társadalmi vonatkozásokkal vagy politikai utalásokkal. (*A nagy szerelem* című elbeszélésben például nemcsak Vladimír Mečiar, hanem Orbán Viktor neve is előfordul.)

Az aktualizálás, a konkrét társadalmi, politikai helyzetre tett utalások – olykor esszé-szerű fejtegetések – a Kafka prózájától eltérő jellegzetességekre hívják fel

kapcsolatok kiürülését szinte szenttlen tárgyszerűséggel, kérlelhetetlen következetességgel feltáró szemléletmód ugyancsak kapcsolatot teremt a két írói világ között. (*A De la Cruz* 48. oldalán egyébként elő is fordul Thomas Bernhard neve.)

⁶ BALLA, *De la Cruz*, 17.

⁷ Vladimír BALLA, *Az apa nevében*, ford. DOBRY Judit (Pozsony: Kalligram Kiadó, 2016), 113.

⁸ Uo., 129.

⁹ Uo., 130.

a figyelmet. Kafka szövegeiben anonim, kiismerhetetlen hatalmak irányítják az ember sorsát, s az érdeklődés a létre a maga tiszta elvontságában irányul. Éppen ezért a kiismerhetetlen fensőbb hatalomnak akár metafizikai értelmezés is adható. Nem dönthető el egyértelműen, hogy az egyén egy meghatározhatatlan, emberellenes felsőbb hatalom áldozata vagy magasabb nézőpontból tekintve valóban bűnös annak ellenére, hogy semmi olyat nem követett el, amit a földi törvények tiltának. A bűntelen bűnösség képzete ennek megfelelően akár teológiai kontextusban is értelmezhető. Balla szövegeiben a már alig fokozható magány nem valamiféle kiismerhetetlen, emberfeletti hatalom jelenlétének a következménye, és nem is egyfajta metafizikai gyökerű büntudatra vezethető vissza, hanem az ember önző ösztöneiből fakad. Ebből következően egyszerű és világos, de megváltoztathatatlan okok idézik elő. Az emberi lét abszurd értelmetlenségének nincs pátosza, emelkedettsége, tragikuma. Balla művei egyszerű hétköznapi tényként jelenítik meg ezt az állapotot. A céltalanságnak ez a józan és higgadt, majdnem szentelen belátása inkább Bernhard műveivel rokonítja Balla szemléletmódját, mint Kafkáéval.

Annál is inkább mert Balla szövegei nyíltan, sőt gyakran provokatívan érvénytelenítik a metafizikai szemléletmódot, különösen annak vallásos formáit. Nemcsak a *Gottesgnade* beszédes és ironikus címe utal erre a perspektívára, hanem számos más szövegből is idézhetnénk az isteni kegyelem gondolata fölött ironizáló szakaszokat. A *De la Cruz* kötet *Pleroma* című rövid, aforizmaszerű szövege például így fogalmaz: „A lét ürességével és értelmetlenségével foglalkozó aprólékos, precíz, de mindenekelőtt becsületes kutatás egy kutatónak kitölti az életét, értelmet és irányt ad neki. Ellenfelei, akik azt állítják, hogy a létnek értelme van, és hogy a lehető legjobb világban élünk, viszont életük teljességére és céljára eme ádáz ellenségük elleni harcban lelnek.”¹⁰ Az idézett szakasz vallásellenes éle még látványosabbá válik, ha figyelembe vesszük a *pleroma* szó jelentését, amely a görögkeleti teológia nyelvhasználatában az isteni teljességet jelöli.

A *Cvergli* ezt a metafizika-ellenes attitűdöt egy narratív megoldással is kifejezi. Az olvasónak már a novella elején, a spáciummal elválasztott második rövid szakasz kezdő mondatában feltűnhet, hogy a narrátor az elbeszélő szövegekben viszonylag ritkán előforduló többes szám első személyű formát alkalmazza. A szemtanú elbeszélő(k) felléptetése valószínűtlen, mert a narrátor több olyan jelenetről is beszámol, amely elbeszélői mindentudást feltételez. Az olvasó persze nem akad fenn ezen az apró furcsaságon egy olyan szövegben, amely halmozza az abszurd megoldásokat. Mígnem novella utolsó előtti, spáciummal elhatárolt szakaszában megtudja, hogy az elbeszélő jelen esetben valóban omnipotens, ugyanis nem más, mint maga az Isten. A Mindenható megszólalása a novellában blaszfémikus jelleget kap. A Úr felettébb érdektelennek mutatkozik, nem érinti meg *Cvergli*

¹⁰ BALLA, *De la Cruz*, 139.

szenvedése, a *Biblia* egyik eltorzított sorával szójátékot űzve viccelődik a szereplő kétségbeesésén:

[Cvergli] Elsírta magát. Sírt mert úgy gondolta, Isten rettenetesen messze van, miközben teljesen közel voltunk, és néztük, ahogy a könnyek elárasztják a konyhát. A sós folyadék erecskéi lassan behatoltak a szobába, utat törtek maguknak az előszobába, és aztán találtak egy repedést az ajtó alatt, és elárasztották a folyosót, láttunk mindent, de ez semmi érzést nem váltott ki belőlünk, láttuk, amint a cseppek sűrűn hullanak lépcsőről lépcsőre, majd arról a lépcsőről a következőre, miközben a konyhában emelkedett a vízszint, mi pedig megszokásból elkezdtünk felette lebegni.¹¹

Balla abszurd, fekete humora más árnyalatú, mint Kafaé, sokkal harsányabb és provokatívabb. Ez a cselekmény alakításában és a nyelvi humor jellegében is megmutatkozik. A *Cvergli* története szerint például Alžbeta, aki nem elégszik meg azzal, hogy a címszereplővel közös bőröndben lakhat, hanem megjön a kedve a szexhez is, apró alkatrészeket épít be társa testébe, melyeket a vaginája segítségével állít elő. A lassan majdhogynem kiborggá változó Cvergli előtt úgy lepleződik le Alžbeta machinációja, hogy egy alkalommal vizelés közben a húgycsővén át kipottyan egy alkatrész. Hasonlóan provokatív szakasz az is, melyben Cverglitől arról értesülünk, hogy a korábban Alžbetának udvarolgató pap olyan képzőművészeti szakkört vezet, amelynek keretében kizárólag női aktokat rajzolnak, majd az alkotásokat egyfajta őrzőgő rítus keretében megsemmisítik, miután

a pap kirugdalta a teremből a meztelen modelleket. Az eseménysor idején a szakkör tagjai egyesével diszkrétén felkeresik a toalettet, hogy „könnyít-senek magukon”.

A párbeszédekben megnyilatkozó fekete humor ugyancsak provokatívabb, mint a Kafka-szövegekben, harsány voltukkal inkább Ionesco drámáira emlékeztetnek. Ballának ez a provokatív, abszurd humor a nagy erőssége, ezen a téren szinte kifogyhatatlan a briliáns megoldásokból. Ízelítésként csak néhány példát idézek: Az igazgató az előző rendszerben betöltött politikai funkcióját firtató kérdésre az elterelés jegyében így válaszol Cverglinek:

Mit mond? Ez magyarul volt? Nem értem. Nyomatékosan megismétlem: nem értem. Lehet, hogy valaki ökörséget beszélt. Hogy zaklattam egy fiatal titkárnőt? Hogy én vettem rá, hogy fogja meg a melltartóját és énekelje el a nemzeti himnuszt?¹²

¹¹ BALLA, *Az apa nevében*, 127.

¹² Uo., 108–109.

Egy árnyalattal finomabb, játékosabb változatot olvashatunk az Alžbeta és Cvergli első találkozását leíró szakaszban, amikor is a cég által beidézett Alžbeta Cvergli irodájában meglátja annak kutyáját, és felteszi a magánjellegű kérdést: „Ez egy Brie-i juhászkutya?” Amire ezt a választ kapja: „Elnézést, nem beszélhetek a cég belső ügyeiről.”¹³ Ezt követően a szituáció így fejlődik tovább: „Amíg [Cvergli] beszélt, felállt, láncra kötötte a kutyát, és kilógatta az ablakból. A kutyának hirtelen kilátása nyílt a városi parkra.” A kutyához kapcsolódó poén később megfejtelve tér vissza. Cvergli irodájában az említett első találkozás alkalmával két Alžbeta van jelen egyszerre: a beidézett ügyfél és Cvergli titkárnője, ráadásul mindketten ugyanabból a faluból származnak. Erre az utóbbi Alžbetára vonatkozik az alábbi idézetben szereplő kérdés:

- Mellesleg, mit csináltál azzal a másikkal?
- Milyen másikkal?
- Hát, a másik Alžbetával. Azzal a titkárnővel. Amikor visszajöttem az igazgatótól, már nem volt ott, emlékszel?
- Kiakasztottam az ablakba. A kutyához.
- Micsoda?!
- Ne haragudj – simogatta meg Cvergli térdét.
- Nem haragszom, csak meglepett a dolog. A kutyát akkor visszahúztam az irodába, de őt nem vettem észre. [...] Minek neked a titkárnő? Felejtsd el. Az épületek falán senki sem fogja őt észre venni. Ezenkívül, nem mindegy, hogy az ember Habánfalván él, vagy pedig az iroda ablakából lóg fejjel kifelé?
- Te őt... fejjel lefelé? – Cvergli elismerően csettintett a nyelvével. – Mindig is tetszettek azok a nők, akiknek volt fantáziájuk! Ráadásul nincs ennek valami köze a tarothoz is?¹⁴
- Hízelegsz!¹⁵

A létezés abszurditását a karkai hagyománytól eltérő hangsúlyú és eltérő poétikai megoldásokkal megjelenítő elbeszélésmód azonban nem vezet a karkai kontextus elutasításához, mint ahogy az például az elmúlás elbeszélésének Thomas Mann-i hagyományával történt. A *De la Cruz*-ban olvasható *Halál Mecenzéfben* című novella a *Halál Velencében* olyan szatirikus újráirása, amely határozottan kétségbe vonja az elmúlás ottani esztétizáló megjelenítését. Nemcsak a történet színterének Szlovákiába helyezése és az alak degradálása jelzi ezt a tendenciát – utóbbinak beszédes jele hogy Aschenbachot homoerotikus vonzalmaira utalva

¹³ Uo., 110.

¹⁴ Az ezoterika ma is előszeretettel használja jóslásra a tarot kártyát, melynek lapjai között valóban szerepel egy fejjel lefelé függő alak.

¹⁵ Uo., 115–116.

közeli ismerősei csak Arschénbachként¹⁶ emlegetik –, de egy játékos metanarratív önreflexió erejéig Balla novellájának főhőse maga is kritizálja Thomas Mann róla szóló kisregényét: „Aschenbach szerint az életről és halálról íródott regény túl rendezetten és ellenszenves patetikussággal íródott – ő személyesen a múlt század elején íródott szöveget jól meghúzná [...]”¹⁷ Ez a nyers megoldásoktól sem visszariadó, határozott elutasítás vélhetőleg a hanyatláshoz és az elmúláshoz fűződő viszony alapvetően eltérő megközelítésével magyarázható. Balla szövegeitől idegen a leépüléshez, a véghez kapcsolódó pátosz és esztétizálás. A romlás Balla szövegeiben hétköznapi tapasztalat, melynek megszépítése értelmetlen és ellenszenves próbálkozás. Művei a hanyatlás nyugodt és reflektált elfogadását jelölik meg az egyetlen lehetséges, autentikus magatartásként. A *Gottesgnade* főszereplője „a lét értelmét a mozdulatlanóságban találja meg”.¹⁸ *Az apa nevében* szereplői elbeszélője a közöny tudatos vállalását kéri számon a környezetén:

Az itteni emberek közönyössége tehát nem az én házam aktív kisugárzásának az eredménye. *Közönyösek, mert ilyen a természetük.* Fát lehet vágni a hátukon, csöndben elviselnek mindenféle rendszert, alázatosan bólogatnak, szavazáskor bábuként emelgetik a kezüket, *nincs ebben egy cseppnyi bölcsesség vagy buddhista odaadás sem*, a bátyám szerkezetének mágikus hatásáról sincs szó, ez csak az ő szaros rabszolgalékük.¹⁹

A nagy szerelem főszereplője arról beszél, hogy „most elégedett ebben a kapcsolatban Laurával, és éppen egy olyan kapcsolatban, amely sehová se tart, mert neki nincs szüksége arra, hogy a dolgok alakuljanak, mindig az adott, mozdulatlan pillanatnak él [...]”²⁰ Balla szövegei a reflektált passzivitást, a kibúvókat elutasító, érzélgősségtől mentes rezignációt mutatják fel a lét értelmetlenségére adható egyedüli válaszként: a „melankolikus múlásban, semmire sem töreked[ni]”, ez a cél.²¹

¹⁶ Az Arsch németül segget jelent.

¹⁷ BALLA, *De la Cruz*, 97.

¹⁸ Vladimír BALLA, „Gottesgnade”, ford. GAZDAG József, *Jelenkor* 46, 11. sz. (2003): 164.

¹⁹ BALLA, *Az apa nevében*, 94. (A kiemelések tőlem származnak. G. T.)

²⁰ Uo., 204.

²¹ Uo., 207.

Daniela Kapitáňová *Könyv a temetőről* című könyve kirobbanó siker lett, amikor 2000-ben Szlovákiában megjelent. Az első kiadáson nem szerepelt az író neve, így mindenki azt hitte, hogy a szerző valóban a Samko Tálének nevezett, félkegyelmű főszereplő. Ez kisebb indulatokat is kavart a recepcióban, hiszen voltak, akik egy fogyatékos ember kifigurázásaként értelmezték a helyzetet. Mások – sokan – azonban egyszerűen mulatságosnak, viccesen bizarrnak találták a komárnói tolikocsis hős történetét, és egyszerűen nem vették észre, hogy jóval többről van szó; Samko Tále figurája túlmutat saját magán, és egy általános emberi, sőt, közép-európai létszituációt jelenít meg. A regényt hamar sok nyelvre lefordították, köztük angolra, németre, svédre, franciára, arabra és japánra. A magyar kiadás azonban egészen 2016-ig váratott magára¹ holott Kapitáňová számára ez lett volna a legfontosabb. Ahogyan a litera.hu-nak adott interjújában mondta:

Azt hittem, a magyarokat érdekli majd leginkább. Mert hiszen Komáromban játszódik, sok szó esik benne a magyarokról, illetve a szlovák-magyar ellentétről. Ez 2000-ben olyan égető probléma volt, hogy komolyan attól félttem, fegyveres konfliktusba torkollnak az indulatok. Azóta szerencsére javult a helyzet, de szerintem a könyv tükrözi az akkori közhangulatot. Aggasztóan sok, magát normálisnak tartó szlovák vélekedett úgy a magyarokról, mint az én főhősöm, aki mindenfajta másságot elutasít, és egyértelműen negatív figura, még akkor is, ha részben a körülmények áldozata. Szóval vártam, hogy majd csak lefordítja valaki magyarra, de tizenhat évet kellett várnom. És halálosan komolyan gondolom, hogy most szabadultam meg tőle végleg.²

Mindezek után valóban meglepőnek tűnik a 16 éves késedelem, kiváltképp annak fényében, hogy az angol, német, sőt még arab és japán kiadók is előbb érdeklődtek a regény iránt, mint a magyarok. Két oka is lehet ennek. Az egyik az, hogy hasonló módon reagáltak rá, mint a szlovák olvasók, akik Kapitáňová szerint

¹ Daniela KAPITÁŇOVÁ, *Könyv a temetőről*, ford. MÉSZÁROS Tünde (Budapest: Magvető Kiadó, 2016). (A továbbiakban erre a kiadásra hivatkozom, a főszövegben zárójelbe tett oldalszámokkal.)

² KAPITÁŇOVÁ Daniela, *Hamarosan ez is olyasmi lesz, mint az opera*, 2016, hozzáférés: 2018.01.26, <http://www.litera.hu/hirek/daniela-kapitanova-hamarosan-ez-is-olyasmi-lesz-mint-az-opera>.

eleinte egyszerűen „vicces könyvként” olvasták a regényt, úgy, hogy egyszerűen nem vették észre a satírárt és a kritikát. (Zárójelben érdemes megjegyezni, hogy a satíra műfaja valóban nem túl elterjedt Magyarországon, s egyáltalán nem véletlen, hogy kiváló művelője, Parti Nagy Lajos mutatta be a könyvet a Könyvfesztiválon.) A másik, az előzővel részben összefüggő ok pedig az lehet, hogy a könyv egy olyan témát is megbolygat, mely a mai napig újra meg újra felkavarja a magyar közvéleményt, s mellyel a rendszerváltás óta nem tudott elszámolni: az állambiztonsági múltból, az ügynökkérdésről van szó. A *Könyv a temetőről* magyar fordításának késlekedése ebből a szempontból is igen érdekes, s először ezzel szeretnék foglalkozni.

A magyar nyilvánosságba 1999-ben robbant be Tar Sándor ügye, akiről éppen a Frankfurti Könyvvásár idején derült ki, hogy 1978-tól egészen 1988-ig jelentéseket írt a III/III-as ügyosztálynak. Az ügy már csak azért is nagy port vert fel, mert Tar Sándort az írói karrier kezdeteinél éppen azok az emberek segítették, akikről részvétlenül és tárgyilagosan mindent elárult megbízóinak, amire azok kíváncsiak voltak, sőt, még túlbuzgóságról is tanúbizonyságot tett. Az esetről hosszas levelezés alakult ki az *Élet és Irodalom* hasábjain, többen megírták a véleményüket pro és kontra – az irodalmi élet érezhetően felbolydult. Hogy Tar ügye a mai napig foglalkoztatja a közvéleményt, az abból is látszik, hogy sikerrel játsszák a Katona József Színházban Ménes Attila *Bihari* című darabját Máté Gábor rendezésében, melynek szüzséje Tar történetén alapszik. A következő, nagy nyilvánosságot kapott történet Esterházy Péter esete volt a *Javított kiadás* című könyvével, mely mintegy a *Harmonia Caelestis* „függelékét” alkotja. Az író sokkolta, hogy a nagyszabású aparegény megírása után kiderült, hogy édesapja is jelentéseket írt. A történet közismert: Esterházy elkezdett kutatni az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában, s ebből a kutatásból született a *Javított kiadás*, mely immár az édesapa igazi történetét meséli el. Poétikai szempontból is izgalmas ez az eset, hiszen a posztmodern szerzőként számon tartott író ekkor kénytelen volt szoros kapcsolatba kerülni a reáliákkal. Ahogyan írja: „eddig azt csináltam a tényekkel, dokumentumokkal, iratokkal, amit akartam. Amit a szöveg akart. Most nem lehet. Mindent le kell nyelnem”³ (22). Ezek után még több ügynökregény is megjelent, Györe Balázs könyve, a *Barátaimk, akik besúgóim is voltak* 2012-ben⁴, Forgách András nagy sikerű regénye, az *Élő kötet nem marad* 2016-ban⁵, valamint számos olyan regény, melyekben valamilyen módon felbukkan ez a szál. Azt mondhatjuk tehát, hogy ha a politika a sürgetések ellenére sem tudott a mai napig számot vetni az ügynökkérdéssel – s erre akarat is egyre kevesebb látszik lenni -, az irodalom, a művészetek és a történészek azonban napirenden tartják a kérdést, és

³ ESTERHÁZY Péter, *Javított kiadás* (Budapest: Magvető Kiadó, 2006), 22.

⁴ GYÖRE Balázs, *Barátaimk, akik besúgóim is voltak* (Pozsony: Kalligram, 2012).

⁵ FORGÁCH András, *Élő kötet nem marad* (Budapest: Jelenkor, 2016).

nem engedik, hogy feledésbe merüljön a magyar közelmúltnak ez a szégyenteljes fejezete.

Kapitáňová könyvének szlovákiai megjelenése tehát éppen arra az időszakra esett, amikor a magyar társadalom és olvasóközönség még éppen csak elkezdett szembesülni ezekkel a problémákkal; Szabó István, Tar Sándor és Esterházy Máttyás története sokkolta a közvéleményt, mely egyáltalán nem tudott mit kezdeni a sorra kiderülő ügynökügyekkel. Sokféle szempont, indulat és megközelítés feszült egymásnak, hiányzott az egységes mérce, de legjobban hiányzott és a mai napig hiányzik a higgadt ítélezést lehetővé tevő transzparencia: a dossziényilvánosság. A 2000-es évek eleje óta azonban az ügynökkérdés az irodalmi élet periferiájából bekerült a mainstreambe, egyre többen írnak róla, és általában véve is elmondható, hogy egyre intenzívebbé vált a múlttal és a jelennel való szembenézés igénye, beleértve a mégoly kényes kérdéseket is. Továbbá ezek szellemében született néhány olyan mű is, melyek jelen állapotaink szatíráját nyújtják: két művet említhetünk a 2010-es évekből, melyek Kapitáňovához hasonlóan éles ítéletet mondanak a kor társadalmáról, ezek pedig Mosonyi Aliz *Magyarmesék* című könyve⁶, melyet Medve Zsuzsi groteszk rajzai illusztrálnak, valamint Parti Nagy Lajos *Magyar mesék* címen írt, és két kötetben megjelent történetei, melyek a magyar közélet aktuális abszurd fordulatairól mesélnek⁷. Történeti fejlemény az is, hogy mára már erős tendenciának látszik lenni az, hogy a (nem túl szerencsés módon) szövegirodalomnak nevezett irodalom túlhaladottnak tűnik⁸, és az irodalmi szövegekben egyre nagyobb súllyal jelenik meg az a „valóság”, melyről írni nem is olyan régen még azt jelentette, hogy a szerző kívül reked a mainstreamen. Vagyis talán valóban arról van szó *A könyv a temetőről* fogadtatása kapcsán, hogy a magyar irodalmi közéletnek, a befogadásnak is el kellett jutnia odáig, hogy a könyvben tárgyalt problémák egyáltalán felvethetők legyenek, valamint a magyar olvasó számára a szatíra és a groteszk érvényes megszólalási módot jelentsen.

Ez pedig valóban hosszas folyamat, s mint az íróny nyilatkozta, Szlovákiában is „csak nagy sokára jöttek rá, hogy a vicces szóhasználat mögött egy tragédia bújkik meg”⁹. Valamint – ahogyan állítja – Szlovákiában sem éppen könnyű dolog a nemzeti identitással, a múlttal és az identitást megerősítő sztereotípiákkal számot

⁶ MOSONYI Aliz, *Magyarmesék* (Budapest: Magvető Kiadó, 2011).

⁷ PARTI NAGY Lajos, *Magyar mesék* (Budapest: Magvető Kiadó, 2012, 2014).

⁸ Ez az állítás legalább tanulmány terjedelmű argumentációt igényelne, ezért ebbe most nem megyek bele. Azt viszont mindenképpen meg kell jegyezni és nyomatékosítani, hogy azok a poétikai-narratológiai eljárások, melyek a szövegirodalomra voltak jellemzők, hatalmas energiákat szabadítottak fel a magyar irodalomban, s ennek jelentősége napjainkban is felbecsülhetetlen.

⁹ KAPITÁŇOVÁ Daniela, „»Orbán politikája miatt divat magyarnak lenni Szlovákiában« : (Csendes-Erdei Emese beszélgetése az írónővel)”, *Magyar Narancs*, 2016, hozzáférés: 2018.01.26, <http://magyarnarancs.hu/konyv/orban-politikaja-miatt-divat-magyarnak-lenni-szlovakiaban-99185>.

vetni, a szlovák-magyar kapcsolat pedig különösen neuralgikus pont mindkét ország életében. Amiért Kapitáňová azt gondolta, hogy a magyarokat azonnal érdekelni fogja a könyv, talán pontosan azért nem foglalkoztak vele másfél évtizedig. Lassan, nagyon lassan ment végbe a kortárs magyar irodalomban az a folyamat, melynek során eljutott odáig, hogy a múlttal és a valósággal való szembenézés egyik legfontosabb médiuma lett, és mind az olvasók, mind pedig az írók nyitottá váltak a társadalmi és a közéleti kérdésekre. Az utóbbi években mindenesetre azt tapasztalhatjuk a kortárs magyar irodalomban, hogy egyre több mű vállalja és veti fel ezeket a problémákat – vagyis csak az utóbbi években alakult ki igazán az a közeg, melyben Kapitáňová regénye érdemi fogadtatásra találhatott. S talált is, hiszen megjelenése után számos interjú készítették az írónővel, több kritika is megjelent a könyvről, valamint színdarab is készül belőle¹⁰. A nemzetközi recepció pedig számos vonatkoztatási pontot talált a regényhez; némelyek a *Bádogdobhoz*, a *Forrest Gumphoz*, a *Bajnokok reggelijéhez* hasonlították a regényt, stílusát és hangvételét pedig hol Hrabaléhoz, hol pedig Hašekéhoz.

A *Könyv a temetőről* hőse Samko Tále, a 44 éves, értelmi fogyatékos és növésben is visszamaradt férfi, akinek minden elfoglaltsága az, hogy szülővárosát, Komárnót járja a tolikocsinak nevezett járművel, és papírt gyűjt. Ismeri a város minden lakóját, valamint számos történetet róluk, ezeket pedig nekiállt megírni, mert az öreg, alkoholista és hajléktalan Gusto Rúhe azt jósolta neki, hogy írni fog egy könyvet a temetőről. Samko Tále maga sem érti, hogy miért éppen a temetőről, „hogya van olyan sok más szép dolog” (27). Végül aztán két teljes könyvet is ír róla, noha az első mindösszesen egy oldalas lett. Ez valóban a „szép” komárnói temetőről szól, meglehetősen kezdetleges megfogalmazásban, ám a második rész, mely a *Második könyv a temetőről* címet viseli, már inkább a komárnói emberek viselt dolgairól. A címbeli temetőt így akár metaforikusan is érthetjük; a temető maga a város, az élő emberek, a történetek szereplői pedig valójában halottak – a kép kétségtelenül a morbiditásig groteszk, ám nem idegen a regényből kibontakozó társadalomrajztól. A regény maga pedig mintegy ironikus kiforgatása, vagy visszavonása az oly nagy népszerűségnek örvendő cseh (szlovák) kisvárosi történeteknek, melyeknek gyarló, ám kedélyes, vicces és szerethető kisemberek a hősei. Itt azonban világossá válik, hogy a hétköznapi gyarlóságoknak milyen következményeik vannak, és ezek hogyan hatnak jobb sorsra érdemes emberek életére.

A *Könyv a temetőről* legnagyobb invenciója a nyelve, mely nem csupán leképeződése a szűkebb és tágabb környezet nyelvhasználatának, hanem mintegy „esszenciája” is, hiszen egy sor olyan elemet sűrít magába, melyek a mindennapi nyelvben is előfordulnak ugyan, ám korántsem ekkora koncentrációban. Ehhez pedig szervesen hozzá tartoznak a groteszk illusztrációk is a vicsorgó, égneek álló

¹⁰ A budapesti Örkény Színházban *Pionírszív* címmel készült monodráma belőle, Bíró Kriszta előadásában. A bemutató időpontja: 2018. március 2-a.

hajú emberekkel, az infantilis vonalvezetéssel és képi ábrázolásmóddal (a magyar olvasónak óhatatlanul eszébe jutnak Medve Zsuzsi illusztrációi: a vicsorgó, palacsintafülű emberkék, akik mindig szörnyen dühösek). A közösségben csak „Gyerekeknek” nevezett férfi készségesen ismételteti a környezetétől hallott szólamokat, melyekből egy rendkívül korlátolt ember világképe mutatkozik meg. A világ összefüggéseit átlátni képtelen, miközben rendkívül agyafúrtnak gondolja magát, akit nem lehet megvezetni. Önmagáról általában is rendkívül jó a véleménye, dolgos, megbecsült embernek tartja magát, noha ennek a következő mondatban már maga is ellentmond azzal, hogy idézi, mit szoktak utána kiabálni: „Samko Tále beszartál-e?” (45). Nyelvhasználata körülményeskedő, fontoskodó, beszéde tele van töltelékszavakkal, jellemző fordulata például az, hogy valaminek a tekintetében, valamint a bornírt kispolgár magabiztosságával teszi fel a dolgokról mondott véleménye végén a kérdést, hogy „hát nem?”. S a válasz nem is lehet más, mint hogy „hát de”. Bárgyún visszhangozza azokat a paneleket, otromba poénokat, melyeket környezetétől hall, és nagyon tetszenek neki az ehhez hasonló, általa humorosnak tekintett kiszólások: „boncterem. Ahol a helyem majd meglelem” (151). Saját magát is nagyon humorosnak tartja: „angolul olyant tudok példának okáért, hogy fakk mi tender, fakk mi du. Ez humoros.” (21) Ám azáltal, hogy Samko maga minősíti (fényezi) saját magát, éppen az ellenkező hatást éri el: poénjai egyáltalán nem „humorosak”, ő maga pedig korántsem olyan jóra való, ahogyan hinni szeretné magáról.

Rasszista, nacionalista, utálja a magyarokat, dicsóítja a szlovákokat, betegesen ragaszkodik azokhoz a viselkedési formákhoz, melyek szerinte illendőek, és megbotránkoszik azokon, melyek szerinte nem azok. Így például folyamatosan kritizálja nővérét, Ivanát (a népszerű zongoraművésznőt), aki szerinte nem elég szlovák, nem úgy öltözik és viselkedik, ahogyan ildomos, és még a szlovák címeres matricát sem hajlandó kiragasztani az autójára. Samko mereven tartja magát azokhoz az életvezetési elvekhez, melyek szerinte a normalitást jelentik, és minden kilengést, elhajlást megbotránkoszva fogad. A nővéréről például azt mondja, hogy

az ember nem tudja, hogy miért csinál olyant, amit nem szokás csinálni, mert amit nem szokás csinálni, azt nem lenne szabad csinálni, hát nem? Hát de. (52)

S amit nem lenne szabad csinálni, azt be is kellene tiltani – ahogyan máshol fogalmaz. Azt ugyan maga is kénytelen elismerni, hogy a család becsülete nem makulátlan, vannak ugyanis magyarok, sőt, cigányok is a felmenők között, amit igen nehezen emészt meg.

S a magyar mindennapokból ismerős lehet a „ki a jó, sőt, a legjobb szlovák” kérdése, aki Samko szerint az ő tulajdon Detvába való nagyapja. Ebben a hitében az sem ingatja meg, hogy a „jó szlovák” nagypapa lehordja azért, hogy magyarul

köszönni bezzeg tud, de inni velük nem hajlandó, aztán belediktál egy pohár italt, amitől az unokája rosszul lesz. Detva újra meg újra visszatérő elem Samko narrációjában, noha sosem járt ott. A „Gyerek” ezt azzal indokolja, hogy „nagyon messze van” (35) – holott Szlovákiában nincsenek nagy földrajzi távolságok, ráadásul a saját családjáról, nagyszüleiről van szó. Ám ez az „elérhetetlen messzeség” számára afféle szlovák utópiává varázsolja Detvát, „mert ott vannak a világon a legjobb szlovákok” (61). Sajnos, a magyar nagymama okán az ő családja már nem tartozik a legjobb szlovákok közé, mint ahogyan a nővére sem. A frusztrált kelet-közép-európai népek egyik gyakori toposza ismétlődik meg Samko beszédflowájában, mely szerint az adott nép tagjai között különbséget lehet tenni aszerint, hogy kik a „jók” és kik a „rosszak” (vö. „mélymagyar” és „hígmagyar”), anélkül, hogy világos, racionális magyarázatot tudna adni bárki is erre. Az is gyakori képzet, hogy az „igazi” magyarok, lengyelek, szlovákok valahol távol élnek, egy idealizált helyen, egy utópiában, melyhez képest minden más vidéken a hanyatlás jelei tapasztalhatók.

Személyében mintegy állatorvosi lova annak a közösségnek, melyben él, s nem ő tehet róla, ha egy házmester erkölcsénél nem jutott tovább. Hiszen nemcsak saját magát, saját szólamait ismételi, hanem ismétlése mindannak, amit lát, tapasztal visszapillantó tükörrel ellátott tolikocsijával bandukolva a városban. Beszédében, viselkedésében semmi autonómiára, egyéni invencióra utaló jegy nincsen, csupán újra mondogatja és újra játssza azt, amit a környezetében hall és tapasztal, ugyanazt a mintát ismételteti vég nélkül. Személyiségének lényege az ismétlés, vagyis mindig a múltból, a múltban már elhangzott, lejátszódott dolgokból él, ezeket használja fel újra meg újra – ahogyan a tolikocsijának a visszapillantó tükre is mindig visszafelé néz – személye tökéletes szimbóluma a megújulásra képtelen, a már többször kudarcot vallott sémákat ismételtető kelet-közép-európai országokra jellemző politikai stratégiáknak. Arra sem ereje, sem kapacitása, hogy előre figyeljen. A múlt jelenti a biztonsággal belakható vidéket számára, ezért nem csoda, ha mániásan rendpárti, és elutasít mindent, ami kicsit is megbolygatná a rendet, melyet szigorú szabályok szerint tartanak fenn. Ezért gyanús számára a demokrácia intézménye is, hiszen egy csomó olyan dologért nem jár büntetés, amit szerinte be kéne tiltani. Márpedig igen sok mindent kéne betiltani szerinte, hiszen elviselhetetlen számára az a gondolat, hogy az emberek úgy öltözködhetnek, viselkedhetnek, ahogyan akarnak. Ahogyan megjegyzi: „... én nem akartam a demokráciát...” (91), hiszen úgy tűnik számára, hogy a demokráciában nem lehet betiltani azokat a dolgokat, melyeket szerinte be kéne. Például nem érti, hogy a homoszexuális Borka miért nem kerül börtönbe, és hogyan gondolja az Amerikából jött tanár, hogy a cigányok is ugyanolyan emberek, mint a szlovákok. Mint ahogyan azt sem, hogy miért írja ezek után a tanár, hogy a szlovákok „fajgyűlölösök”, hiszen ő mindig az indiánokkal vagy a rabszolgákkal van, amikor a tévében ilyesmi filmet néz.

Emberekkel, sorsokkal találkozik, de ezekből csak nagyon keveset ért meg, holott életek mennek tönkre a közvetlen környezetében is. Ahogyan Németh Zoltán írja, Kapitáňová Samko személyében

olyan alakot kelt életre, akinek nyelvén – mint tükrön – keresztül Közép-Európa komikus tragédiája sejlik föl, szocializmusával és nacionalizmusával együtt, valamint kisembereivel, akik görcsösen ragaszkodnak gyáva méltóságukhoz.¹¹

Pasmár Livia pedig rosszindulatú, sőt, gonosz karakternek tartja Samkót, aki az ártatlanság retorikáját működtetve uszító hangvételű monológokat mond, kiszolgálja a rendszert, és esze ágában sincs másokon segíteni, akkor sem, ha megtehetné, mert betegesen félti a saját testi-lelki épségét.¹² Bűnei között tehát nem csak az extrém konformizmus szerepel, hanem a jóra való restség is – s ez még inkább megerősíti Németh Zoltán diagnózisát.

Mindezek a személyiségjegyek pedig tökéletesen alkalmassá teszik Samkót arra, hogy a rendszer lelkes híve és kiszolgálója, sőt, ügynöke legyen – noha erről nincsen tudomása. Viszont rendkívül hízeleg neki – mint minden kispolgárnak –, hogy az elmúlt rendszerben az „Azok ott fönt” kategóriájába tartozó RSDr. Gunár Karol a barátjának nevezi, és arra biztatja, hogy mindent mondjon el neki, és nagyon megdicséri, ha valami információt ad át neki. Így tudja meg, hogy Samko apja a Szabad Európa rádiót hallgatja, és egész hosszú a lista arról, hogy kiket és miket nem szeret: a magyarokat, a cseheket, az oroszokat, a cigányokat, valamint a különböző nagy állami szervezeteket. Gunár Karol megdicséri Samkót az árulásért, akit még azzal is lekenyerez, hogy mindezt megbocsájtja az apjának, mert olyan jó ember. De nemcsak az apját, hanem egy barátját is elárulta, aki szerelmes volt Gunár Karol lányába.

Aztán meg lettek mondva a RSDr. Gunár Karolnak és ő szépen rendet csinált. Aztán Tonko [a barát] leesett a Víztoronyból, aminek a tekintetében ott helyben meg volt halva. (64)

Elárulta a tulajdon nagybátyját, Otobácsit is, hogy olyan gombát adott egy férfinak, amitől betegnek hiszik majd sorozáskor, és így megúszhatja a katonaságot. A regény retorikailag nagyon találóan érzékelteti ezt a dilemmát, ugyanis egy bekezdésben olvashatjuk Samko morfondírozását arról, hogy ezt nem szabad elárulni RSDr. Gunár Karolnak, mert börtönbe csuknak mindenkit, valamint azt, hogy elment Gunárhoz, és mindent elmondott neki.

¹¹ NÉMETH Zoltán, „Könyv a temetőről”, *Élet és Irodalom*, 2016. ápr. 22., hozzáférés: 2018.01.26, <http://www.es.hu/cikk/2016-04-22/nemeth-zoltan/konyv-a-temetorol.html>.

¹² Vö. PASZMÁR Livia, „Az ártatlanság retorikája”, *Irodalmi Szemle*, 2017. június, hozzáférés: 2018.01.26, http://irodalmiszemle.sk/wp-content/uploads/2016/02/isz_2017_06.pdf.

Samko karaktere „besúgása tekintetében” sok hasonlóságot mutat azzal, amit a magyar ügynökmúltat feltáró történészek, újságírók írnak egyes ügynökök jellemvonásairól. Gyakori ugyanis az a képlet, hogy hivatásukban kevésbé sikeres, vagy tehetségükkel élni nem tudó emberek végül abban találják meg önkitaljesedésük sajátos, torz formáját, hogy náluk sikeresebb emberekről jelentéseket írnak. Nagy igyekezettel próbálnak megfelelni megbízóiknak, és a jelentésekben egyáltalán nem ritka a nyakatekert, körülményes megfogalmazásmód, tudálékoskodás és fontoskodás – ahogyan ez például Tar Sándor esetében is megfigyelhető. Ez persze tökéletes összhangban van mindazzal, amit Samko karaktere állít elénk, rendszerektől függetlenül. S egyetértek Paszmár Livia meglátásával, aki szerint „Kapitáňová ügyesen piszkálja meg az olvasó értékrendjét”¹³, és több szempontból veti fel a felelősség kérdését. Ám nem csak a moralitásról van itt szó, hanem a szembenézéssről is: a múlttal és a jellel egyaránt. Ennek az ideje pedig mintha mostanában érkezett volna el a magyar irodalomban. Hiszen úgy tűnik, egész Közép-Európában ugyanazt a rozzant tolikocsit tologatjuk, melyről letörött a visszapillantó tükör. S talán a temető metaforája is extrapolálható az egész térségre, mely évszázadok óta kényszeresen, újra meg újra megismétli régi hibáit.

¹³ Uo., 67.

Veronika Šikulová írásművészete három magyar nyelvre fordított prózakötete tükrében

I.

Jelen munkámban a kortárs szlovák prózairodalom egyik jelentős képviselőjének, Veronika Šikulovánek írásművészetét, valamint magyarországi befogadását szeretném bemutatni a szerző három műve segítségével.

A *Menettér* (*Miesta v sieti*, 2011) című írása 2014-ben, a *Hiányos fiasítás* (*Medze-rový plod*, 2014) 2016-ban, a XXIII., a *Tulipánból paprika* (*Domček jedným ťahom*, 2009) című novellafüzére pedig az 2017-es, XXIV. Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválra jelent meg, mindhárom könyv Mészáros Tünde fordításában.

A továbbiakban igyekszem bemutatni a regények nyelvi-stilisztikai jellemzőit, illetve azokat az egyedi elbeszélői módokat, melyek mentén mindhárom szöveg szerveződik, valamint megpróbálok rávilágítani az egyedi szövegvilág magyar nyelvre történő átültetésekor felmerülő műhelyproblémákra, mindeközben arra szándékozom választ találni, vajon megkonstruálható és elmesélhető-e egy több-generációs családtörténet hosszabb-rövidebb emlék- és történetfoszlányokból, s amennyiben igen, milyen olvasati lehetőségeket kínál az ilyen módon szerveződő történet az olvasónak és a fordítónak.

II.

Veronika Šikulová (1967) a kortárs szlovák prózairodalom egyedi hangú, kiemelkedő szerzője 1997-ben debütált *Odtiene (Árnyalatok)*¹ című prózakötetével, amellyel elnyerte a legjobb első kötetért járó Ivan Krasko-díjat. Nyolc prózakötetén kívül megjelent esszékötete, mesekönyve, írásait publikálták antológiákban

¹ Veronika ŠIKULOVÁ, *Odtiene* (Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1997).

(*Sex po slovensky 2., Päť x päť*)², műveit lefordították magyar, cseh, angol, arab, hindi és szlovén nyelvre. A 2014-ben megjelent *Medzerový plod (Hiányos fiasítás)* című kötetéért elnyerte a legrangosabb szlovák irodalmi Anasoft Litera-díjat. A bazini Kiskárpátoki Könyvtárban dolgozik, Modoron él.

Mészáros Tünde (1970) az 1990 után induló műfordítógeneráció tagja, az ő nevéhez fűződik mindhárom Veronika Šikulová-kötet magyar nyelvre fordítása, akárcsak Daniela Kapitáňová *Samko Tále: Könyv a temetőről* című regényének, valamint Jana Beňová *Café Hyena*, Ondrej Štefánik *Ujjatlan város* című regényeinek fordítása. Az említett könyvek sikeres bemutatkozása a XXIII. Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválon ugyancsak azt bizonyítja, hogy fordítójuk különböző prózanyelveket tud bravúros módon megszólaltatni magyarul. Mészáros Tünde a szlovákiai Balonyban él.

A *Hiányos fiasítás* című prózakötet bemutatásakor Váradi Péter, a L'Harmattan Kiadó főszerkesztője Veronika Šikulová-t Pavel Vilikovský és Daniela Kapitáňová mellett a három legfontosabb kortárs szlovák regényíró közé sorolta.

A szerző kritikai fogadtatása Szlovákiában nagyon gazdag, az Irodalmi Információs Központ (Literárne informačné centrum – LIC) nyilvántartása 78 recenziót, újságcikket és tanulmányt sorol fel, melyek Šikulová kötetivel foglalkoznak, és a *Slovenské pohľady*, *Romboid*, *Knižná revue*, *RAK*, *Dotyky*, *Literárny týždenník*, illetve a *Sme* és a *Pravda* hasábjain jelentek meg, neve szerepel a Viliam Marčok-féle 2006-os bővített kiadású szlovák irodalomtörténetben is (*Dejiny slovenskej literatúry III*). A továbbiakban a magyar és szlovák kritikai fogadtatás által fontosnak tartott megállapításokat szeretném összevetni.

Haklik Norbert a magyar nyelven elsőként megjelent *Menettértilt* című kötetrel kapcsolatban az írói látásmód újszerű és egyben korszerű mivoltára mutat rá, a szerző a cselekményt tágabb, közép-európai narratíva részeként értelmezi, hiszen a múlt egyetlen, kizárólagos tulajdonosa és értelmezése helyett a közös jelen és jövő lehetőségei felé fordul, egy jellegzetesen közép-európai történetet mesél el, az ország neve bármelyik térségünkbeli államával helyettesíthető lenne. Haklik prózavers-fejezeteknek nevezi a regény fejezeteit.³ A családtörténetet elbeszélő három szólam (Jolana, a nagymama, Alica, a lánya és Verona, az író alteregója) kompozíció szempontjából is különböznek egymástól, Verona fejezetei „közpon-tozás nélkül, merész képzettársításokkal és szaporán váltakozó, expresszív képek-kel, sodró prózaversben íródtak”, Jolana és Alica fejezetei „úgy szólalnak meg, mint amikor felmenőink, akiket nekik igen, nekünk azonban már nem adatott meg személyesen ismerni, beadják a derekukat, és beszélni kezdenek”. Haklik

² Dušan TARAGEL, ed., *Sex po slovensky 2.: Dvojvohlavná poviedková antológia o sexe* (Bratislava: Ikar, 2005); Peter KARPINSKÝ, ed., *Päť x päť: Antológia súčasnej slovenskej prózy* (Bratislava: Literárne informačné centrum, 2011).

³ HAKLIK Norbert, „Orail history (Veronika Šikulová Menettértilt című kötetéről)”, *Irodalmi Szemle* 59, 3. sz. (2016): 87–89.

által „magánbeszéd-szimfóniának” nevezett szöveget a vonat „zakatolásának” motívuma fűzi össze. A vonaton utazásokból, vasútra tett utalásokból Šikulová saját szimbolikát teremt, melyet kiterjeszt magára a szövegre is, és a jó szöveget is a vonat zakatoló ritmusával állítja párhuzamba, hiszen ahogy a vonat egy bizonyos ritmusban zakatol, a jó szöveget ugyanez jellemzi.⁴

A *Menettérti* magyar nyelven Závada Pál utószavával jelent meg. A regény legnagyobb bravúrjaként említi Závada, hogy „alteregójának anyját és nagyanyját Šikulová legalább olyan gazdag tudással, a harmincas–negyvenes–ötvenes évekre kiterjedő, pazar ’emlékezőképességgel’ s annyira ihletett személyességgel és irodalmi megformáltsággal képes megszólaltatni, mint önnön én-elbeszélőjét”.⁵

Váradi Péter a *Hiányos fiasítást* a regény, az esszéregény és az értekező próza metszéspontján jelöli ki, olyan sokrétű szöveggént jellemzi, amelyre a buszon elcsipett párbeszédok ugyanúgy hatással voltak, akárcsak a nagyszülők történetei.

Mészáros Tünde szerint a szerzőnek rendkívüli érzéke van a szavakhoz és a zeneiséghez.⁶ A történet kettős keretre épül: két ősz, mindkettőhöz az egyik szülő elvesztése kapcsolódik:

erre a dupla törzsre van rátekergetve hősnőnk hosszabb-rövidebb gondolatfolyamokból összepuzzle-zott története, egy kis gyerekkor, néhány szerelem, családi, férfi-női és anya-gyerek viszonyok, majd jó arányérzékkel felpakolgatva rá [...] villanások és skiccek.

Mészáros az író nyelvét „ízes”, markáns, kábító nyelvnek nevezi.⁷ Ján Litvák a *Hiányos fiasítást* a szomorú illatok, dallamos mondatok könyveként jellemzi, melyben nem érvényesek a fizika törvényszerűségei, hiszen akárcsak a lép hat-szögű viaszsejtjeit elválasztó válaszfalakon át, úgy lép át az egyik könyvből a másikba, mintha ezt a prózai művét is felvázolta volna már az ismert borvidéken játszódó történetek egyik korábbi változatában, a hangulat és a légkör ismerős, magánélete apró darabkáit pedig már a legelső prózakötetétől kezdve adagolja az olvasóinak az emberi tökéletlenségről szóló tökéletes történeteket, mintegy megbékítve minket az élet természetes körforgásával és saját halandóságunkkal.⁸ Ez a világ lehetne akár a Nicolas Poussin képein visszakösző Arkádia is,⁹ viszont ebben az idilli környezetben már otthagytá lába nyomát az elmúlás.

⁴ Uo., 89.

⁵ ZÁVADA, Pál, „Rokoni utószó”, in ŠIKULOVÁ, Veronika, *Menettérti*, ford. MÉSZÁROS Tünde, 351–355 (Budapest: L’Harmattan, 2014), 352–353.

⁶ MÉSZÁROS Tünde, *Magyar hangja bemutatja – Veronika Šikulová: Hiányos fiasítás, hozzáférés: 2016.05.03*, <http://irodalmisszemle.sk/2016/04/3980/>.

⁷ Uo.

⁸ JÁN LITVÁK, *Veronika Šikulová píše ako nezmyslov zbavená*, hozzáférés: 2017.10.05, <https://kultura.sme.sk/c/7656301/veronika-sikulova-pise-ako-nezmyslov-zbavena.html>.

⁹ PETER ZAJAC, *Život a smrť v Arkádiach Veroniky Šikulovej*, hozzáférés: 2017.10.05, <https://denni.kn.sk/95698/zivot-a-smrt-v-arkadiach-veroniky-sikulovej/>.

Akárcsak az előző könyveknek, a *Tulipánból paprikának* is központi helyszíne is a Kis-Kárpátokban található Modor városa, itt élnek és emlékeznek vissza az életükre a szereplők.

Mária Majerčáková az apa jelen(nem)létét vizsgálja a *Tulipánból paprika* című regényben. Tudatalatti témaként központi szerepet tölt be az elbeszélésben a jelen nem lévő (hiányzó) apa. A szerző az édesapja halála után az életet csöndesnek és némán zajlónak érzékeli, az idő múlását különböző tevékenységek szikár, sallangmentes felsorolása jelzi, mintha az elbeszélő megértené, hogy apja halálával az élet nem állt meg, és neki is tovább kell tennie a dolgát.¹⁰ Mindemellett a történetben jelentős hangsúlyt kap a csönd, a hallgatás. Ennek a hallgatásnak természetesen funkciója van a szövegben, főként bonyolult helyzetek megjelenítésekor. Stanislav Rakúst idézve megállapítja, hogy amíg a valós életben hallgatással hallgatunk, az irodalomban, konkrétan a prózában mindent, még a hallgatást is csupán szavakkal tudjuk érzékeltetni; a hallgatás akkor jut „szóhoz”, amikor már a szavak nem bizonyulnak elegendőnek, illetve abban az esetben, amikor a szavak esetleg gyengítének a nehéz, problémákkal teli helyzetek átélését, drámaiságát – a szavak energiája a másodlagos, kísérőjelenségekre összpontosul.¹¹

Dana Podracká is arra mutat rá, hogy a kommunikáció hiányát a szerző bizonyos szinten szándékosan alkalmazza, viszont ő a hallgatást nem a szó szoros értelmében vett hallgatásként értelmezi, hanem az ún. „nagy beszélgetés” – az emberi létről, az élet nagy kérdéseiről folytatott beszélgetés hiányaként.¹² Mivel a szerző ezt a beszélgetést nem tudta megvalósítani, ebben látja Podracká az egyik okot, amiért Veronika Šikulová prózájában gyakorta megjelenik az édesapja.

Édesapja képét segít összerakni a *Menettér*t is, mégpedig három elbeszélői hang fragmentumaiból, itt viszont már érzékelhető, hogy a szerző részben nagyobb időbeli távlatból ír, Verona szólamaiban az apa utáni sóvárgás váltakozik a racionális távolságtartó elbeszélőmóddal. Ebben a regényben megjelenik egy új nézőpont is, amely ez idáig nem volt jelen Šikulová prózájában, Alica, az édesanya hangján beszél el szülei megismerkedését, egyfajta „közvetett” emlékként, hiszen a családi „legendáriumba” bekerült történeteknek a szerző nem lehetett a tanúja, így Marianne Hirsch szavaival élve egyfajta „postmemory” (utóemlék) formájában él benne, és így csupán az elmondottakra támaszkodva tudja ezeket a történeteket megjeleníteni.

A nyelv dinamikus, hömpölygő áradásának köszönhetően olvasás közben olyan érzés keríti hatalmába az embert, hogy az állandó történés, mozgásban levés

¹⁰ Mária MAJERČÁKOVÁ, „K neprítomnosti otca v tvorbe Veroniky Šikulovej”, *Motus in verbo* 3, 1. sz. (2014): 57–63, 58.

¹¹ Uo., 60.

¹² Dana PODRACKÁ, *Veronika Šikulová, Domček jedným ťahom*, hozzáférés: 2017.10.05, <http://www.litcentrum.sk/recenzie/domcek-jednym-tahom-veronika-sikulova>.

végül mégis a boldogságban tetőzik, azt a szárnyaló életörömet tapasztalhatja meg az olvasó, mint ami Marc Chagall képein tükröződik.¹³

III.

Veronika Šikulová szövegei sokrétűségük, sokféle forrásból táplálkozó motívu-
maik, valamint a kettős kultúrájú szövegvilágának kevert, a szlovákba magyar
szavakat, mondatokat applikáló nyelve állítják kihívás elé a fordítót. A teljesség
igénye nélkül szeretnék néhány példát hozni a Mészáros Tünde által alkalmazott
megoldásokra, amelyek hozzájárultak ahhoz, hogy mindhárom esetben kiváló
műfordítás születhessen. Példáimat a *Menettérti*, valamint a *Tulipánból paprika*
című kötetekből merítem.¹⁴

A *Menettérti* kapcsán írja Görözdi Judit a következőket: „Mészáros Tünde
fordítása a szöveg multikulturális nyelvi dimenzióját nem fedte el, nem egyne-
műsítette, hanem megfordította. A szlovák átírású magyar nevek vagy a rontott
magyar nyelvű idézetek, káromkodások a magyar szövegből is kiszólnak [...].
Forrásszöveg kevertnyelvűségét pedig a szlovák nyelvi elemek (személynevek,
földrajzi nevek, énekrészletek, stb.) érzékelteti.”¹⁵

Doma sme sa rozprával aj po maďarsky, ale na Vianoce vyšli stará babička
Dudunka na dvor pod okná a po slovensky spievali takú starodávnu pes-
ničku:

**Chodila Mária
po širokém svete,
nosila synáčka
vo svatém živote.**¹⁶

Magyarul is beszéltünk otthon, de karácsonykor Dudunka öregmama ki-
ment az udvarra, és szlovákul énekelt az ablak alatt a régi-régi éneket:

**Elindult Mária,
chodila Mária
po širokém svete
nosila synáčka
vo svatém živote.**¹⁷

¹³ Uo.

¹⁴ A tanulmányban a szlovák forrásnyelvi, valamint a magyar célnyelvi változatban kiemelni
kívánt kifejezések, mondatok félkövérrel szerepelnek.

¹⁵ GÖRÖZDI Judit, „Két kultúrában – vice versa”, *Magyar Lettre Internationale* 25, tavasz (2016):
30–33, 33.

¹⁶ Veronika ŠIKULOVÁ, *Miesta v sieti* (Bratislava: Slovart, 2011), 69–70.

¹⁷ ŠIKULOVÁ, *Menettérti*, 75.

A délnyugat-szlovákiai régióhoz kapcsolódó többségi multikulturalizmust kisebbségi nyelven érzékelteti a fordításszövegben, „ugyanazon régió szlovák-magyar együttélésének a magyar nyelven hagyott szlovák nyomait építi a szövegbe”¹⁸:

Inak s tými oleandrami sme mali vždy na jeseň len oštaru, lebo sme ich museli schovať do komory na zimu. Také boli ozrutné, ledva sme ich ťahali. **Öregapa** bol vtedy samý fixnomolát. A to sme ich mali pozdĺž celého dvora pod oknami. A celú zimu nám potom **zavadzali** v komore.¹⁹

A leánderekkel különben ősszel mindig csak a baj volt, mert télire be kellett őket tenni a spajzba. Akkorák voltak, hogy mozdítani alig bírtuk őket. **Öregapából** csak dőlt a fiksznomolát, basszangyalát. És annyi volt belőlük, hogy végig az udvaron az ablakok alatt. Aztán meg **zavadzáltak** egész télen a spajzban.²⁰

A *Tulipánból paprika* esetében a címadásban változás történt. A szlovák kötet címe, *Domček jedným ťahom* (egy vonallal rajzolt házikő). Dana Podracká mutat rá arra, hogy a ház motívuma, melyet bármikor rajzolhatunk bárhová, ha pedig nincs kéznél toll és papír, elég, ha képzeletben vagy az ujjunkkal a levegőbe rajzoljuk az önmagába visszatérő, házat formázó vonalat, máris minden a helyére kerül, készen arra, hogy életre keljen, úgy működik mint egy varázsige, amely nyitja a bejáratot és a kijáratot is;²¹ a fordításszövegben az egyszerű, hajtogató gyermekjáték tölti be ezt a szerepet, melynek a lényege ugyancsak az önmagába visszatérés motívuma, hiszen a tulipánból indulva, a papír hajtogatása során a paprika, Jancsika, kiskirály alakja után ismét visszatérünk a tulipánhoz:

Doma si položí hlavu na čistý hárok papiera (kráčajme s dobou – recyklovateľného) a ako by potrebovala rozbeh (alebo na zahriatie), **nakreslí asi dvadsať domčekov jedným ťahom**, akoby znášala nejaké kajúcne vajcia.²²

Oththon lehajtja a fejét egy tiszta papírlapra (haladjunk a korrallal – újrahasznosítottal), és mintha szüksége lenne egy kis bemelegítésre (vagy nekifutásra), firkálgat egy kicsit, **rajzol vagy húsz tulipánbólpaprikát**, mintha bűnbánatjásokat tojna.²³

¹⁸ GÖRÖZDI, „Két kultúrában...”, 33.

¹⁹ ŠIKULOVÁ, *Miesta v sieti*, 78.

²⁰ ŠIKULOVÁ, *Menettér*, 82.

²¹ PODRACKÁ, *Veronika Šikulová...*, hozzáférés: 2017.10.05, <http://www.litcentrum.sk/recenzie/domcek-jednym-tahom-veronika-sikulova>.

²² Veronika ŠIKULOVÁ, *Domček jedným ťahom* (Bratislava: Slovart, 2009), 156.

²³ Veronika ŠIKULOVÁ, *Tulipánból paprika*, ford. MÉSZÁROS Tünde (Budapest: L'Harmattan, 2017), 177.

A szerző sajátos szókapcsolatot alkotott a szomorúság kifejezésére. A „je mi leto” magyarul szó szerint azt jelenti: nekem nyár van, Šikulová szlovák forrásszövegében azonban a szomorúságot fejezi ki. Amint arra Mária Majerčáková is rámutat, a szlovák nyelvben a „je mi leto” lexikai és szemantikai szempontból is szokatlan szókapcsolat, főként a szomorúság kifejezésének változataként. Azzal is játszik, hogy azonos alakú – szlovákul nem használatos – szintagmával idézi meg a „je mi smutno” (szomorú vagyok) kifejezést; a szerző az idő múlását is kifejezi vele, hiszen azóta szomorú, mióta édesapja, Vincent Šikula 2001. június 16-án, azaz nyáron meghalt.²⁴ Mivel a „nekem nyár van” kifejezés a magyar fordításszövegben nem idézné fel a kívánt összefüggést, ezért a fordító egy másik, a szomorúság jelentését magában hordozó, de magyarul ugyanúgy szokatlan szerkezetet választ, ahogy az Šikulová teszi a forrásszövegben. A magyar olvasók számára viszont segít megidézni a hangulatot a *Kicsit szomorkás a hangulatom máma* című dal, amelyet Szenes Iván és Nadas Gábor jegyez, és többek között – Németh József, Darvas Iván és Lovasi András előadásában is ismerős lehet.

Je mi leto. Tráva schne a na cestách je prach. Odkedy zomrel otec, všeci nejako ozleli.²⁵

Kicsit szomorkása. Szárad a fű, az utakat por lepi. Mióta apám meghalt, mintha mindenki megrosszult volna.²⁶

A fentiekben tárgyalt fragmentumokból történő építkezés a szövegekben a nyelvi regiszterek szintjén is megmutatkozik, hiszen a szerző többféle megszólalásmódból szövi a történetet. A legapróbb részleteket, minden egyes rezdülést, illatot és hangot érzékletes metaforákkal szemléltető, az olvasó több érzékszervét „megmozgató” lírai passzusok váltakoznak a hétköznapi beszélt nyelvi, tájnyelvi megszólalásokkal, szándékosan rontott nyelvvél írt kifejezésekkel:

A szeptember jószagú. Tücskök cirpelnak, a fák elengedik első leveleiket, eső utáni illatuk csípi az orrot. Jó lenne befőzni és megenni! A szeptember gomba- és gombafonalszagú, mohaszagú, nedves erdőzugszagú, az őzláb elhajított repülőtányérként ül a magas fűben; ha kisütik, tömény erdőesszencia csordul az első harapásnál az ember állán, egy semmi másra nem hasonlító illat.²⁷

September vonia. Cvrlikajú cvrčky, stromy začínajú posielat na zem prvé listie, ktoré po daždi vonia a štípe v nose. Najradšej by ho zavárala a jedla!
September vonia aj hubami a podhubím, machom a vlhkými miestami lesa,

²⁴ MAJERČÁKOVÁ, „K neprítomnosti otca...”, 59.

²⁵ ŠIKULOVÁ, *Domček...*, 68.

²⁶ ŠIKULOVÁ, *Tulipánból paprika*, 76.

²⁷ Veronika ŠIKULOVÁ, *Hiányos fiasítás*, ford. MÉSZÁROS Tünde (Budapest: L’Harmattan, 2016), 8.

bedle si pristanú vo vysokej tráve ako lietajúce taniere a keď sa vypražia, tečie po brade akýsi výťažok lesa, vôňa, ktorú si s ničím nepomýlite.²⁸

– Láttya, mi úgy esszük a knédlit, mint a nápojit!

Vízmértéke nem volt.

– Itt van énnekem a szememben minden.²⁹

– Pany, my jeme knedle jako tatranky.

Nemal vodováhu.

– Ja mám šecker v očoch.³⁰

A családjának, a vidám Šikuláknak volt egyszer egy Šikula-világtalálkozójuk. Jaro nevű unokatestvére egyszer csak kiszaladt a konyhából, és kiabált, hogy ne énekejjetek, ’szen még csak a levesnél vattok, mit fog rólunk gondolni a szeméjzet?!³¹

Jej rodina, veselí Šikulovci, mali raz stretnutie všetkých Šikulovcov na svete. Bratranec Jaro odrazu vybehol z kuchyne a kričal, že nespievajte, šak ešte ste len pri poléfke, čo si o nás personál pomyslí?!³²

A *Hiányos fiasítás* elbeszélőjének történeteit a tájnyelv mellett a modori vidékre jellemző ételek neveivel fűszerezik, ezeket a fordító nem domesztikálja, nem igazítja hozzá a magyar olvasóhoz, nem helyettesíti magyar tájak ételleivel, hiszen ezzel a szöveg más „ízt” kapna, a szöveg semlegessé tételét se választja, hiszen ezzel éppen a szöveg jellegzetessége veszne oda:

Így volt ez a főzéssel is. Minden Šikula fiú tudott főzni, de a legjobb levest, azt meg köll hagyni, az anyjuk főzte, a Šikulka nagymama, aztán rögtön utána a Betanéni, azt is meg köll hagyni, az még a mákost, a dióst, a túróst meg a szciszkanycát, a dubovái krumplis pogácsát is majdnem úgy tudta, mint a nagymama; a legszentesebb az Ilkanéni volt, a legjobb varrónő az Olganéni, a legszebb a Lenanéni, Grétkanéni pedig a legkomolyabb és a legokosabb. Ez mind olyan volt, amit meg köllött hagyni.³³

A tak to bolo aj s varením. Všetci šikulovskí chlapci vedeli varit, no najlepšiu polievku, a to sa mosí nehat, varila ich mama, babka Šikulka, hned po nej teta Beta, aj to sa mosí nehat, a tá pekávala aj makovníky, orechovníky a tvarohovníky a dubovské sciskaniceskoro ako babka, najnábožnejšia bola

²⁸ Veronika ŠIKULOVÁ, *Medzerový plod* (Bratislava: Slovart, 2014), 9.

²⁹ ŠIKULOVÁ, *Hiányos fiasítás*, 15.

³⁰ ŠIKULOVÁ, *Medzerový plod*, 17.

³¹ ŠIKULOVÁ, *Hiányos fiasítás*, 24.

³² ŠIKULOVÁ, *Medzerový plod*, 27.

³³ ŠIKULOVÁ, *Hiányos fiasítás*, 25.

teta Ilka, najlepšia krajčírka teta Oľga, teta Lena bola najkrajšia, teta Gréta najvážnejšia a najmúdrejšia. **To boli tie veci, ktoré sa moseli nehat.**³⁴

Az elbeszélő gyermekkorát megidéző emlékdarabkákat már-már mesébe illő jelenetek tarkítják, a hangutánzó szavak, madarak és virágok neveinek halmozása, a metafora és a megszemélyesítés mind-mind hozzájárul ahhoz, hogy a történetében szereplő asszony szinte mitológiai alakká nőjön:

Az **aranyszálat fonó asszonynak saját gyerekei nincsenek. Ha elmennek hozzá anyával, csak köt, köt és köt, kopog a sarka, zireg-zörögnek az egymáshoz koccanó tűk, a végükre parafadugót húz, ezernyi kötőtűje van, mindenféle méretben, csokorba rendezve; köt, az ablaknál ülve, hogy kilásson az udvarra, mert van kint madáretetője, és jönnek is a madarak, rigók, tengelicék, cinkék, zöldikék, csilingelnek a szélcsengők, tavasszal kivirágzik az égőnarancsszín trombitafolyondár, máskor meg virágcserepekben nyílik a fukszia és a muskátli, a kertjében gyógyfüveket természet, gaz nincs egyetlen szál se, mert amint kidugja a fejét a gyom, huss!, kitépi, és hát biztos sétálgat is a csudakertjében, s talán közben gondolja ki az új mintákat a pulóverekre.**³⁵

Zlatá priadkavlastné deti nemá. Vždy, keď k nej s mamou prídu, len pletie a pletie, štrikuje, klopká a štrngá a brnká ihlicami o seba, na konci korkové zátky od fliaš, ihlic má tisíce má ich ako kyticu, rôznych veľkostí, pletie, sedáva pri okne, aby videla z toho obloka, má tam totiž krmidlo aj búdku pre vtáčence, a tie jej tam prilietajú jedna radosť – drozdy, stehlíky, sýkorky, zeljenky, a zvonja jej tam vo vetre zvončeky a na jar kvitne oranžový rúrkoveca inokedy v črepníkoch fuksie a muškáty, v záhradke pestuje liečivé bylinky a nemá tam ani jednu jedínú zelinku, lebo na každú striehne a potom chňap!, no a určite sa aj prechádza po svojej nádhernej záhrade a popritom možno vymýšľa nové a nové vzory svojich pulóvrov.³⁶

Ezek a lírai leírások keverednek a mindennapokból vett beszélgetésekkel, amelyeket az elbeszélő egy buszon, illetve a buszmegállóban hallott; ezeket nem szépíti meg, nem finomítja, szereplői időnként bizalmas, pejoratív stílusban nyilatkoznak meg, itt-ott vulgarizmusok is felbukkannak a szövegben, ezekhez naturalista hasonlatok társulnak, a különböző stílusok, regiszterek szilánkjából építi fel a sajátos prózavilágát:

³⁴ ŠIKULOVÁ, *Medzerový plod*, 28.

³⁵ ŠIKULOVÁ, *Hiányos fiasítás*, 36–37.

³⁶ ŠIKULOVÁ, *Medzerový plod*, 41.

Ömlött a veríték, csörögtek a mobilok.

- Hol vagy?
- A buszba! – Eva nem jöhet, kórházba van.
- Há mi baja? Túlszlopálta magát?
- Nem, csak kipucójják aluról. Hétfőn má jön munkába.

Mire a busz kiköpte a modrai főtéren, úgy érezte magát, mint akit tényleg megrágtak és kiköptek.³⁷

Tiekol pot a zvonili mobily.

- Kde si?
- V autobuse!
- Eva nemóže, je v nemocnici.
- Čo jej je? Preslopala sa?
- Ne, pucujú jej spodek. V pondzelí bude v roboce.

Keď ju autobus vyplul na modranskom námestí, cítila sa ako vyplutá.³⁸

Az ember meglöki, az asszony leesik a földre. Sírva fakad megint, úgy mondja:

– Segíccs má föl, gecó.

Az ember felemeli az öklét, az asszony sír, a férfi bele akar rúgni.

A nő végül belefújja az orrát a kabátjába, és szétvetett lábbal a padnak dönti a hátát.

– Aggyegycigit!³⁹

Sotil ju, spadla na zem. Rozplakala sa a hovori:

– Ty kokot, zdvini ma.

On sa zaháňa, ona plače, chce ju kopnúť.

Napokon sa baba vysiaaka do vetrovky, rozčapí nohy a oprie sa o lavičku.

– Daj cigu!⁴⁰

Az előző részben tárgyalt szilánkos, fragmentumokból történő építkezés a nyelvi regiszterek szintjén is jelen van, a Veronika Šikulová-szövegek jó példái ennek a rétegelt töredezettségnek, amely formai szinten is jelen van a *Hiányos fiasítás*ban, hiszen a kötet egyes részei nem oszlanak fejezetekre, hanem kisebb-nagyobb szövegtöredékekből tevődnek össze. Ez a fajta szövegszerveződés egyrészt nagy kihívást jelent a fordító számára, másrészt viszont dinamikusabbá teszi a szöveget az olvasó számára, megakadályozza, hogy a szöveg monotonná váljon, továbbá a *Menettérti* és a *Tulipánból paprika* fejezetei különálló novellákként is olvashatók.

³⁷ ŠIKULOVÁ, *Hiányos fiasítás*, 90.

³⁸ ŠIKULOVÁ, *Medzerový plod*, 104–105.

³⁹ ŠIKULOVÁ, *Hiányos fiasítás*, 91.

⁴⁰ ŠIKULOVÁ, *Medzerový plod*, 105.

IV.

Amennyiben Veronika Šikulová szövegeit a Haklik Norbert által felvázolt tágabb, közép-európai narratíva részeként értelmezzük, a kirakós darabkák egymáshoz illesztéséhez hasonló történetmesélés, nevezzük akár patchwork technikának vagy montázstechnikának, a többszólamúság, azon belül is az egyes megszólalások nyelvi-stilisztikai sokszínűsége a három szöveget a közép-európai kontextusban N. Tóth Anikó *Fényszilánkok* című, szlovák fordításban is megjelent regényével rokonítja.

A történet szilánkjai három elbeszélő – a nagymama, a fiú és a lányunoka szólamaiból tevődnek össze, miközben Šikulová három szólamához hasonlóan N. Tóth három szereplőjének mondanivalója is eltérő formai-stilisztikai eszközök mentén szövegeződik meg, amíg a nagymama központosítás nélküli, beszélt nyelvi, tájnyelvi elemekkel tarkított beszédfolyama szikárabb, addig az unoka (az író alteregója) már a lírai próza jellemzőit viseli magán, gazdag képi világába meseelemekkel tarkítja. Egy közép-európai családtörténet, ahol a térség országainak nevei ugyancsak szabadon behelyettesíthetők.

Veronika Šikulová *Hiányos fiasítás* című prózája a magyar olvasók számára Esterházy Péter és Nádas Péter aparegényeinek ismeretében is érdekesnek bizonyulhat, hiszen a szöveg olvasható egyfajta „válaszként” – anyaregényként, a *Tulipánból paprika* pedig aparegényként, amennyiben az apát az apa hiányának megidézése testesíti meg.

A tanulmány elején feltett kérdésre Veronika Šikulová három, magyar nyelven is megjelent köteteinek magyarországi recepciója és a kötetek összevetése segítségével próbáltam választ találni. Természetesen a kérdésekre adott válaszok nem véglegesek, a szerző írásművészetének vizsgálata terjedelmesebb, részletesebb munka alapjául is szolgálhatna, a fenti fejtegetések alapján viszont elmondható, hogy a Veronika Šikulová-szövegekre jellemző szilánkos szövegszervezés többféle olvasási lehetőséget biztosít, egy kötetben belül három szólam tetszőleges sorrendben olvasható, a fragmentumok tetszőleges sorrendben illeszthetők össze regénnyé, mindemellett a három kötet összeolvasható egy kerek családtörténetté, hiszen nem csupán az egyes regények fejezetei alkotnak egy-egy „szilánkot”, amelyekből a kötet szövegtöredéke összeáll, de a három regény is olvasható egy-egy részként, amelyeket egymás mellé helyezve egy újabb, teljesebb kép tárul a szemünk elé. A történet fonala tovább szőhető.

Felhasznált irodalom

- GÖRÖZDI Judit. „Két kultúrában – vice versa”. *Magyar Lettre Internationale* 25, tavasz (2016): 30–33.
- HAKLIK Norbert. „Orail history (Veronika Šikulová Menettérti című kötetéről)”. *Irodalmi Szemle* 59, 3. sz. (2016): 87–89.
- LITVÁK, Ján. *Veronika Šikulová píše ako nezmyslov zbavená*. Hozzáférés: 2017.10.05. <https://kultura.sme.sk/c/7656301/veronika-sikulova-pise-ako-nezmyslov-zbavena.html>.
- MAJERČÁKOVÁ, Mária. „K neprítomnosti otca v tvorbe Veroniky Šikulovej”. *Motus in verbo* 3, 1. sz. (2014): 57–63.
- MÉSZÁROS Tünde. *Magyar hangja bemutatja – Veronika Šikulová: Hiányos fiasítás*. Hozzáférés: 2016.05.03. <http://irodalmiszemle.sk/2016/04/3980/>.
- N. TÓTH Anikó. *Fényszilánkok*. Pozsony: Kalligram, 2005.
- PODRACKÁ, Dana. *Veronika Šikulová, Domček jedným ťahom*. Hozzáférés: 2017.10.05. <http://www.litcentrum.sk/recenzie/domcek-jednym-tahom-veronika-sikulova>.
- ŠIKULOVÁ, Veronika. *Domček jedným ťahom*. Bratislava: Slovart, 2009.
- ŠIKULOVÁ, Veronika. *Miesta v sieti*. Bratislava: Slovart, 2011.
- ŠIKULOVÁ, Veronika. *Medzerový plod*. Bratislava: Slovart, 2014.
- ŠIKULOVÁ, Veronika. *Menettérti*. Fordította MÉSZÁROS Tünde. Budapest: L’Harmattan, 2014.
- ŠIKULOVÁ, Veronika. *Hiányos fiasítás*. Fordította MÉSZÁROS Tünde. Budapest: L’Harmattan, 2016.
- ŠIKULOVÁ, Veronika. *Tulipánból paprika*. Fordította MÉSZÁROS Tünde. Budapest: L’Harmattan, 2017.
- ZAJAC, Peter. *Život a smrť v Arkádiách Veroniky Šikulovej*. Hozzáférés: 2017.10.05. <https://dennikn.sk/95698/zivot-a-smrt-v-arkadiach-veroniky-sikulovej/>.
- ZÁVADA, Pál. „Rokoni utószó”. In ŠIKULOVÁ, Veronika, *Menettérti*, fordította MÉSZÁROS Tünde, 351–355. Budapest: L’Harmattan, 2014.

A *Piata lod'* fordítása során felmerült kérdések

(Kitekintéssel Kompaníková műveinek és fordításainak elő- és utóéletére, illetve a *Fordítói Szalonban* zajló munkára)

Tanulmányom Monika Kompaníková szlovák író *Piata lod'* (*Az ötödik hajó*) című regényének magyar fordítása során felmerült értelmezési és fordítási kérdéseket tárgyalja konkrét példák alapján, főként a metaforikus kifejezések tükrében. A tanulmányom vázát képező metaforikus kifejezések tárgyalása mellett még három témát érintek: a reáliák, a passzív szószerkezetek és a gyakran előforduló kifejezések fordítási lehetőségeit.

Tanulmányom bevezetőjében kitérek Kompaníková műveinek és fordításainak elő- és utóéletére, a Könyvfesztivált megelőző Szlovák Irodalmi Börzére, és a *Fordítói Szalonban* zajló munkára.

A kötetek elő- és utóélete

Kompaníková regényének fordítása a 2016-os Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválra jelent meg számos más szlovák mű magyar fordításával egyetemben, a fordítás előzményei azonban pár évvel korábbra nyúlnak vissza. Bár a Könyvfesztiválra célzottan látott napvilágot több antológia és tematikus lapszám, és számos kötet fordítása készült el,¹ ennek a könyvnek a fordítását illetően már 2013-ban elkezdődtek az egyeztetések a szerzővel, Monika Kompaníkovával és a KK Bagala Kiadóval. A könyv megjelentetését a Kalligram Kiadó vette tervbe, mivel azonban kénytelenek voltak limitálni a kiadandó művek számát, ez a mű végül kihullott a rostán. Ezt követően a Libri Kiadó pályázta meg a kötetet, ők azonban nem kapták meg az Európai Uniótól remélt támogatást, így elálltak a kiadásától. A Kalligram Kiadó a 2015-ös évben újra érdeklődött a kötet iránt, így végül mégis a magyar olvasók elé kerülhetett. Megjelenésében nyilván a 2016-os Könyvfesztivál szlovák

¹ PÉNZES Tímea, *A szlovákok már Budán vannak*, hozzáférés: 2016.04.22, <http://www.litera.hu/hirek/a-szlovakok-mar-budan-vannak-korkerdes-4>.

díszvendégsége és a szlovák részről érkező anyagi támogatás (LIC, SLOLIA) is közrejátszott.

A szerző másik kötete, a *Mélytengeri mesék* című mesekönyv azonnal kiadóra talált – nyilván szintén a díszvendégségnek köszönhetően (a Naphegy Kiadó gondozásában jelent meg szintén 2016-ban). Ebben – és más szlovák kötetek magyar nyelvű megjelenésében – döntő szerepet játszott a Könyvfesztivált felvezető Szlovák Irodalmi Börze,² ahol a műfordítók megismertették a magyar kiadók képviselőit az elmúlt évek, évtizedek szlovák könyvtermésével mintegy harminc kiválasztott mű tükrében – szerzői és műfordítói életrajzzal, tartalmi kivonattal, lefordított idézettel, illusztrációkkal (Ennek folytatásaképpen a 2017-es Könyvfesztiválon V4-es Gyerekirodalmi Könyvbörzére került sor.)

Sok esetben a Szlovák Intézet PR-tevékenysége (Hushegyi Gábor intézetigazgató, Deák Renáta és Karádi Éva „díszvendégség-mindenese” segítségével) is hozzájárult ahhoz, hogy ezek a művek rátalálhattak a kiadójukra, bemutatásra kerültek irodalmi estek formájában és megfelelő visszhangot kaptak. Kompaníková mesekönyve és regénye sem légiüres térbe érkezett: egyrészt számos „beharangozó” részlet jelent meg a művekről több irodalmi folyóiratban (Magyar Lettre 2014 ősz, 2015/2016 tél, Kalligram 2014/5, 2014/10, Irodalmi Szemle 2016/3, Opus 2015/6, litera.hu 2016. márc. 15.), másrészt recenziók³ és interjúk⁴ készültek. A mesekönyv fordításért pedig megkaptam a Magyar Gyermekirodalmi Intézet szakmai zsűrijének fordítói díját, és bekerült a 2016-os év legjobb 25 gyerek- és ifjúsági könyve közé.⁵

Kompaníková első regénye nem előzmény nélkül érkezett a magyar közegbe: az év legjobb köteteként odahaza 2011-ben elnyerte a neves Anasoft Litera-díjat és a harmadik kiadása is megjelent; jelenleg cseh, német, arab, angol, holland és lengyel nyelven olvasható.

² PÉNZES Tímea, *Szlovákia a 2016-os Könyvfesztivál díszvendége*, hozzáférés: 2015.03.26, <http://www.litera.hu/hirek/szlovak-irodalmi-borze>.

³ CSIZMADIA Gabriella, *Varázslatos világ a tenger mélyén*, hozzáférés: 2016.05.16, <http://www.barkaonline.hu/futtyoges-es-nahatozas/5257-varazs-latos-vilag-az-operencias-tenger-melyen>;

N. TÓTH Anikó, „A gyereklét peremén”, *Élet és Irodalom*, 2016. ápr. 08., Könyvfesztivál-melléklet, 7; PÉNTÉK Orsolya, *Párhuzamos világ a lakótelep mellett*, hozzáférés: 2016.05.09, http://magyarhirlap.hu/cikk/54765/Parhuzamos_vilag_a_lakotelep_mellett; PÉNZES Tímea, „Regény egy elhanyagolt kislányról”, *Csillagszálló* 11. évf. 2. szám (2016): 74–77; PLONICKY Tamás, *Anyamögöl engem*, hozzáférés: 2017.04.24, <https://dunszt.sk/2017/04/24/anya-megol-engem/>.

⁴ PROICS Lilla, *Beszélgetés Pénzés Tímeával*, hozzáférés: 2016.03.25, <http://www.litera.hu/hirek/szoveghez-valo-viszony>; Pénzés Tímea, *A gyerekek elrablása a megmentésüket jelentette: interjú Monika Kompaníkovával*, hozzáférés: 2016.04.14, illetve könyvbemutatóra került sor, lásd GERŐCS Péter, *Kompaníková-recenzió*, *Kalligram-est a Szlovák Intézetben*, hozzáférés: 2016. ápr. 14, <http://www.litera.hu/lathatas/kalligram-est-75716>.

⁵ *Gyermek- és ifjúsági könyvszemle – Top50 és Top 25 gyerekkönyv*, hozzáférés: 2017.01.16, <http://www.mora.hu/hirek/top50-es-top25-gyerekkonyv-2016>.

Az *ötödik hajót* több színházban bemutatták Szlovákiában, a regény alapján forgatott játékfilm nemzetközi elismerésre is szert tett: a Berlinálén a legnívósabb ifjúsági filmért járó Kristály Medve-díjjal jutalmazták (<http://filmpiatalod.sk>).

Tömören a kötet tartalmáról: „a tizenkét éves Jarkáról szól a történet, és néhány lakótelepi gyerek elveszett gyerekkoráról”.⁶ „Az ötödik hajó gyerekhőse túl korán szembesül a felnőttek kiábrándító világával, könyörtelen viszonyaival, kommunikációs zavaaraival, ezért egy eszményi mikrovilágot próbál teremteni, melynek szabályait maga fekteti le”.⁷

A Fordítói Szalon

A tanulmányom címében szereplő „fordítási lehetőségek” szókapcsolat arra utal, hogy éltem azzal az egyedülálló alkalommal, amit szintén a szlovák díszvendégség – és Deák Renáta – hívott életre, hogy fordítótársaimmal műhelymunka keretében, közösen tudtunk megoldásokat keresni néhány fordítási nehézségre. Ebben a Fordítói (pontosabban Műfordítói) Szalonban azonban nemcsak fordítási kérdéseket boncolgattunk, hanem előadásokat hallgattunk, találkoztunk magyar és szlovák szerzőkkel, műfordítókkal, kiadóvezetőkkel, frissen értesülhettünk az újonnan kiadott kötetekről, díjakról stb.⁸ A segítségért külön köszönet a Szalon résztvevőinek, Karádi Évának, Horváth Erikának, Tóth Annamáriának, Dósa Annamáriának, Forgács Ildikónak, Peřovská Flórának, György Norbertnek, Gabriela Magovának, Paszmár Líviának, Garajszki Margitnak, Hizsnyai Tóth Ildikónak, Mészáros Tündének, Kiss Andreának, Lőrík Lillának, Polgár Anikónak és Deák Renátának.

Metaforakutatás

A hányatott sorsú, álmodozásba menekülő Jarkáról szóló kötetnek különleges hangulatot kölcsönöznek a metaforikus kifejezések. Tanulmányomban metafora kifejezéssel illetem minden metaforikus értékkel bíró kifejezést, összetett szót, szókapcsolatot, frazeologizmust, és vizsgálatom tárgyát értelemszerűen a fordítás szempontjából említésre méltó metaforák képezik.

A metaforikus kifejezések célnyelvi megfeleltetésére számos lehetőség nyílik. A fordító sok esetben csak kompromisszumos megoldásokkal, (a forrásnyelvhez képest valamifajta többlettel vagy hiánnyal) képes visszaadni a metaforát. A

⁶ PROICS, *Beszélgetés...*

⁷ N. ТÓTH, „A gyereklét peremén”.

⁸ PASZMÁR Lívia, „Egy szlovák, egy fordított a Szalonban – Így is készültünk a Könyvfesztiválra”, *Irodalmi Szemle*, hozzáférés: 2016.06.30,<http://irodalmiszemle.sk/2016/03/3728/>.

legegyszerűbb helyzet akkor állna fenn, ha a célnyelvben is létezne szemantikai-stilisztikai-pragmatikai stb. szempontból adekvát metafora, azonban a kreatív irodalmi metaforáknak – érthető okokból – a célnyelvben nincs referenciális ekvivalensük. A fordító azonban a forrásnyelvi kifejezést számos módon visszaadhatja, pl. tükörfordításokkal, jelentésátvitellel, körülírásokkal stb.⁹

A metaforafordítással foglalkozó munkák többsége¹⁰ a következő három „behelyettesítési” műveletet különbözteti meg:

1. metafora helyett „ugyanaz” a metafora;
2. „másik” metafora;
3. metafora fordítása nem-metaforával;

További lehetőségek is rendelkezésre állnak:

1. a metafora teljes kihagyása a célnyelvi szövegből;
2. nem-metaforikus kifejezés fordítása metaforával;
3. metafora betoldása a célnyelvi szövegbe.¹¹

A felsorolt kategóriák tovább árnyalhatók – ennek szemléltetésére szolgálnak az alábbi példák.

A metaforikus kifejezések fordítási lehetőségei

Metafora fordítása részben más metaforával

ťažké smotanovobiele závesy – nehéz tejfölszínű függönyök

A fehérnek számos árnyalata megtalálható mind a szlovák, mind a magyar nyelvben, melyekre eltérő kifejezéseket használunk. A forrásnyelvi szövegben szereplő *tejfölfehér* kissé idegenszerűen cseng a magyar fülnek. Létezik viszont helyette *tejfehér*, vagy megpróbálkozhatunk a *tejszínfehér*, *tejfölszínű* vagy akár *ekrü* színekkel. Peťovská Flóra a *krémszínű* és a *vajszínű* megoldásokkal egészítette ki a felsoroltakat, illetve humorosan *tejtermékfehér*ként emlegette a szóban forgó színt. Nyilván mindegyik árnyalat többé-kevésbé a kérdéses színt jelöli, csak az

⁹ Roman JAKOBSON, „Fordítás és nyelvészet”, in *A fordítás tudománya: Válogatás a fordításelmélet irodalmából*, szerk. BART István és KLAUDY Kinga (Budapest: Tankönyvkiadó, 1986), 15–23.

¹⁰ Gideon TOURY, *Descriptive Translation Studies and Beyond* (Amsterdam: John Benjamins, 2012) és Peter NEWMARK, „The Translation of Metaphor” in *The Ubiquity of Metaphor: Metaphor in Language and Thought*, eds. Wolf PAPROTTÉ and René DIRVEN (Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1985), 295–326.

¹¹ HARSÁNYI Ildikó, *A fordítás mint kontextus a metaforák konceptualizációs folyamatában*, doktori disszertáció (Budapest: ELTE BTK, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudomány, 2014).

egyik jobban tükrözi a forrásnyelvi metaforát, a másik kevésbé. A forrásnyelvhez való hűségen kívül azonban pragmatikai és stilisztikai szempontokat is figyelembe kellett venni. A legegyszerűbb megoldás a tükörfordítás lett volna, kérdés viszont, hogy ugyanazt jelenti-e a *tejfölfehér* a szlovákoknak, mint a magyaroknak, és befogadja a fordítás vagy kilóg belőle. A *tejfölfehérből* végül csekély módosítással *tejfölszínű* lett, vetekedve a *tejszínfehérrel*, mint köztes megoldással, ami Karádi Éva véleménye szerint „kicsit elmozdul az eredetitől, de behozza a *szín* szót, jelentésében kicsit sűrűbb a *tejnél*, és kevésbe ugrik ki a célnyelvben, mint a *tejföl*, mégis más, mint az itt bevett *tejféher*.”

Metafora fordítása a forrásnyelvinél intenzívebb metaforával

KRISTIÁN sa desil mesta, ale tma za mestom, ktorá sa opierala o jeho čelo, bola ešte strašnejšia – KRISTIÁN rettegett a várostól, de a város mögött a *rázúduló* sötétséget még borzasztóbbnak látta.

Szó szerint Kristián attól a sötétségtől félt, amely a *homlokának dőlt, támaszkodott*, vagyis *aminek nekiütközött*, erőteljesebben kifejezve: *ami arcon csapta*. Mivel a szövegkörnyezet hangulata megengedte az intenzívebb kifejezés használatát, illetőleg nem találtunk az eredetihez stilisztikai szempontból közelebb álló kifejezést, a *rázúduló* jelzőre esett a választásunk.

Semlegesítés: metafora helyett nem-metafora

o čo by sa mohla zachytiť kotva jeho rána – nem talált fogódzót

A kisfiút, Kristiánt az idegen nyaralóban nem vette körül semmi ismerős, semmi megszokott, amikor felébredt, *amibe reggele horgonya beleakadhatott volna*. A szerző olyan erőteljes költői kifejezést használ a prózai szövegben, amely szinte csak versben állja meg a helyét. A forrásnyelvi szöveg nyilván elbír ilyen mértékű poetizáltságot, a magyar nyelvben azonban nagyon mesterkéltnek tűnt, ezért stilisztikai szempontból semleges megoldás mellett döntöttünk és lecsupaszítottuk a forrásnyelvi metaforát.

Nyilván elveszett egy metafora – a veszteségek csökkentésére irányuló kompenzálás művelete kapcsán azonban Klaudy arról beszél, „amikor a fordító tudatosítja a fordítás során elkerülhetetlen veszteségeket, és az elveszett jelentéseket más helyen és más eszközökkel próbálja visszaadni.¹² A kompromisszumok elfajta „kompenzálását” Jakobson és Nida a fordíthatóság dinamikus felfogásaként

¹² KLAUDY Kinga, *Bevezetés a fordítás gyakorlatába: Angol/Német/Orosz fordítástechnikai példatár* (Budapest: Scholastica, 2007), 155.

definiálta.¹³ Magam is ehhez tartottam magam, és az elveszett metaforát a szöveg más pontján pótoltam.

A forrásnyelvvel azonos szintű metaforikus kifejezés

ležali sme zamotaní v *jednej teplej kukle* – *meleg lepkebábként* vett körül a pokróc

Az idézet szó szerint így hangzik: *meleg lepkebábba tekeredve feküdtünk*. A költői képet a következőképpen képzeljük magunk elé (a szerző magyarázata szerint): „Magunk köré tekertünk egy nagy, meleg pokrócot (a pokróc szó hiányzik – a ford. megj.), ami úgy ölelt körül, mint egy lepkebáb.”

Egyszerűen csak el kellett képzelni a leírt képet és adekvát módon kifejezni, ahogy Fillmore *scenes and frames* elmélete¹⁴ tárgyalja: a fordító a saját tapasztalatai és az általa megélt helyzetek alapján foglalja nyelvi formába a megértett jelentést. – Jelen esetben azonban a szerző tapasztalatai és magyarázata alapján fejtettem meg a képet, hogy továbbíthassam. Fordítás során – hermeneutikai megközelítésben – többszörös értelmezési folyamat zajlik: a célnyelvi olvasó elé a fordító által értelmezett és kifejezett szerzői világgép kerül, amit ő tovább értelmez egy másik nyelven, egy másik kultúrában.

A metafora feloldása, explicitáció

mliekom napísany odkaz – tejjel írt titkos üzenet

Egy futballpályán játszódnó jelenetben úgy emelkednek ki a fehér vonalak a fűből, mint egy tejjel írt üzenet. Ennek megfejtésében ismét a szerzőhöz fordultam segítségért, aki az alábbi módon magyarázta el a képet: ha tinta helyett tejjel írunk üzenetet, akkor az nem olvasható, tehát titkos üzenet. Szájbarágósabb lett a célnyelvi szöveg, ám szükségesnek tartottam kiegészíteni a *titkos* jelzővel.

Magyarázó betoldáshoz, vagyis explicitációhoz folyamodtam, amikor is sokkal kifejtettebb formában tárul a célnyelvi olvasó elé a megidézett kép. Klaudy megfogalmazásában az explicitáció olyan „fordítástechnikai művelet, melynek során bizonyos elemek, amelyek a forrásnyelvi szövegben impliciten (rejtetten, burkoltan) voltak benne, explicitté (világossá, nyíltan kifejezetté) válnak a fordításban”.¹⁵ (Az explicitációs hipotézisről lásd továbbá Blum-Kulka 1986-os és Kusztor-Vahram 2003-as tanulmányát).

¹³ Vö. JAKOBSON, „Fordítás és nyelvészet”; Eugene NIDA, *Toward a Science of Translating: with special reference to principles and procedures involved in Bible translating* (Leiden: Brill, 1964).

¹⁴ Charles J. FILLMORE, „Frame semantics and the nature of language” in *Origins and Evolution of Language and Speech*, eds. Harnad S. R., Steklis H. D., Lancaster J., *Annals of the New York Academy of Sciences* Vol. 280 (New York: The New York Academy of Sciences, 1976), 21–32.

¹⁵ KLAUDY Kinga, *Bevezetés a fordítás elméletébe* (Budapest: Scholastica, 2006), 118.

Az idézett példa esetében Gadamer feltételezéséből indultam ki, miszerint a fordító „semmit sem hagyhat függőben, ami neki magának nem világos”.¹⁶ A hermeneutikai felfogás szerint egy szöveg minden egyes olvasata eltér egymástól, így minden fordító másként értelmezi és továbbítja azt, mást tart kézenfekvőnek és más szorul szerinte magyarázatra.

Metafora átvétele és kiegészítése a forrásnyelvben ismert kifejezéssel

rodičia sú konzervy – a szülők őskövületek, konzervek

A *szülők konzervek* kifejezés szokatlan, sőt nehezen emészthető a magyar olvasó számára, viszont magyarázó kifejezés betoldásával (*őskövületek*) már könnyebben befogadható, és a fordító a célnyelv metaforaregiszterét is bővítheti. Szintén jó megoldás, ha a célnyelvben közkeletű kifejezéshez nyúlunk: *a szülők maradiak, szűk látókörűek* stb.

Metaforikus kifejezés behelyettesítése más metaforikus kifejezéssel

stará a oneskorená, sto rokov za opicami – öregnek és begyepesedettnek tűnt, mint aki nemrég mászott le a fáról

A *száz évvel a majmok után* metaforikus kifejezés ugyanazt a jelentéstartományt fedti le, „mint aki nemrég mászott le a fáról” (Mészáros Tünde javaslata). Valójában egy ún. kommunikatív frazeologizmust cseréltünk le egy másik, a célnyelvben honos és jobban működő frazeologizmusra. Földes ezek közé sorolja a közmondásokat, a szólásokat, a szállóigéket és a szentenciákat¹⁷

A reáliák, a passzív szószerkezetek és a gyakran előforduló kifejezések fordítási lehetőségei

Reáliák fordítása Csupán néhány példát ragadok ki annak érzékeltetésére, milyen kérdések merültek fel a reáliák fordításakor. A reáliákat egy adott nyelv-közösségre jellemző kultúrtárgyakként tárgyalom, amelyekben egy adott nyelv-közösség speciális jelentéssel bíró élmény- és ismeretanyaga fejeződik ki.¹⁸ A fordítónak reáliák fordítása esetén mérlegelnie kell, mennyire lehet ismert a célnyelvi kultúrában egy-egy étellel, itallal, ruházkodással stb. kapcsolatos kultúraspecifikus szó, és ennek függvényében milyen fordítási megoldáshoz nyúlhat.

¹⁶ Hans-Georg GADAMER, *Igazság és módszer: Egy hermeneutika vázlatja*, ford. BONYHAI GÁBOR (Budapest: Osiris, 2003), 428.

¹⁷ FÖLDES Csaba, *Magyar–német–orosz beszédfordulatok (A három nyelv azonos jelentésű állandósult szókapcsolatai)* (Budapest: Tankönyvkiadó, 1987), 12.

¹⁸ VALLÓ Zsuzsa, „A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák”, *Fordítástudomány* 2. évf. 1. szám (2000): 34–49.

Végül saját megérzéseimre és ismerőseim véleményére hagyatkozva, a szerzőnő véleményét is kikérve döntöttem a fordításomban szereplő végleges megoldások mellett.

Kompaníková a *Horalky, Jednota, kofola* reáliák általánosító fordítását javasolta, a Horalky-t nápolyi, a Jednotát élelmiszerbolt, a kofolát üdítő vagy limonádé kifejezésekre cserélte volna le. Nézetem szerint azonban két nagyon közeli, szomszédos kultúráról lévén szó – és egyéb esetekben is – egyes reáliák benne maradhatnak eredeti formájukban a célnyelvi szövegben, esetleg enyhe rásegítő magyarázattal, kiegészítéssel láthatja el őket a fordító: így kerültek át a célnyelvi szövegbe szlovák reáliák.

A Horalky nápolyi kiegészítéssel fordul elő a fordításban, akárcsak a *Bebe keksz*, amely azonban a szlovák nyelvben is a „keksz” kiegészítéssel használatos (mint például a Balaton szelet). A *Fernet* maradt Fernet.

Fontos szempontnak tartottam, hogy éreztessük az olvasóval a szöveg idegen-szerűségét, érzékeltesük, hogy fordításról van szó, érintse meg őt egy kicsi az idegen kultúra lehelete, érezze, hogy nem egyszerűen bármilyen ételről, italról, ruházatról van szó, hanem konkrét szlovák reáliákról.

A felsorolt reáliák fordítása esetében osztottam Vallasek Júlia véleményét, aki szerint „Jó, ha a fordított szöveg megtart egy vonalnyi távolságot, ha megőriz az eredetiből egy csipetnyi idegenséget, nem többet, mint amennyit például egy idegen hangzású, de ismerős lejtésű név magában hordoz.”¹⁹

Más reáliák esetében azonban jobb megoldásnak tartottam, ha fogódzót nyújtok a célnyelvi olvasónak, és nem veszem át egy az egyben vagy kiegészítéssel ellátva a reáliát, hanem elmagyarázom, miről van szó. A *sviečková* esetében első nekifutásra az étel valamennyi összetevőjét felsoroltam (marhaszelet vadasan, knédlivel), végül a *vadas knédlivel* megoldás mellett döntöttem, amely szintén hordoz magában egy kis szlovák egzotikumot.

Passzív szerkezet

Zase prešiel týždeň, keď sa neopralo, ako by povedala Lucia, lebo pre Luciu sa veci robili samy, nakúpilo sa, oškriabalo sa, opravilo sa, opralo sa

Megint eltelt egy hét anélkül, hogy kimosódtak volna a ruhák, ahogy Lucia fogalmazna, mert Lucia szerint a dolgok maguktól végződnek el, magától lesz meg a bevásárlás, a zöldségpucolás, a szerelés, a mosás.

A szlovák nyelv visszaható igékkel, azaz egy igével és egy visszaható komponenssel (sa, si) fejezi ki azt, amit mi visszaható komponens hiányában *-ódik, -ődik*

¹⁹ VALLASEK Júlia, *Egy csipetnyi idegenség*, hozzáférés: 2008.04.11, <http://www.litera.hu/hirek/egy-csipetnyi-idegenség>.

igei szótőhöz tapasztott képzővel, ez esetben tulajdonképpen egy magyartalan szenvedő szerkezettel tudnánk (bevásárlódik, megpucolódik, megjavítódik) – a cselekvő megnevezésének hiányában. A mondat első felében a forrásnyelvi formára is utaltam a *kimosódik* igével, azonban a mondat másik felében igyekeztem olyan megoldás után nézni, amely megfelel a célnyelv szintaktikai, szemantikai, stilisztikai stb. szabályainak. Ezt szem előtt tartva a nyelvi rendszerek különbségéből adódó passzív szerkezetű grammatikai megoldásokat lexikai felbontással fejeztem ki: *magától lesz meg, valahogy meglesz, megtörténik*.

Gyakran előforduló kifejezések fordítása

MINIATŰR – miniatűr, apró, egy falatnyi, tenyéryni

miniatűrny náhrobok – apró sírkövet, miniatűrne presýpacie hodiny

– miniatűr homokórát, miniatűrne okno – a tenyéryni ablakot

A Kompaníková-regényben számos alkalommal előfordul a *miniatűr* (*miniatűr*) melléknév. Első lépésben felmértem, hogy a gyakori előfordulás mennyire van kihatással a szövegegészre, hordoz-e magában stilisztikai jegyeket, tükrözi-e a szerzőnő egyéni kifejezőmódját, ad-e a szövegnek valami olyan pluszt, amit a fordítónak közvetítenie kell, és ez alapján használja-e a fordító következetesen ugyanazt a kifejezést a célnyelvben, vagy több kifejezéssel helyettesítheti.

A szerzőnőt is megkérdeztem, azonban fel sem tűnt neki, hogy gyakran használja ezt a kifejezést, és nem voltak különösebb kérései a fordítását illetően. Arra a döntésre jutottam, hogy a regényben az ismétlődésnek nincs szövegszervező vagy stilisztikai ereje, ezért a miniatűr melléknév gazdag szinonimatarházából szemezgettem és az *apró, falatnyi, parányi, tenyéryni* stb. melléknevekkel fordítottam.

Összegzés helyett

E néhány példa csupán annak érzékeltetésére szolgál, mennyi kérdés merülhet fel egy irodalmi mű fordítása kapcsán, hányféle megoldáshoz nyúlhat a fordító, mennyit bíbelődhet egymagában, fordítótársakkal és a szerző magyarázatai alapján. Mindegyik megoldás azonban pro és kontra érvekkel alátámasztható-támadható lehetséges megoldás marad mindaddig, amíg egyetlen konkrét megoldást kiválasztva le nem adjuk a „végleges” fordítást.

Vermeer a következőképpen fogalmazza ezt meg: „A fordító egy jelenség lehetséges megoldását viszi át régi kulturális beágyazódásából új nyelvi kötöttségek hálójába, miközben nyelvi és szociokulturális döntéseket kell meghoznia”.²⁰ Cs. Jónás is hasonlóan vélekedik: „a műfordítást úgy kell elemeznünk, mint az eredeti

²⁰ J. Hans VERMEER, „Übersetzen als kultureller Transfer”, in *Übersetzungswissenschaft: Eine Neuorientierung*, hrsg. von Mary SNELL-HORNBY, 2. Aufl., (Tübingen: Francke, 1994), 30–53.

mű egyik lehetséges változatát”²¹ Az értelmezési lehetőségek, a *nyitott mű* és a *mozgásban levő mű* áll Umberto Eco kutatásainak középpontjában is²² és Albert Sándor is azt vallja, hogy sosincs egyetlen lezárt, végleges, legjobb célnyelvi megoldás, hanem konkrét fordítások vannak.²³

Fordítás során számos esetben felmerül az a kérdés is, hogy mennyire segítsük a célnyelvi olvasót, illetve mennyire tartsuk szem előtt a forrásnyelvi hűséget. Hogyan adjuk vissza a szerző szóhasználatát oly módon, hogy a célnyelvi olvasó számára nyilvánvaló legyen a szöveg metaforizáltsága, de a befogadása ne okozzon számára túlzott erőfeszítést (csak amennyit a forrásnyelvi szöveg okozott a forrásnyelvi befogadónak). Több ízben felmerült, hogy a fordító milyen mértékben bővítheti a célnyelv metaforaregiszterét, vagyis mit bír el a célnyelv: válassza az eredeti szókép hű tolmácsolását és a célnyelvnek új metaforákkal történő gazdagítását, vagy a célnyelvi kultúrában megszokott, a célnyelvi olvasóhoz közelebb álló kifejezéseket használjon.

Nyilván minden metafora esetében más-más megoldás tűnik elfogadhatónak, fordítása mindig az adott szövegben betöltött szerepétől és szerkezetétől függ, minden eset egyedi.²⁴ A fordító akár metaforizál, akár semlegesít, a szövegben megnyilvánuló értelmet kell továbbítania a célnyelvi befogadónak, szépirodalmi művek esetében különös tekintettel a konnotatív, stilisztikai vagy esztétikai ekvivalenciára²⁵

A fordító felelőssége e tekintetben vitathatatlan, tudatos és tudattalan döntései meghatározzák a szöveg célnyelvi befogadásának sikerét. És bármilyen szempontokat tartunk is szem előtt, „a fordítás szövegének mindenekelőtt a célnyelvi kontextusban kell funkcionálnia, a célnyelvi műfaji-stilisztikai normáknak megfelelnie, valamint a célnyelvi szöveg olvasóinak kell szöveggként elfogadniuk”²⁶ (lásd még Reiß és Vermeer (1984) szkoposz-elmélete, mely szerint a fordító feladata olyan szöveg létrehozása, amely betölti funkcióját a célnyelvben.) Ez nemcsak a metaforikus kifejezések, de a reáliák, a szenvedő szerkezetek és a gyakran használt kifejezések esetében is igaz.

²¹ Cs. JÓNÁS Erzsébet, „Csehov a mai magyar színpadon”, *Fordítástudomány* II. évf. 1. szám, (2000): 17–35, 17.

²² Umberto Eco, *Nyitott mű*, ford. DOBOLÁN Katalin (Budapest: Európa, 1998), 74.

²³ ALBERT Sándor, „A fordítást módosítottam (A ford.)” – *Adalékok a fordítás etikájához*, elhangzott: „A szótól a szövegig” (Budapest: ELTE, 2011. jún. 21.).

²⁴ HARSÁNYI, *A fordítás...*; Mary SNELL-HORNBY, *Translation Studies: An Integrated Approach* (Amsterdam: John Benjamins, 1995); Menachem DAGUT, „Can Metaphor be Translated?”, *Babel* Vol. 32. No.1. (1976): 22–33.

²⁵ PÉNZES Tímea, *Az idő képe a magyar, a cseh és a német nyelvben*, doktori disszertáció, (Budapest: ELTE BTK, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudomány, 2011).

²⁶ TOURY, *Descriptive...*, 107.

Rácz Péter is a célnyelvi elfogadhatóságot hangsúlyozza, amikor kijelenti: „az olvasók 99 százalékának a lefordított mű lesz az eredeti”.²⁷

Karádi Éva így vall erről az egyik e-maljében: „A magyarról németre fordítók szemináriumán is hallottam már, de még a Nobel-díjas Herta Müllertől is, hogy mennyire kell észrevétlenül belesimulnia egy irodalmi fordításnak a célnyelvbe, sőt a célnyelvi aktuális irodalmi nyelvbe, mennyire hozhat át valamit a forrásnyelv és a szerző irodalmi nyelvének a célnyelvben és annak irodalmi nyelvében meglepő, furcsa, szokatlan fordulataiból, megoldásaiból – hát ebben a közegben kell mozogni, megoldásokat találni, úgy hogy ne zökkentse ki az olvasót, a befogadót, de színesebbé, gazdagabbá, élvezetesebbé tegye a fordítás nyelvét, ha ezt a mű megengedi.”

Nincs általános igazság, számos körülményt figyelembe kell venni. Ha gördülékeny, könnyen olvasható a szöveg a forrásnyelven, akkor legyen az a célnyelven is, ha pedig meghökkenítő, szokatlan metaforákkal tüzdelte, e metaforizáltság visszaadását tartjuk szem előtt a fordításakor is.

Kompaníková-kötetek és film

- Monika KOMPANÍKOVÁ. *Az ötödik hajó (Piata loď)*. Ford. PÉNZES Tímea. Bratislava: Kalligram Kiadó, 2016.
- Monika KOMPANÍKOVÁ. *Mélytengeri mesék (Hlbokomorské rozprávky)*. Ford. PÉNZES Tímea. Budapest: Naphegy Kiadó, 2016.
- *Little Harbour (Piata loď)*. Rend. Iveta GRÓFOVÁ. Kristály Medve-díj 2017, <http://filmpiatalod.sk/>

Kompaníková-publikációk

- Monika KOMPANÍKOVÁ. *Az ötödik hajó (Piata loď)*, (regényrészlet). Ford. PÉNZES Tímea. *Magyar Lettre* (Best of Anasoft Litera), 2014 ősz, 49–51.
- Monika KOMPANÍKOVÁ. *Az ötödik hajó (Piata loď)*, (regényrészlet). Ford. PÉNZES Tímea. *Magyar Lettre* 2015/16 tél, 56–59.
- Monika KOMPANÍKOVÁ. *Az ötödik hajó (Piata loď)*, (regényrészlet). Ford. PÉNZES Tímea. *Kalligram* 2014/5, 13–21.
- Monika KOMPANÍKOVÁ. *Az ötödik hajó (Piata loď)*, (regényrészlet). Ford. PÉNZES Tímea. *Kalligram* 2014/10, 20–27.
- Monika KOMPANÍKOVÁ. *Az ötödik hajó* (regényrészlet-fordítás). Ford. PÉNZES Tímea. *Irodalmi Szemle* LIX. évf. 3. szám, (2016): 20–27.

²⁷ MÁRTON László, „A műfordítás a mai magyar írásbeliségben”, *Lettre* 2009. tél, 75. szám, hozzáférés: 2018.11.12, <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre75/marton.htm>.

Monika KOMPANÍKOVÁ, *Az ötödik hajó* (regényrészlet-fordítás), *OPUS* 2015/6, 39. lapsz., 39–42.

- Monika KOMPANÍKOVÁ. *Az ötödik hajó* (regényrészlet-fordítás). Ford. PÉNZES Tímea. Hozzáférés: 2016.03.15, <http://www.litera.hu/hirek/monika-kompanikova-az-otodik-hajo>.

Summaries

Magdolna Balogh

Of Slovaks for Hungarians, à la Kalligram

The study presents a single aspect of the activity of Kalligram, a unique publishing house in the region. Its basis is that Kalligram has, in the past 25 years, created an entirely particular way of cultural exchanges, consistently carrying out a regional approach and consequently, through its own means, contributed to the creation of Central Europe as a cultural entity. This exemplary choice of values was based on the belief that the regional approach could be the effective antidote to nationalism. The study examines the Hungarian translations of publicistic works of Slovakian authors, exploring what these texts present from the cultural and social processes that have taken place in Slovakia in the last three decades since 1989. According to the findings of the study, considering the essence of the current situation in Hungary, the difference in the development of the Slovakian nation during the past two decades becomes even more apparent. The dominant group of the Slovakian political elite has realized the threat posed by nationalist instigations in the 1990s, that the country could once again stray far away from European models, and subsequently created a broad coalition against Mečiar's party. It is thanks to this that Slovakia can stably grow and the civil society's European models are able to get stronger, despite the still-existing problems of corruption reaching up to the highest level of politics and the continued presence of nationalism.

Renáta Deák

Good book, good neighbourhood

Slovakian literature was the guest of honour of the 23rd Budapest International Book Festival, held between the 21st and 24th of April in 2016, and its presence can be named a success. In that year, a previously unparalleled number of Hungarian translations of Slovakian authors' works were published. This phenomenon poses the questions of the past, present and future of the publishing of Slovakian works in Hungary, as well as the problems and possibilities of a wider cultural collaboration and cultural diplomacy. The problems are posed by the deficiencies of translators, cultural managers, comparatists, and the training of experts of

cultural mediation in general on the one hand, and the problems around the functioning of state institutions on the other. This study points out the positive role of those well-functioning institutional connections which can serve as the basis for cultural diplomacy. The study presents the multi-faceted organizational and mediatory activity of the Slovakian Institute in Budapest, the tradition-creating work of the Kalligram Publishing House, and the process of introducing SLOLIA, a fund supporting the publication of Slovakian works in translation, to Hungary. The study also aims to call attention to those people (heads of publishing houses, journal editors, translators, intellectual circles) who have played a central role in the popularization of Slovakian literature in Hungary. It was the joint result of all these factors that Slovakian literature could become the guest of honor of the Book Festival.

Sarolta Deczki

Accidental Traitor

The novel of Daniela Kapitáňová, *The first book about cemetery* was published in Slovakia in 2000, but the translation of it into Hungarian was made only in 2016. This 16 year delay may have a special meaning, and – the main statement of the essay is, that it is because the unprocessed agent-issue is a hot topic in Hungary. The protagonist of Kapitáňová's novel is a mentally retarded man, Samko Tále, who pushes his trolley on the streets of Komárno. His person represents the Central European small man echoing the current nationalist narratives and stereotypes. He is proud of being Slovak, hates the Hungarians, and is ashamed of his own grandmother, because she is Hungarian. His person is a perfect symbol of his own community. He always watches back to the past, repeating without end nationalist slogans. And, of course, he is not a democrat, he demands a rigorous order to keep under control the people. He is not able to be tolerant, his morality is of the small man's morality. This type of personality is a good raw material for staying a secret agent. Samko Tále is proud of his „friendship” with one of the leaders of the communist party, and fulfills his wishes, when he asks him to report about other people. Samko becomes an informer, he denounces his own relatives and friends and however the consequences of his denunciations sometimes are tragic, he is unable to face this fact, he rejects all the responsibility – as he reflects a special type of man: the Central-European petty bourgeois.

Judit Dobry

Fragmentary worlds

The work of Veronika Šikulová through her prose translated into Hungarian language

The paper deals with the work of one of the most significant contemporary Slovak prose writer Veronika Šikulová and her literary reception in Hungary through her prose volumes *Domček jedným ťahom* (*Tulipánból paprika*, A House in a Single Stroke), *Miesta v sieti* (*Menettértil*, Places in the Net), *Medzerový plod* (*Hiányos fiasítás*, The Foulbrood) translated into Hungarian language by Tünde Mészáros. The mentioned volumes of prose were presented at the 23rd and 24th International Book Festival in Budapest in 2016 and in 2017 with great success. The paper also focuses on the issues appearing during the process of translation, provides the reader with comparative analysis of the source and target texts, and also deals with the inventive narrative approaches which organize the above-mentioned literary works.

Anikó Dusík

Language and culture, identity and openness – and the contemporary Slovak literature

The study seeks to answer the question to which extent, or at all, elements of collective/ cultural identity are present in the randomly selected works of Slovak prose writers (Balla, Kapitáňová, Mitana, Pišťanek, Šikulová), which were written at the turn of the millennium. The analysis of the works is based on the theoretical framework created of George Steiner (common language as a guarantor and bearer of the identity), Pascal Casanova (about politicizing and de-politicizing literature, about the superiority of national goals), and Jan Assmann (the relationship of collective memory to cultural identity). Examined literary texts are placed in the context of publication *A szlovákkérdés ma* (The Slovak question today, 2016), which deals with current issues of the directions and main values of contemporary Slovak society. One of the most striking and most controversial themes is the memory of the Slovak National Uprising of 1944, which is in this ambiguous position also presented in the novels by Dušan Mitana, Daniela Kapitáňová and especially Veronika Šikulová. Elements that are characterised of shared (collective) experience (memories), however, also the motives of normalization, the problems of provincialism, and the importance of religion and religious beliefs.

Gintli Tibor

On the Hungarian reception of Balla and on the Kafka's tradition

A real breakthrough, in terms of recognition of Balla in Hungary, came with the publication of *In the Name of the Father*, a volume that contains the short stories *Cvergli* and *The Big Love* in addition to the story that gives the collection its title. Hungarian critics of *In the Name of the Father* take the oeuvre of Franz Kafka as reference points when attempting to place Balla's prose in a literary historical context. However, the question of Balla's relationship to Kafka requires caution. On the one hand, it is easy to identify certain points of contact: loneliness in social relationships, and an almost absurd sense of alienation, which is manifested at the level of plot in often absurd actions and grotesque situations. The apparently neutral, objective diction is suddenly transformed into the relation of impossible events, while the narrative continues to preserve its dispassionate manner. On the other hand, references to actual social or political situations draw attention to the differences from Kafka's prose. In Kafka's texts, anonymous, unpredictable powers direct human fate, and interest in existence is directed towards its pure abstraction. This is precisely why the unpredictable superior power allows for metaphysical interpretations. In Balla's writing, the scarcely intensifiable solitude is not the result of the presence of a superhuman power, nor of a kind of metaphysically rooted guilty conscience, but of selfish human instincts. Balla's texts openly, and often provocatively, invalidate the metaphysical approach, and in particular the approach that is manifested in religion.

Judit Görözdi

Pavel Vilikovský in Hungarian

Pavel Vilikovský is one of the most translated contemporary Slovak authors in Hungary. Since 1999, when his novel *Věčne je zelený...* (*Az élet örökzöld hátsólova*) was published by Kalligram, five more of his novels were translated into Hungarian. Vilikovský is present on the Hungarian literary scene also through his texts in literary magazines and regularly attends literary events and book presentations in Budapest. In terms of the activities of cultural transfer he is often compared to the Hungarian postmodern novelist Péter Esterházy. The article reflects these parallels. It summarizes and analyzes the Hungarian reception of the Slovak author and finds other relations between the writing by Vilikovský and Hungarian authors. It analyzes Hungarian translations of his texts by Judit Mayer, Ildikó Hizsnyai Tóth and Margit Garajszki, while it assumes that the precondition for creating an adequate target text is the transfer of Vilikovský's

linguistic understanding and the specificities of his narrative style (self-reflective language, linguistic play and irony, meticulous attention to detail).

Hushegyi Gábor

Dilemmas of Slovak Cultural Diplomacy

The great success of the Slovak Republic as an honorary guest at the 23rd Budapest International Book Festival has inspired other events designed to represent Slovak culture and art abroad. The article analyzes the reasons why similar events were not organized in the past and what the real possibilities to follow upon the successful 2016 project are. It is argued that the role of culture and art in Slovakia has been undervalued in the long-term, both socially and financially, and one of its weakest aspects is the presentation of Slovak culture and art abroad. The author points out the systemic failure of the cooperation between the Slovak Ministry of Culture and the Ministry of Foreign and European Affairs, the marginal position of cultural diplomacy in the structures of the Slovak foreign affairs resort, and the negative evaluation of the work of Slovak institutions with public experts. The article proposes concrete solutions based on functioning models, consisting mainly in ensuring transparency in cultural diplomacy, expert audits of the resort at the Ministry of Foreign and European Affairs of the Slovak Republic, and the introduction of open selection processes for the positions of directors of Slovak institutions.

Zoltán Németh

Transculturalism and contemporary Slovak literature: expat, migrant and dissident

The paper deals with the presence of transcultural literature in Slovak and Hungarian literature and refers to the problem of Hungarian translations of transcultural Slovak literature. The history of contemporary Slovak literature edited by Radoslav Passia and Ivana Taranenková, entitled *Hľadanie súčasnosti*, that is *Searching for the Present*, which in a separate chapter describes the phenomenon of a so called “expat prose”, will be the starting point of the paper. Furthermore, the study refers to transcultural writers appearing in two literatures (in Slovak literature: Irena Brežná, Peter Macsovszky, Svetlana Žuchová, Ivana Dobrákovová, Zsuka Kepplová, Michaela Rosová és Mária Modrovich, in Hungarian literature: Zsuzsa Bánk, Terézia Mora, Zsuzsanna Gahse, Agota Kristof, Christina Viragh, Nóra Fábrián, Noémi Kiss). Throughout the analysis of the texts of Ivana Dobrákovová and Zsuka Kepplová it deals with the relationship between transcultural experience and the strategies of the foreign subject in Central and Eastern Europe.

Lívía Paszmár

Hungarian reception of the Slovak literary translations during the period 1990–2015

Connections between the Hungarian and the Slovak literature have always existed, however, they have not been systematically investigated, rather certain periods and authors were subjects of intensive research. While there have been many efforts to draw a map of the aspects of the Hungarian connections from the Slovak side, the opposite of that is much underrepresented. The main theme of the conference *Reception of the Slovak Literature in Hungary after 1990* was Slovakia as the guest of honour at the 23rd *International Book Festival Budapest* in 2016 with its antecedents and consequences – this paper concentrates on the previous: it highlights the first step of the reception, the literary works that were translated from Slovak to Hungarian during the indicated period of time. Analysis of the (probably incomplete) list of these works from various perspectives was preceded by compiling the list itself. This paper provides a general overview which can be helpful for further research focusing on the evolution of relations of the two mentioned literatures and cultures.

Timea Péntzes

Questions emerging during the translating of *Piata lod'*

The study discusses questions of interpretation and translation that have emerged during the translating of Monika Kompaníková's novel *Piata lod'* (The Fifth Ship) into Hungarian. The novel won the Anasoft Litera Award for the best novel of the year in 2011, and since then has been published in its third edition. Its protagonist is the twelve-year-old Jarka, who is faced with the disillusioning world of the adults, with its cruel relationships and problems of communication too early, and in turn attempts to create an ideal micro-world. Metaphorical expressions endow the novel with a special atmosphere as the ill-fated Jarka tries to escape into dreaming. The study concerned with the issues of translating these metaphores, applying and interpreting the relevant rules of literary translation, and pointing out the problems stemming from the differences between the source language and target language as well as the possible solutions to these challenges.

A kötet szerzői

Balogh Magdolna (MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, tudományos főmunkatárs)

Deák Renáta szabadfoglalkozású műfordító

Deczki Sarolta (MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, tudományos munkatárs)

Dobry Judit (SZTA Világirodalmi Intézet, PhD hallgató)

Dusík Anikó (Comenius Egyetem BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Pozsony, adjunktus)

Gintli Tibor (ELTE BTK Magyar Irodalom-és Kultúratudományi Tanszék, intézetvezető, habilitált docens)

Görözdí Judit (SZTA Világirodalmi Intézet, Pozsony, igazgatóhelyettes, tudományos főmunkatárs)

Hushegyi Gábor (művészettörténész, Művészeti Alap, Pozsony)

Németh Zoltán (Varsói Tudományegyetem BTK, Magyar Tanszék, professor)

Pasmár Livia (Pozsonyi Magyar Intézet, szakreferens)

Pénzes Tímea szabadfoglalkozású író, műfordító

